

A tanszék szabadsága.*

Több mint száz éve, hogy Condorcet szavai elhangzottak: semmiféle közhatalomnak se legyen meg a joga arra, hogy megakadályozza új igazságok kifejtését és a pillanatnyi érdekeivel vagy politikájával ellentétes elméletek tanítását! és még mindig aktuális és vitatott a tudomány és a tanszék szabadságának a kérdése. A Wahrmond esete még csak az imént rázta meg egész Ausztriát, és a múlt évszázad, a nagy 19-ik század egész folyamán láthatjuk a szomorúan ismétlődő képet, mikor a professzor kénytelen otthagyni katedráját, mert olyast tanított, ami a hatalmasoknak nem tetszett.

A kérdést most azon az alapon vizsgálom, hogy miféle szerepe van a társadalom szempontjából; s ekkor az egész szoros kapcsolatba kerül a tudomány szabadságának kérdésével és épen ezért ezt veszem kiindulási pontnak.

Ma már közhellyé vált e tétel: a tudomány szabadsága biztosítandó. Igaz, hogy csak addig hirdetik s hagyják ellentmondás nélkül, míg gyakorlati eredményeiben valamely életbevágó nagy érdeket nem sért. Mert ilyenkor az élő érdekek eleven ereje feltámad, visszavág s nem törődve elvekkal, igyekszik a veszedelemtől szabadulni, ha lehet szépszerével, ha kell, erőszakkal is. Ekkor aztán, mint az már lenni szokott, a visszahatásnak elméleti igazolását is keresik, megszorítanák magát a tételt s azt mondják: a tudomány szabad, míg a fennálló társa-

* Tanévmegnyitó beszéd a debreceni ref. főiskolán 1908 szept. 9-én.

dalmi rendet nem rombolja, vagy amíg a vallást nem sérti, és így tovább. Vagyis, hogy csak bizonyos keretekben szabad. Újra és újra előáll tehát a szüksége annak, hogy az ily princípiumok megvédessenek, a támogatásukra szolgáló okok és érvek és az ellenérvek újra revízió alá vétessenek, s a küzdelem értők újra meg újra megvívassék. És ez helyes is, hogy így van; az ily elveknek az érvek friss tudatosságával kell hatni minden generációra, minden generáció világnézetének kritikáján átmenni, minden generáció érvényességi pecsétjével elláttatni. A tudomány szabadsága furcsa elv volna, ha magára az elvre kizárnók a folytonos és előítéletlőt mentes kritika alkalmazását.

A tudományt legtágabb értelmében, t. i. az isméket is idevéve, a jelenségek felderítésének és összefüggéseik megállapításának nevezhetjük. Általa megismerjük, hogy mi volt, mi van, s amennyiben az okozati egybefüggést ismerjük, e megismerés fokához képest, bizonyos mértékben azt is, hogy mi lesz. Kétségtelen, hogy a tudomány tökéletességének egyik fokmérője, hogy mennyire vagyunk képesek általa a jövőt megállapítani. A fizikus biztosan megtudja előre mondani, mikor egy követ a ház tetejéről leejtünk, hogy milyen végsebességgel fog az a földre esni. Az orvos — már kevesebb biztossággal — hogy a tüdőgyulladás krízise ezen és ezen a napon áll majd be. A statisztikus hozzávetőleges biztossággal, azonban a hozzá nem értőkét messze meghaladó pontossággal megmondja, hogy Magyarországon a jövő évben ennyi meg ennyi születés lesz; a nagy bankár előre lát üzleti konjunktúrákat; és így tovább mindinkább fogyó valószínűséggel és biztossággal az emberi élet mind szövevényesebb társadalmi jelenségeiben egész odáig, hogy a szociológus az emberiség s emberi társadalmak jövő fejlődésének egy pár nagy vonását képes a valószínűség bizonyos mértékével vázolni.

Mi ennek a jövendölésnek a fontossága az emberi cselekedetekben? Sokkal nagyobb, mint első pillanatra gondolnók. Tulajdonképen minden tudatos emberi cselekvésnek lelki előzményei közt ott van.

Minden tudatos cselekvést azért végeznek így vagy amúgy, mert a cselekvő azt hiszi, hogy cselekvésének eredménye ez meg ez lesz. Minden cselekvésben egy jövendölés szerepel, mint motívum, a jövendölésre pedig a tudás képesít elsősorban. Minél teljesebb tudás alapján történik az elhatározás és a cselekvés, annál biztosabb, hogy a cselekvésnek a szándékolt és

várt eredménye lesz, vagyis, hogy a cselekvő közvetlen célját eléri. Ámde nemcsak egy kitűzött cél elérésére való legalkalmasabb cselekvés fog a tudás teljességétől függni; hanem maga a cél kitűzésének helyessége és eredményessége is. Tudniillik az egész emberi élet, amennyiben tudatos, az érdekelismerések és ennek megfelelő célkitűzések s azok megvalósítására irányuló cselekedetek többé-kevésbé összefüggő rendszeréből áll. S annál magasabb rendű és öntudatosabb az élet, minél összefüggőbbek, egymáshoz illeszkedőbbek e célok, illetőleg cselekedetek. Az alsóbb nivójú egyéniség jellemzője a tétova kapkodás, cselekedetek s magatartások inkonzekvenciája, sokszor ellentétessége. De bármily nivójú legyen is az a lelki élet, mind-egyikben a célok összefüggő csoportjait látjuk. Az egyik közeli célt azért akarom, mert vele egy másik, távolabbi célokat vélem elérhetni, és így tovább. De, hogy ez a közeli cél helyesen legyen megválasztva arra, hogy elértvén, általa távolabbi célokat elérhessem, ehhez megint tudás kell. Tegyük fel, hogy én Afrikába, a Kapföldre akarok utazni. Ez a közvetlen célokom. Hogy ezt legtökéletesebben, vagyis aránylag legolcsóbban, leggyorsabban és legkényelmesebben elérhessem, ahhoz bizonyos tudás kell; ami, igaz, hogy ma minden félig-meddig művelt ember által egy kis utánjárással megszerezhető, de mégis csak tudás. És ez utazás tökéletessége tudásom fokától fog függni; képzeljük el, hogy a szükséges útiköltséget egyformán odaadjuk egy sokat utazott *globetrotternek* és egy szegény havasi oláhnak; vajjon melyik s hogyan jut oda hamarabb és könnyebben. Ez az Afrikába való utazás a közelebbi célokom. De odaérni azért akarok, mert azt reményelem, hogy ott kereseti alkalmat találok, üzleteket köthetek. Ez a távolabbi célokom. Már most megint a tudásom tökéletességétől függ, hogy vajjon arra, hogy jó keresetre tegyek szert, helyesen választottam-e a Fokföldet, vagyis helyes volt-e egészben azt tűzni ki célul, hogy a Kapföldre eljussak. Tegyük fel, hogy tudásom helyes volt, és e hely csakugyan alkalmas arra, hogy ott anyagilag boldogulhassak. De ez anyagi boldogulás számomra csak akkor értékes, ha egészségemet nem 'teszem vele tönkre; máskülönben az Afrikában való kereskedés, mint kitűzött cél, megint nem kívánatos és nem helyes rám nézve; ezt pedig csak újabb tudás alapján állapíthatom meg, ha t. i. ismerem a magam szervezetét, a ránézve ártalmas vagy előnyös tényezőket, és a kapföldi erre vonatkozó viszonyokat. Ezt az exotikus példát azért, hoztam

fel, mert belőle sokkal plasztikusabban kitűnik, hogy csakugyan bizonyos tudásanyag megszerzésétől függ mindenkor helyes cselekvésünk. A mindennapi életben egy ház vagy egy ruha vételénél is épen így van ez, csak hogy az arra vonatkozó tudás sokszor oly általános, mindenkiben meglevő, hogy nem tűnik fel annyira, hogy az is tudás, hogy azt is meg kellett szerezni és hogy anélkül sikeres cselekvést nem végezhetnénk, helyes célokat nem tűzhetnénk ki.

A fenti példában láttuk tehát, hogy minél teljesebb a tudásunk, annál jobban el tudjuk érni kitűzött célunkat és — ami ép oly fontos — annál helyesebb célokat tudunk kitűzni, vagyis ami ugyanaz, a jelenségeket annál helyesebben tudjuk értékelni.

A célok és jelenségek értékelése pedig az etnikai életet teszi ki. S mind magasabb, mind általánosabb célokhoz viszonyítva a konkrétebb, különösebb célokat, vele egész etikánk alakul ki, míg az egyes célok megvalósítására szolgáló eljárások összessége a legtágabb értelemben vett technikáját adja az emberi cselekvéseknek. Látjuk, hogy mindkettőben a tudás játszik elsőrangú szerepet. A legtökéletesebb etikának és a legtökéletesebb technikának fő faktora a tudás. Az ethika és technika tökéletessége pedig az egyéni és közösségi élet tökéletességének főfeltétele, s ezért bátran állíthatjuk, hogy az egyéni és közösségi lét tökéletesebbé válásának, tehát úgy fennmaradásának, mint fejlődésének egyik főtenyezője a tudás, mely míg egyrészt a létfeltételekhez való alkalmazkodást tökéletesíti, másrészt a létfeltételeket átídomítani s kedvezőbbé tenni képes; vele az összműködést fokozni és a káros tényezőket leküzdeni tudjuk.

Ámde, ha a tudásnak a társadalmi és egyéni élet körében ilyen nagy szerepe van, csak természetes, hogy a tudás megszerzése és fejlesztése, vagyis a tudomány művelése elsőrangú fontosságú társadalmi feladat.

Ápoló tevékenységéről szólni nem tartozik most kitűzött feladatunk körébe; az állam védő tevékenységet vizsgáljuk, s annak is csak egy részét: hogy maga az államhatalom önmagával szemben mily szabadságot biztosítson a tudománynak.

A tudomány művelése ugyanis, bár látszólag békés foglalkozás, sok támadást kelt. Már magában véve az, hogy valami új, a megszokottól eltérő, új és szokatlan gondolatfolyamatokra kényszerítő, az emberek nagy tömegénél ellenszenvet kelt. Hát még, ha az új tan, vagy felfedezett új igazság megszokott kedves vagy kegyeletes érzéseket sért, hatalmi helyzeteket, elő-

nyöket fenyeget. Ilyenkor, igazság ide, igazság oda, a megtámadott eleven érzés, a fenyegetett érdek sarkára áll és támad. Ha ez a támadás tudományos jellegű védekezés és ellentámadás formájában történik, egészen jogosult; de ezzel itt nem foglalkozunk, de érdekel bennünket, ha más úton támad. Támad társadalmi úton, ha másképp nem teheti, de különösen támad közhatalommal, büntető bírósággal, ha elég erős helyzete van az államban annak a megsértett érdeknek vagy érzésnek. Galilei és különösen Bruno, nolai szerzetes, akit 6 évi börtön után a római *Campo di fiori*-n, a virágok mezején égetnek el csillagászati tanai miatt, melyektől az egyház a teremtés dogmáját feltette, klasszikus példái ennek. És még nagyobb támadásnak lett kitéve a tudományos kutatás, ha eredményei nemcsak egyes befolyásos körök érdekébe, hanem általánosan elterjedt érzelmekbe, szinte a társadalom túlnyomó nagy része által magáénak ismert érdekekbe ütköznek. Mi legyen ilyenkor a zsinórmértéke az állami magatartásnak?

Nem lehet más, mint ami a tudomány szerepéről fentebb mondottakból önként következik: a tudomány művelője számára a teljes szabadság biztosítása. Az állam a maga kényszerítő, befolyásoló beavatkozásától is óvja meg a tudomány bűvárát. Ha az állam folyton szemelőtt tartja azt a gondolatsort, hogy a tudás főfaktora az egyéni és közösségi fejlődésnek és tökéletesedésnek, hogy a tudás minden haladása egyéni és társadalmi haladást jelent és a tudásban való magasabb fokra jutás másokkal szemben is a nagyobb erőt, a nagyobb életképességet s az életbenmaradás nagyobb biztosítékát jelenti, akkor nem térhet ki az elől, hogy a tudomány művelését minden pillanatnyi érdektől és múló szemponttól függetlenítendő abszolút értéknek tekintse, épen saját fenmaradása és fejlődése szempontjából is. És ezt feltétlenül érvényesítendő elvnek kell odaállítania, mert csak így képes a kisebb-nagyobb tetszetőséggel fellépő opportunisztikus szempontoknak, a fellépő, elnyomásra irányuló igényeknek ellentállni.

És mint abszolút princípiumot kell az államnak ezt kezelni abból az okból is, mert csakis így érhető el a cél: biztosítani a tudomány, s vele az emberi társadalom fejlődését. Tudniillik, mint már előbb említettem, amúgy is elég gátja és féke van a tudományos kutatásnak azokon a tereken, ahol közvetlen eleven érdekeket érint. A társadalmi nyomás, az egyéni előhaladás kockáztatása úgyis elég akadály, amely ugyancsak megrostálja

az embereket, s talán túlságosan is biztosítja azt, hogy csak az igazán erős meggyőződés mer majd mégis ilyen új eredményekkel előállni. Ha már most még ehhez az állami megrendszabályozás, büntető üldözés, állástól megfosztás stb. járna, ez a kutatást bizonyos tereken vagy egészen, vagy mindenesetre oly mértékben bénítaná meg, amely alatt épen az a legfőbb társadalmi érdek szenvedne, amely, mint fentebb láttuk, a tudományos kutatáshoz fűződik.

Ámde azt mondják: jó, a tudomány legyen szabad; a bebizonyított tudományos igazságok, törvényszerűségek, amelyek, ha nem ismerjük őket, úgy is hatnak — és csak struccpolitika volna előlük fejünket a homokba dugni — hadd fedeztessenek fel és hirdettessenek bántatlanul. Ámde a tévtanok, melyek tudományos igazság mezébe öltöztetve árúztatnak útonútfélen, meg azok az elméletek és hipotézisek, amelyeket ma felkapnak, holnap lecáfolnak, azok a tanítások és úgynevezett „tudományos eredmények“, melyek ellen nemcsak a közérzület, hanem a tudósok egész serege is feltámad és tarthatatlanságukat kimutatja, azok is részesedjenek a tudomány szabadságának jótékony védelmében?

Ezekkel szemben is védetlenül hagyjunk élő, eddig jogosultnak tartott érdekeket és érzelmeket? Hiszen épen az, ami az igazi tudományos eredményekkel szemben kíméletet s teljes szabadságot parancsol, hiányzik ezekben: az objektív igazság.

Mindez első pillanatra plauzibilis okoskodásnak látszik; de közelebről megtekintve tarthatatlannak bizonyul.

A tudományos munka és kutatás végső fokon, legérdelegesebb részében, mint amilyen a keresés, a keresés irányának, módszerének megválasztása, az eredmény megtalálása és legtöbbször bizonyítása is, egyénileg, nem társas összműködésben folyik.

Már most a kutató épen ebben az egyéni munkájában, haszabad azt az annyiszor rosszul használt kifejezést megint rosszul használni, szuverén; vagyis nem illeszkedhetik senki másnak, semmi másnak követeléséhez, diktátumához, mint csakis a vizsgálat alatt álló jelenségkör adott tényeihez, s azok mutatkozó természetéhez, valamint a maga észlelő és gondolkodó szerveinek berendezéséhez. Épen az, hogy keres és újat talál, teszi azt lehetetlenné, hogy a régi eredmények alapján, a régi gondolkodással, előre iránytadó kereteket szabhasson neki más külső faktor, pláne valamely hatóság. Tehát kutató működésében nem tarthatja magát semmiféle ráoktro-

jált szabványhoz; hiszen minél újabb, tehát teremtőbb a munkája, annál kevésbé lehetett azt a régeből előrelátni, és előre rendszabályozni.

De a kész eredmény megítélése sem olyan egyszerű. Az eredmény kihozása, átlátása oly intenzív velefoglalkozást, belemerülést igényel, amilyent rendszerint épen csak a vele foglalkozó végzett, és így még szakemberre is csak hasonló belemerülés és velefoglalkozás teszi lehetővé egyenlő rangú és értékű ítélet kimondását. Igaz, hogy van a kutatásoknak sok oly tere, ahol az objektív, szinte mondhatnám kézzelfogható bizonyítás lehetséges: de ez aránylag szűk tér. Minden tudományban csak a tények felderítése ilyen; aztán a szűkebb körű, egyszerűbb viszonyokra vonatkozó törvényszerűségek megállapítása. Az egyszerűbb jelenségcsoportokkal foglalkozó tudományoknál, mint elsősorban a matematikánál, aztán bár csökkenő mértékben a fizika-, kémia- és fiziológiánál elég magasra ér az exakte bebizonyítható törvények sora; de itt is az elméletek felállítása, a jelenségek megmagyarázása exakt bebizonyítás útján rendszerint nem lehetséges, annál kevésbé a hipotéziseké, amelyek pedig a tudományos építésnek nélkülözhetlen állványai. A komplikáltabb jelenségekkel foglalkozó tudományoknál pedig épen komplikáltságukkal arányban mind kevésbé lehet kézzelfogható, mindenki számára *ad oculos* demonstrálható bizonyítással élni; s itt az igazságok, szinte a tudományos téren való létért való küzdelem megrostálásán menve keresztül maradnak csak fenn, jutnak idővel a régiek lassú megtérése s az új generáció mind nagyobb idepártolása által közelmertetéshez. Hiszen azt látjuk, hogy még a természettudományok terén is — a már komplikáltabb élettani és pathológiai jelenség körben — leráthatnak s üldözhetnek felfedezéseket, amelyek később közeliismerést vívnak ki. Ott látjuk Semmelweis példáját. A gyermekági lázra vonatkozó korszakos felfedezését kortársai, a bécsi fakultással élükön kinevették, Semmelweisz szédelgőnek deklarálták s az örületbe kergették; ma meg márványszobra áll Budapest kellő közepén, utcát neveznek el róla, s a budapesti egyetem legnagyobb büszkeségei közé sorolja egykor félreismert, üldözött tanárát.

Vagy ott van a leszármazási elmélet és a Darwinizmus, a 19. század a legnagyobb és legfontosabb természettudományi eredménye, melyet ma már, igen kis kivétellel, az összes természettudósok elfogadnak, az ellenkezés, felháborodás és gúny

minő viharát keltette születésekor, mennyi idő kellett, mennyi munka és kitartás, hogy e tételek igazságát elfogadtassák. Bizony könnyű lett volna az első időkben nagy természettudósokra való hivatkozással is tévtannak, humbugnak minősíteni, s a fentemlített elv alkalmazásával államilag elnyomni.

De nemcsak a theóriáknak, hanem még az egyszerű ténymegállapításoknak is küzdeniök kell, míg hitelességüket elismerik. 1751-ben a Zágráb mellett való Hrasinában meteor esett le; mindkét darabját, a püspök által felvett jegyzőkönyvvel együtt Bécsbe küldték Mária Terézia parancsára; az egyik darab ma is látható a császári természettudományi múzeumban. Mikor erről 1790-ben, tehát úgy 40 év múlva egy okmány állított ki, a *Hofmineralien-Kabinet* akkori vezetője, tehát komoly szakember, a következő széljegyzettel látta azt el: „Das das Eisen vom Himmel gefallen sein soll, das mögen im Jahre 1751 selbst Deutschlands aufgeklärtere Köpfe bei der damals unter uns herrschenden Unwissenheit in Naturgeschichte und Physik geglaubt haben; aber in unserer Zeit wäre es unverzeihlich, solche Märchen auch nur wahrscheinlich zu finden.“

Ugyancsak 1790-ben Jurillacban (Gascogne) esett le egy meteor; erről a községi elöljáróság jegyzőkönyvet vett föl, amelyet 300 községi lakos írt alá. A párisi tudós akadémia nagyban mulatott ezen az okmányon és Berthelon fizikus azt írta róla: mily szomorú, ha azt látja az ember, hogy egy egész község bizonyít jegyzőkönyvileg népmeséket, ami fölött csak szánakozni lehet. Mit mondjak ily jegyzőkönyvről? Minden megjegyzést magától megtesz rá a filozofikus olvasó, aki egy nyilvánvalólag hamis ténynek, egy fizikailag lehetetlen tüneménynek ezt a hiteles bizonyítását olvassa.

Hát ilyen sorsuk van a most elismert igazságoknak; de megfordítva, az ellenkezőre még több példát találunk. Kitűnően megalapozottnak látszó uralkodó elméletek taszítatnak le trónjukról rövidebb, hosszabb idejű dicsőséges uralkodás után.

A szakember százával hozhatná fel rá a példákat a természettudományok köréből, és én csak a legújabb detronizálásra akarok utalni, mely napjainkban készülődik, mikor az atomtheória látszik végét érni, sőt *horribile dictu*, az elemek tana is, és így egész fizikai és kémiai világnézetünk lesz sarkaiból kiforgatva.

És mindez az exaktnak nevezett természettudományok terén van így és szántszándékkal emeltem épen ezeket ki; mert általánosan elismert dolog, hogy az úgynevezett szellemi tudomá-

nyok terén még sokkal kevésbé vagyunk képesek tételeinket mindenkit meggyőző módon bizonyítani, s a tételek érvényesége is sokkal inkább vitatható.

Látjuk tehát, hogy az emberiség tudományos fejlődése korántsem úgy megy végbe, mint amilyen például a római Kolosszeum építése lehetett, ahol előre pontosan kifaragott kőtömböket illesztenek előre meghatározott terv szerint egymásra, és emelkedik következetes kiszámítottsággal, megbonthatatlansággal és változhatatlansággal egyik fal és boltív a másik után; hanem inkább folytonos próbálkozások, feltörekvések és balsikerek, különböző irányokban való keresések, előrehatolások és visszaterések változatos nyüzsgő képét mutatja.

Az emberiség éltének minden napján oly tudásanyaggal operál, mely jobb, mint a tegnapi volt, melyben a cselekvő ember közvetlenségével hisz, de amelyről tudnia kell, hogy a holnap jórésztét lomtárba dobja. De ha tudja is, hogy a holnap tökéletesebbet hoz, ma mégis csak ez a legtökéletesebb, és ezért, míg egyrészt szereti és nagyra tartja, másrészt tisztelettel várja az újat és azok munkásait.

És ha felismertük, hogy ez így van, magától következik, hogy nincs módunkban hiteles hatósági elválasztó vonalat húzni igazi és nem igazi tudomány között, hanem minden emberi véleményt rá kell bízni arra a nagy rostára, mert más nincs, amit úgy hívunk, hogy a vélemények szabad versenye.

Ha így arra az eredményre jutottunk, hogy a tudományos kutatás szabadsága feltétlenül biztosítandó, ezt a tételt könnyen vonatkozásba hozhatjuk a tanszék szabadságának a kérdésével.

Első pillanatra úgy látszik, hogy ha igaz az, hogy a tudomány művelése feltétlenül szabadon hagyandó, akkor ugyanezt az elvet kell alkalmazni egyszerűen a tanításra is; hiszen a tanításnak épen az a feladata, hogy a tudományos kutatás eredményeit mással közölje, vagyis elterjessze, és ha mindaz igaz, amit a tudomány hasznáról mondtunk az egyéni és közösségi élet- tökéletesebbé tétele körül, úgy az csak akkor igaz, ha azt a tudást lehetőleg sokakkal” közöljük s nem marad egynéhány kiválasztott egyén féltve őrzött kincse.

Ámde a tanításnál sok más is közrejátszik, ami a tételt módosítja.

Elsősorban vegyük figyelembe, hogy épen az a szempont, amely a tudományos kutatásra nézve a teljes szabadságot dik- tálja, módosítja némileg e tételt a tanításnál, az t. i., hogy a

tudomány sok tételének az igazsága vita tárgya lehet, s aziránt az emberek pártokra, csoportokra szakadnak. Minden csoport a maga igazságát védi, s jogosan igyekszik — épen mert igaznak tartja — azt a véleményt terjeszteni, másokba is átplántálni. Nyilvánvaló tehát, hogy azt a tanítási működést, melyet ez a csoport végez vagy végeztet, oly szellemben, azoknak az igazságoknak hirdetésével fogja végeztetni, amelyeket épen maga igaznak, helyesnek tart. És így, ha ily csoport iskolát tart fenn és tanárokat, csak természetes, hogy a maga igazságait akarja s fogja azokban az iskolákban propagáltatni, s az új nemzedékbe beleültetni. Ezért csak természetes, hogy gondosan kiválogatja a tanárokat, vagyis olyanokat tesz meg, akik e csoport igazságait vallják s fogják tanítani; és miután ilyen — nevezzük jobb híján — csoportigazságok tanítására lettek a tanítók alkalmazva, természetes és indokolt, hogy ellenőrzés tárgyai, hogy vájjon a csoportigazságot tanítják-e, és indokolt, ha eltávolíthatnak, ha ennek a várakozásnak meg nem felelnek. Ez így van minden csoportnál, legyen az akár egy vallásfelekezet, akár szocialista párt, akár egy nemzeti társadalom. Saját létfentartásáért, saját vallott meggyőződéséért küzd, mikor az általa vallott igazságoknak az utódokba, vagy általában az oktatás alá vetekbe való átplántálását kívánja azoktól, akiket ezzel és épen ezzel megbízott.

Itten tehát a tanszék szabadságáról abban az értelemben szólni nem lehet, hogy a tanár a maga egyéni meggyőződése szerint való igazságot taníthassa akkor is, ha az a megbízója által vallott és taníttatni kívánt igazságtól eltér, és a tanárt ilyen tanító működésében a megbízója meg ne zavarhassa. Épen olyan a helyzete, mint annak a vezércikkírónak volna, akit egy republikánus lap szerződtetett, ismerve republikánus elveit, s akit aztán monarchikus jellegű meggyőződés száll meg, s a véleményszabadság nevében követelné, hogy a republikánus lap tovább is adja ki királpárti vezércikkeit. Ilyenkor se a tanárra, se a vezércikkíróra nézve nem lehet más választás, mint az, hogy vagy otthagyja azt a működési kört, amelyre más előfeltételezések közt lett megtéve, vagy erőt vesz meggyőződésén és a helyzettel megalkuszik.

Azonban nyilvánvaló, hogy ily berendezés mellett az a nagy érdek, amely, mint előzőleg láttuk, a tudomány szabadságának elvéhez fűződik, nagyon veszélyeztetve lesz. Tudniillik a tanító és kutató foglalkozás régtől fogva legtöbbször együtt

jár, a „tanár” és „tudós” fogalmak a közönséges, kissé túl bőkezű nyelvhasználatban is együtt járnak, és ha nem is minden tanár tudós, de idáig igen sokszor, talán legtöbbször a tudós tanár is volt. Csak a modern társadalmak nagyszabású munkamegosztása és a tudományművelés fontosságának mindinkább növekvő felismerése hozza meg mind sűrűbben a különválást. Ha már most a tudós tanár is, csak nyilvánvaló, hogy tanári, tanítási megkööttsége tudományos működésének a megköötését, vagy legalább is nagyfokú gátoltatását is maga után vonja. Nem lehet intenzív tudományos kutatás mellett, s az így intenzíve megérlelődő tudományos meggyőződések mellett mást, mint ezt tanítani. És így ha tanításában gátolva van, tudományos működésében is gátolva lesz, s a kényszer, mely a tanárra irányul, a tudóst is éri. A tudomány szabadságát fentartani, de egyúttal a tudóst tanári működésében korlátok közé szorítani megoldhatlan feladat.

De a tudomány szabad művelésének nagy érdeke azt is megkívánja, hogy a tudományos kutatás eredményei szabadon közzéteszenek is. És pedig nemcsak sajtó útján, hanem az élő szó s közvetlen érintkezés és útmutatás hathatóságával. Úgyhogy nemcsak a hiányos munkamegosztás és a társadalmaknak még nem eléggé kifejlett méltánylása a tudományosság iránt hozza magával a tudósi és bizonyos tanári funkciók egyesítését, hanem maga a tudományfejlesztés érdeke is.

Hogy lehet már most a kettőt megegyeztetni: azt a jogos érdekét minden társadalmi csoportnak, fel egész addig, mely az állami szervezetet is a kezében tartja, hogy a maga vallott igazságainak terjesztéséről, az új nemzedékbe átültetéséről gondoskodhassék, azzal a nagy és magas érdekével együttvéve minden társadalmi csoportnak, vagyis az egész emberi társadalomnak, hogy a tudomány fejlődése és hirdetése elé semmiféle gát ne vetessék?

Először azáltal, ha biztosítatik minden csoport számára a szabadság, hogy taníttathasson. Abból, amit a tudomány szabadságáról mondtunk, egyenesen következik, hogy a tudomány eredményeinek a hirdetése, a tanítás is szabad legyen minden csoport számára, a „csoportigazságok” számára.

Másodszor azáltal, ha az állam vagy védelme alatt bármely más, hatalmasabb csoport, belátván a tudományfejlesztés magas érdekét, mely csakis teljes szabadsággal történhetik, ezt külön közösségi feladatnak ismeri el s állapítja meg. Vagyis a külön

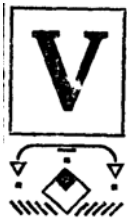
csoportigazságok szerint és alapján való tanítás mellett intézményeket létesít a tiszta, előfeltételezésektől mentes tudomány teljesen szabad művelésére. Ezt megteszi egyrészt külön tudományos intézetek felállításával, mint amilyen például az *Institut Solvay* Bruxellesben, a társadalmi tudományok kutatói számára. Megteszi másfelől tisztán tudományos iskolák felállításával, melyektől nem kíván egyebet, mint az igazság kutatását minden mellétekintet nélkül. Ma ilyen intézeteknek kell tekintenünk az egyetemeket s a vele tanításra egyenrangú más főiskolákat. Á gyakorlati ismeretek közlésére nem kell egyetem és egyetemi tanár (már tudniillik olyan egyetem és egyetemi tanár, aki e nevet megérdemli); ezt derék mesterek is elvégezhetik. A mai egyetem, míg más külön intézeteket e célra nem alkotnak, első sorban a tiszta tudomány műhelye. Oda megtesznek tanárokat oly férfiakat, kik tudományos munkára való képességek szerint lettek kiválasztva, és ezen képességükben bízva, számukra a teljes szabadságot megadják. Ok a holnap munkásai legyenek, kik magas vártájukon megláthassák a kelő új csillagokat, s ne kelljen félniök attól, hogy a tömeg, mely lent még nem lát semmit, keresztre feszítse őket.

Jászi Viktor.

Szindikalizmus és szociáldemokrácia.*

Valamely ország szakszervezeti mozgalmát ép oly kevésbé lehet csupán statisztikai táblázatok alapján megítélni, amint szocialista mozgalmára vonatkozólag sem nyerünk alaposabb tájékozást egyedül programjából. Majdnem valamennyi szocialista párt programja nagyjából egyenlő — és az elméleti véleményekben mégis mily különbségeket találunk! Másrészt: mily különbözők a legnépszerűbb jelszavak, a leghatásosabb harci riadók — és a gyakorlatban mégis mily egyhangúság, az akcióban mily egyöntetűség! A szakszervezeti mozgalomban ép ilyen a helyzet. A németek *neutralitása* más, mint az amerikaiaké; a franciák *direkt akciója* elüt az olaszokétól, stb.

Valamely ország munkásmozgalmának helyes megítéléséhez és értékeléséhez kell, hogy fölszabadítsuk magunkat a jelszavak alól és hogy ellentálljunk az általános egyenlősítés vágyának. Igazi francia

* E dolgozat alap gondolatát még 1906-ban — akkor még betegen — leváztaltam a *Budapesti Napló* karácsonyi albuma számára *A szocializmus átalakulása* c. cikkben. Mostani formájában a *Mouvement Socialiste* számára íródott s nem is volt szándékom, hogy magyarul kiadjam. Magyarország gazdasági és politikai állapota egyelőre terméketlen talaj a szindikalizmus tanai számára, és én nem is hiszem, hogy egyhamar kedvezőbb szelek hajthatnák ez országban a munkásmozgalom azon irányát, amely, nézetem szerint, a szocialista mozgalom jövő átalakulásának útját jelzi. Én úgy látom, hogy Magyarország sajátos politikai és társadalmi viszonyai jó ideig hol tisztán parlamentáris-politikai, hol az erőszakos gazdaságpolitikai harcok végleteibe hajtják a munkásságot és soká fog tartani, amíg az ország gazdasági fejlőd-

forradalmi szindikalista, aki erre nem volna képes, zűrzavart és ellentmondást látna abban, hogy egy Arturo Labriola képviselőjelöltséget vállal, hogy egy Michels duzzog, amiért a németek nem akarnak energikusabban harcolni a demokratikus szabadságokért, hogy egy Kricsevszky miképpen vehet részt az abszolutizmus elleni küzdelemben. Nem értené meg, hogy egyes országok szocialistái mint alkalmazhatják a direkt akció fegyvereit oly harcban, amely parlamenti politikai célokért, pl. az általános választójogért folyik, anélkül, hogy a látszólagos ellentétnek tudatára ébrednének, hogy hatalmas szakszervezetek miképp küzdhetnek ugyanazon szervezettel fölvaltva majd tisztára gazdasági, majd pedig ismét politikai célokért, hogy nem hanyagolják el a gazdasági mozgalmat, de azért a másiktól sem engednek. Mindezek oly ellentmondások, amelyek látszólag nem nagyon segítik elő a munkásmozgalom minden jelenségének egységes szemlélését. Mégis, ha ezen irányok és konkrét jelenségeik egységes értékelésére vágyunk, nem térhetünk ki ama kérdés elől, hogy a nagy társadalmi harcban minő szerep jut a munkásmozgalom egyes irányainak. A nagy kérdés, amely évek óta uralkodik a szocialista és szakszervezeti kongresszusokon és amely foglalkoztatni fogja bizonyára még éveken keresztül mindkét tábor teoretikusait és praktikusait: *A párt és a szakszervezet* problémája, kétségtelenül egyúttal a szocializmus kérdése is.

désének beteges egyenlenségei nem kínozzák majd szünetlen görcsös, ideges rángatózásokban egész politikai életünket, hogy minduntalan újra eltipródjanak a jövő rend fáradsággal elültetett csírái. Ebben a felemás, befejezetlen, még a múltak kínjaiban vajjúdó országban kihez szólhatna a szocializmus azon iránya, amely a legfejlettebb országok társadalmi szükségleteinek kifejezése!? Ha mégis arra szántam magam, hogy dolgozatomat magyarul is kiadjam, annak oka a következő: Úgy tetszik, hogy a legközelebb jövő idők súlyos megpróbáltatások viharával fenyegetik a magyar munkásmozgalmat. A súlyos gyakorlati harcok nyomában kell hogy némi elméleti tisztázódás történjék. Ez nem lehetséges úgy, hogy a külföld újabb elméleti megismeréseit mellőzzük. Bár az elméletnek igen csekély befolyása van a gyakorlatra és az életre, úgy látszik, mégis nélkülözhetlen; és így azt kell hinnem, hogy nem teljesen haszontalan, sőt bizonyos mértékben talán kötelességem is, hogy, amennyiben arra egy embernek hatalma van, ne lassítsam idegen nyelv korlátjával az új szocialista gondolkodásnak a magyar munkásság körébe amúgy is nehéz átszivárgását. Ha pedig ez nem sikerülne, akkor legfeljebb azt vétettem — bár nem szívesen — amit már igen sok magyar író elkövetett és előreláthatólag még igen sok fog megtenni: én is írtam valamit, aminek itt senki sem fogja hasznát látni, ami ha meg nem íródott volna, legfeljebb a papiros- és nyomdaipar kárával járt volna.

Nem kell talán mondanom, hogy amit e cikkemben megírtam, semmi-féle hivatalos *iskolának* a megnyilatkozása. A marxizmust némelyek — és talán nem minden jogosultság híján — azzal gúnyolják, hogy épen olyan

Ha ezen kérdésre felelni tudunk, úgy egyszersmind megtaláltuk a nézőpontot a pártok és szakszervezetek akcióinak megítélésére és értékelésére; ha nem sikerül a felelet, úgy minden konkrét *esetnél* vagy durva empirizmusba, vagy tudománytalan sablonizálásba esünk.

Mi a szocializmus? A marxista fölfogás szerint — és a szocialista teória mai állása mellett minden egyéb *iskolát* figyelmen kívül hagyhatunk — a szocializmus a bérért dolgozó modern proletariátus teoretikus kifejezése (ideológiája), a szükséges cél, amely felé a gazdasági termelés és megosztás ellentétei hajtják. Minthogy „minden osztályharc politikai harc”, a modern munkásosztály harca is az. A szervezet, amellyel ezen cél elérésére törekszik: politikai párt. A neve: a szociáldemokrácia. Így a mai társadalomban a szociáldemokrácia a szocializmusért folyó osztályharc látható hordozója, szükséges politikai szerve; a szociáldemokrácia célja, a párt programjaiban lévő követelések alkotják a szocializmust.

Ha ez a meghatározás helyes volna, ha a szociáldemokrácia tényleg fődné a szocializmust és azt képviselné, akkor minden iparállamban kellene szociáldemokrata pártnak lennie. Mert minthogy a szocializmus a gazdasági ellentmondások egyedüli megoldása s ezáltal szükségszerű ideológiája ama osztálynak, amelynek azon helyzet folytán, melyet a javak termelési és megosztási szervezetében betölt, ezen ellentmondások megoldására törekednie kell: a proletárság osztályharcának mindenütt meg kell teremtenie azon szervezetet, amely egyedül képes ezt a megoldást valóra váltani. És minél fejlődöttebb egy ország, minél hatalmasabb az ipari kapitalizmus, minél nagyobb számú a bérmunkásság,

hivatalos tanai és tanszékei vannak, mint az *official* tudományoknak és elméleteknek, amelyeket *ex cathedra* prelegálnak. A szindikalizmus még nem vitte ennyire. Nagyon fiatal még és — valljuk meg — gyöngye is még. Elméleti képviselői mögött nem állnak seregek, akik megvédelmeznék, de — meg is kötnék. Szavaiért mindenki maga felel. És így az én írásom is csak az én egyéni véleményem, amely sokban eltér az új irány vezető külföldi képviselőinek egymás közt szintén igen különböző véleményétől. Ezt meg kell mondanom, a szindikalizmus védelmére: mert nem szabad, hogy a kritika, amely cikkemet talán ki fogja kezdeni, azt hihesse, hogy a szindikalizmust döntötte meg vele. És az a bíráló, amely ezen egyéni eltérések kielezésével akarna hatni, tartsa mindig, szeme előtt Marx elvét: nem az elmélet a döntő, hanem a gyakorlat. A szindikalista elmélet lehet kezdetleges, sőt gyakorlata is lehet kezdetlegesen ingadozó, de valóságos sikerek: gazdasági és politikai hatás dolgában még sem áll mögötte némely, sokkal jobban megalapozott és sokkal simábban kicsiszolt mozgalmaknak.

Ez persze nem jelenti azt, hogy nem állnám dolgozatomban minden szavát.

Cikkemnek magyarra fordításáért Mérő Gyula barátomnak tartozom köszönettel.

annál erősebbnek kellene ezen szervezetnek lennie, annál hatalmasabbnak az ország szociáldemokráciájának.

Tudjuk azonban — és ez érvet a szocializmus és marxizmus sok ellensége alaposan kihasználta — hogy a kulturországok szocialista történelmének tényei ellenmondanak ezen koncepciónak. Angliában, a kapitalizmus klasszikus hazájában, Marxnak nagy kísérleti terén, a legutóbbi időkhöz alig volt számbavehető szocialista mozgalom, oly mozgalom, amely a munkásosztályra is hatott és azt az önálló politikai akció útjára vezette volna. Észak-Amerikában, amely még klasszikusabb kapitalista ország, mert ott a kapitalizmus minden etikai korlátozástól és minden tradicionális szentimentalizmustól menten fejlődhetett, mondhatni még ma sem létezik olyasmi, amit az európai szocializmus mellé lehetne állítani. Sőt még Franciaország, a forradalom klasszikus hazája is nélkülözi az előírt szociáldemokráciát, mert — majd egyesülve, majd ismét szétforgácsolódva — távolról sem tükrözi vissza a modern proletárság osztályhelyzetének ama egységességét, amelynek szükségszerű kifejezője kellene hogy legyen. Ezzel szemben Németországnak sokkal előbb, mielőtt Angliának és az Egyesült Államoknak komoly versenyzője lett a világpiacon, már hatalmasan szervezett szociáldemokrata pártja volt, a választók százezrei s a képviselők tucatjai fölött rendelkezett; Ausztriának a legnagyobb parlamenti frakciója van; Olaszországban a szociáldemokráciának sokszor oly szerep jut, mint a leghatalmasabb *államföntartó* pártoknak. Mikép magyarázhatjuk ezt meg magunknak?

Tudjuk, hogy a kérdés nem maradt válasz nélkül. Az Egyesült Államokra vonatkozólag legutóbb ismét fölhozták, hogy a még létező *szabad föld* az ipari tartalékseregnek a városokból való kivonulását elősegítette s ezáltal csirájában fült meg minden forradalmi mozgalom. De Angliában sem volt szociáldemokrácia, habár ott már régóta nem volt *szabad föld*. Ezen országra nézve iparának a világpiacon való monopóliumában keresték a magyarázatot, amely kapitalistáinak nemcsak megengedte, hanem mint a legegységesebb belátás folyományát szinte parancsolta, hogy a legmesszebbmenő engedmények útján az ipar minden forradalmi rázkódtatásának elejét vegyék. Ami Franciaországot illeti, itt az egységes és — legalább ami a külszint illeti — tiszta proletár szociáldemokrácia hiányát avval magyarázták, hogy a francia nép jelleme individualista és semmi pártfegyelmet nem tűr.

Nem hiszem, hogy ezen magyarázatok fején találják a szöveget, habár részben nem helytelenek. Mert nagyon is gyakran megfelelnek annak, hogy a két angolszász állam, ha nem is szocialista, de

hatalmas szakszervezeti mozgalommal már akkor rendelkezett, amikor Németországban még arról vitatkoztak, hogy mily *értékkel* bírnak a szakszervezetek a munkásosztály részére. És arra nem gondolnak, hogy az állítólag annyira *individualista* francia nép évszázadokon keresztül ugyanazon egyházi és állami szervezet bilincseit hordozta, amely nem kímélte meg a feudális korszakban a többi nemzeteket sem és hogy még ma is az állami közigazgatásban a legridegebb centralizmust nyögi. Oly hirtelen változott volna meg jelleme?

És másrészt: eltekinthetünk-e attól, hogy a németországi munkásság, a német *ipari tartaléksereg* elől sem volt sohasem elzárva a *szabad föld*. Észak-Amerika két évtizeddel ezelőtt alig volt kevésbé könnyen elérhető, mint ma és időnkint elég erős volt a kivándorlás is. De a szociáldemokrácia a kivándorlás dacára is óriási módon fejlődött és ma sem csökkent híveinek száma, amikor pedig Németország Angliának és az Egyesült Államoknak leghatalmasabb versenytársa lett a világpiacon.

Mіндеzen esetekből azt látjuk, hogy a nagy országok gazdasági viszonyai bizonyos időpontban ugyanazok vagy ugyanazok voltak, de hogy ennek ellenére valamennyiüknél nem ugyanazon társadalmi föltételezés fejlődött ki és hogy a politikai fejlődés nem indult ugyanazon irányba. Ebből azt kellene következtetni, hogy a gazdaság és politika állítólagos parallelizmusa nem áll fenn, hogy azon tétel, mely szerint meghatározott gazdasági körülmények szükségszerűleg ugyanazon politikai formákat föltételeznek, helytelen volna.

De ez csupán látszólag van így. A népek gazdasági fejlődésében nagyon ritkák ama korszakok, amikor egy gazdasági típus tökéletesen érvényesül úgy, hogy a megelőző típus maradványait teljesen kiküszöbölte és a reakövetkezőnek első hajtásait még nem engedte kicsirázni. De van ilyen korszak. Volt idő, amikor a feudális nagybirtok hatalmas területek kizárólagos és korlátlan ura volt; más — habár nagyon rövid — időn keresztül a polgárság egy régi gazdasági szervezet romjain következetesen fölépített új gazdasági rendet. Ily időkből látjuk, hogy egyes politikai formák: az állam, a kormányhatalom, a törvényhozás bizonyos berendezése, amelyekről azt szoktuk mondani, hogy meghatározott gazdasági viszonyok tipikus kifejezői és egy bizonyos osztály politikai uralmának tipikus formái, hogy ezen politikai formák szintén tisztán és következetesen keresztül törnek magukat és hogy ritka tisztaságban tárják szemünk elé ezen politikai forma eszmei képzetének reális megjelenését.

Azonban — és erre ügyelnünk kell — csupán formával van dolgunk. És mert csak forma, túlgyakran megtörténik, hogy idegen

tartalom csempészi bele magát és — miközben maga a gazdasági és társadalmi tartalom is elváltozik — maga a forma hamis takaróvá lesz. Az árú hamis lobogó alatt vitorlázik.

Ez mindannyiszor megtörténik, valahányszor egy társadalomban különböző gazdasági típusok vannak meg egyszerre. S minthogy majdnem valamennyi európai ország ily állapotban van, minthogy az uralkodó kapitalista ipari termelés mellett a feudális rend maradványai fönnállanak, holott már egy következő gazdasági szervezet csirái is kifejlődnek, bátran állíthatjuk, hogy ez a normális állapot. Oly társadalmi állapot, amelyben egy tiszta gazdasági típus úgy determinál, hogy benne a társadalmi és politikai fölüléptmény és a gazdasági alap között tökéletes a harmónia: mintegy a fejlődés vége avagy kezdete — *contradictio in adjecto* tehát, ellenmondás önmagával, minthogy a fejlődésnek kezdete vagy vége nem képzelhető. De szükséges föltevés ez, amely nélkül a különböző társadalmi képződmények egymáshoz való viszonyának tudományos magyarázata alig volna lehetséges. Oly ritka kivétel az, hogy szinte egyenlő az eszményítéssel. Ezzel szemben a föntjelzett állapot reálisan létezik. És ezen realításban egész más jelenségeket mutat a gazdaság-politikai parallelizmus. Minthogy egyetlen termelési forma sem egyedül uralkodó, ennek folytán azt látjuk, hogy a legkülönbözőbb osztályok osztozkodnak a politikai hatalomban, látjuk a legkülönbözőbb politikai, erkölcsi és jogi ideológiáknak harcát az uralomért, és — minthogy jelenleg a társadalmi harcok rugóiba és céljaiba még igen csekély a tudományos belátás, sőt a nagy tömegekben szinte egyáltalában nincs meg — látjuk, hogy a legkülönbözőbb osztályok gyakran idegen, sőt ellenséges érdekek és küzdelmek szolgálatában állanak. Politikai hagyományok, az átmenetileg vagy állandóan politikai uralomra jutott osztályok osztályharcainak történelmi különösségei befolyásolják az összes többi osztályok harcát és reájuk nyomják az ő idegen jellemük bélyegét, hamis utakra vezetik, idegen formákba szorítják.

A gazdaság-politikai parallelizmus törvénye ezáltal más fogalmat avagy — ha úgy akarjuk — más magyarázatot nyer: mindegyik osztály társadalmi érvényesülésért, politikai hatalomért küzd, de maga a forma, amelyben ezen harcot folytatja, a politikai célok, amelyeket kitűz, magára a harc lényegére nem engednek föltétlen következtetést. A politikai szabadságjogokért, az állam demokratikus átalakításáért folyó harc nem jelenti tehát szükségszerűleg magának a munkásosztálynak harcát és így a szocializmust; ép így a munkásosztály politikai szervezetének vagy politikai harcának hiánya még nem jelenti azt, hogy a

munkásosztály tulajdonképeni osztály mozgalmá nyugszik, hogy nem folynék az ő különleges társadalmi berendezkedésére, a szocializmusra való előkészület.

Ha már most a nagy nemzetek szociáldemokráciájának és szak-szervezeti mozgalmának történelmi fejlődését ezen szempontból vizsgáljuk, kell, hogy a következő föltűnjék:

Mindazon országokban, amelyekben maga a burzsoázia irányadó be folyást gyakorol a kormányra, parlamentáris-politikai munkásmozgalom csak átmenetileg vagy alig fejlődött ki; mindenütt ellenben, ahol a feudális nagybirtok és a hivatalnok-bürokrácia az uralkodó, többé-kevésbé erős szociáldemokrata mozgalom képződött.

Közelebbről: ahol maga a burzsoázia teremtette meg gazdasági érdekeinek és társadalmi érvényesülésének politikai szerszámaint, ott a szocializmus nem fejlődött. Ily országokban a munkásság hivatása egyelőre nem lehetett más, mint az, hogy mint gazdasági osztály alakuljon meg és érvényesüljön. Az általános politikai szabadságjogok, amelyeknek az állam minden polgára részese volt, lehetővé tették ezt neki. Sajátos, a gazdasági helyzetből folyó eleven ideológia természetesen csak akkor fejlődhetik ki, ha mint különálló gazdasági osztály, amely az összes többi osztályoktól gazdasági és társadalmi körülményei által szigorúan el van választva és amely a gazdasági érdek-ellentétnek tudatára ébredt, kialakult.

Mindenütt azonban, ahol a burzsoázia az ő saját politikai szervezetét: a politikai demokráciát nem teremtette meg — akár azért, mert a feudális abszolútizmus és a bürokrácia elleni harcban elbukott, akár azért, mert saját fejlődése oly késő időbe esett, hogy a fejlődöttebb országok burzsoáziájának a munkásosztállyal való összeütközései elijesztő példa gyanánt kellett hogy szolgáljanak — a munkásság, részben az ország gazdasági hátramaradottsága, részben az általános politikai szabadságok hiánya következtében akadályozva volt, hogy mint önálló gazdasági osztály megalakuljon. A munkásság ily országokban átvette a burzsoázia politikai hivatásának teljesítését, átvette ideológiáját: ő lett a burzsoázia politikai örökségének végrendeleti végrehajtója.

Ezt bizonyítja valamennyi szociáldemokrata párt programja. De még inkább, mint a programok, amelyek jó részben szocialista követeléseket is tartalmaznak, bizonyítja ezt gyakorlatuk; és végtére is ez a leglényegesebb. Mert nem az a fontos — Marx igen nyomatékosan hangoztatta ezt — hogy az emberek mit gondolnak, hogy a valóság miként tükröződik öntudatukban, hanem a lényeges:

mit cselekszenek. A gyakorlat, az akció. Messze szétágazhatnak a szocializmus elméleti tételeinek magyarázatában, egyes taktikai elhatározások elméleti indokolása a legkülönbözőbb lehet: de a parlamentáris politika kérdésében, az ú. n. minimális program követésében mindnyájan egyek — Guesde és Jaurès, Bebel és Vollmar, Ferri és Turati és a többiek. A parlamentáris-politikai demokráciáért, a polgári demokráciáért való harc az, amiben a szociáldemokrata pártok akciója a gyakorlatban kimerül.

Ez magyarázza meg azt, hogy miért erősebb valamely országban a politikai munkásmozgalom, a szociáldemokrácia, mennél hátramaradottabb az társadalmi és politikai demokrácia dolgában. A németországi szociáldemokrácia már oly időben volt az Internacionáléban a legerősebb, amikor a birodalom gazdasági fejlődésfoka távolról sem indokolta a mozgalom ezen erősségét; ellenben a németországi burzsoázia mérhetetlen gyávasága, a fojtogató feudális bürokrácia, a militarizmus, a középkori kasztszellem és rendi önhittség annál jobban előmozdították ezt a fejlődést. Alig különböző a helyzet Olaszországban, Ausztriában és Magyarországon. Ami pedig Franciaországot illeti, úgy ez egy évszázad óta a demokrácia és a cézárok vagy a nagy pénztőke abszolútizmusa között ingadozik: csoda-e, hogy munkásmozgalma annyira szakadozott, hol fölvirágozik, hol tesped, hol szinte kizárólag politikai, hol ismét kizárólag gazdasági irányú. A szociáldemokrácia itt is — és ezt ép ezen országban az utolsó évtized jelenségei eklatánsán bizonyították — a polgári demokrácia előőrse, illetve az intellektuellek és kispolgárok apró csoportjának — a Millebrandok, Vivianik, Briandok és Gérault Richard-oknak hatalmas háttvéjé.

II.

Az most a kérdés, hogy a parlamentáris-politikai mozgalommal szemben mily állást foglaljanak el azok a szocialisták, akik a mai szociáldemokrácia lényegének tiszta megértésére jutottak?

A marxista e kérdésre — úgy hisszük — következőképp felelne. Elsősorban is a gazdasági viszonyokat veszi szemügyre. Nem azért, mintha mindent kizárólag a gazdasági tényezőtől, a technika, a termelőviszonyok, az egész gazdasági struktúra automatikus fejlődésétől tenne függővé. Tudja, hogy ahhoz, hogy a gazdasági alapon annak megfelelő társadalmi felülépítmény keletkezzék, szükséges a tömegek akarása, tudatos cselekvése. De azt is tudja, hogy a gazdasági fejlődés oly törvényszerűségnek van alávetve, amely könyörtelenül határozott útra tereli. Meggyőződése, hogy a szocializmus csak akkor valósítható

meg, ha a munka produktivitása oly fokot ért el, amely fölöslegessé teszi a kemény munkakényszert és ha az üzemek oly formákat öltöttek, amelyek megfelelnek a szocializált termelési processzusnak. Az ipari burzsoázia feladata, hogy a termelés ezen fokot elérje. A szocializmus útja a burzsoá *régime*-en visz keresztül.

Ezért azt kell mondania: ha nincs kapitalizmus, nincs szocializmus. Mert ha nincs kapitalizmus, a munka tökéletes produktivitása ki nem fejlődhetik és a szocializált termelés sem. És kapitalizmus nélkül ipari bérmunkás proletariátus sincsen. A szocializmust nem csinálhatják sem a parasztok, sem a kézművesek, sem az intellektuellek. Mert ez nem az ő dolguk. Az ipari bérmunkásság dolga ez.

Ezen fölismerésből következik, hogy a proletárságnak az aktuális politikai kérdésekhez és magához a politikához való állásfoglalását az ország gazdasági fejlődésfokához kell alkalmaznia. A proletariátus nem nézheti egykedvűen a kapitalista gazdaság fejlődési szimptomáit és a burzsoá *régime* eseményeit. Minthogy a kapitalizmus a szocializmus előfutára, már ma, a kapitalista társadalomban is érdeklí mindaz, amiről úgy látszik, hogy a szocializmus felé való fejlődés szempontjából jelentőséggel bír.

Három főcsoportba oszthatók ama általános, társadalmi jellegű jelenségek, amelyek a szocializmus felé való fejlődés tekintetében a munkásosztály szempontjából különös fontossággal bírnak.

Ezek 1. gazdasági, 2. politikai, 3. intellektuális jellegűek.

1. A proletárság legelső érdeke minden egyes ország gyors ipari fejlődéséhez fűződik. Első sorban és főképen azon, már említett okból, mert maga a szocialista társadalmi rend csak a szocializált munka magas produktivitása mellett lehetséges, ez pedig nem érhető el egyedül a mezőgazdaság, még kevésbé a kapitalizmus előtti kisüzem útján. De fontos körülmény még az ipari fejlődés gyorsaságának foka is. Nemcsak azért, mert az óhajt, hogy közvetlen utódaink s talán már mi is jobb létföltételek közé kerüljünk, ezáltal gyorsabb megvalósulás reménye kecsegteti — minek folytán a harci kedv s az áldozatkészség emelkedik — hanem leginkább azért, mert általánosan megfigyelt tény, hogy a kedvező gazdasági konjunktúrák s a fölfelé törő ipari fejlődés ideje egyúttal azon idő is, amikor a munkásság forradalmi szelleme a legélénkebb s osztályharca a legerélyesebb. A szocializmusnak igen lényeges pszichikai előfeltétele az, hogy a munkásságot minél gyakrabban s minél tartósabban tartsa a forradalmi hangulat lelki tréningjében, hogy lelkébe oltsa a lázadás

állandó szellemét, amelyet semmi körülmény közt se nyomhasson el a szolgaság szelleme.

Ebből azonban egyáltalában nem következik, hogy a munkásosztály „a gyorsabb ipari fejlődés érdekében” úgynevezett iparfejlesztési politikát üzzön, hogy pártolja a szubvenciókat és a prémiumokat, a gyarmatpolitikát s az exportpolitikát, sőt mi több — amit különösen Francia-, Olasz- és Magyarország és egyéb iparilag hátramaradott országokban nem egy szocialista (bár gyakran csak szemérmes célzás formájában) a munkásságnak ajánlott, — hogy a *gyöngé* iparnak *kíméleti időt* engedjen, hogy akadálytalan fejlődésének érdekében *ideiglenes* fegyverszünetet kössön a kapitalistákkal. Fejtetéseink távolról sem akarják *az ipari békét*, ezt a legújabb jelszót, amelyet ma nemcsak kifejezetten polgári ajkáról hallunk, új érvekkel támogatni.

Ép ellenkezőleg. Ha a harc — az individuális vagy a csoportos harc — a természetes fejlődés mozgató ereje, akkor egyúttal a társadalmi fejlődésnek is förűgója. „Minden eddigi társadalom története osztályharcok története.” Seholy sincs igazi, viruló gazdasági fejlődés, ahol a gazdasági osztályok azt hiszik, hogy harcukat kölcsönös szívességekkel, gazdasági és politikai csereüzletekkel, állami protekcióval helyettesíthetik. Nézzük ama országok iparának fejlődését, ahol az ipari burzsoáziának nem volt bátorsága, hogy komolyan nekitámadjon a feudális nagybirtoknak. Még oly hatalmas rendszabály, mint a védővám — az az ezerjófű, amelyet a nagybirtok saját érdekében az iparnak is szívesen engedélyez — sem segíthet sokat rajta. Ma még nagyon kérdéses, hogy a védővám csak egyetlen esetben is teremtett volna ipart. A keleteurópai országok tapasztalatai nem támogatják ezt a föltevést. Az azonban bizonyos, hogy a már fennálló ipari vállalatokra többnyire elernyesztő hatással van, mert a vállalkozókat fölmenti a kényszerűség alól, hogy iparáguk fejlődésének érdekében folytonosan széles látókörrrel s friss vállalkozói szellemmel dolgozzanak. Franciaország szolgálhat példaképen. Még nagyobb mértékben áll ugyanez a prémiumokról és a szubvenciókról, amelyek befolyásos, hatalmas iparosok csoportjainak, sőt néha egyes embereknek szánt személyes ajándékoknál többnyire nem jelentenek egyebet. Ezáltal hathatósabb módon léphetnek föl munkásaikkal szemben, illetve ezzel rekompenzálhatják ama veszteségeket, amelyek őket a munkásmozgalom következtében érték, viszont azonban egyenesen meggátolják, hogy ezen veszteségeiket a termelési mód javításával igyekezzenek kiegyenlíteni. Ami végül a sztrájkokat illeti: ha a sztrájk és a szabadság és függetlenség szellemének fokozódása a kedvező gazdasági konjunktúrák szub-

jektív reflexe, akkor maguk a sztrájkok a frissebb ipari fejlődés szükségszerű tünetei.*)

A sztrájkok hiánya ép az ipar hanyatlását jelzi s a sztrájkok épen nem teszik tönkre — amint ezt néhány *szocialista* is állítja — az ipart.

A munkásságnak ilyformán semmi oka, hogy a gazdasági harcot ú. n. *békésebb* formákba szorítsa. Ép ellenkezőleg: főcélja legyen az, hogy e harcot élessze, hogy a legnagyobb energiával s a legnagyobb kíméletlenséggel vigye, nemcsak saját közvetlen, de nem kevésbé ama gazdasági fejlődés érdekében, amelynek gyorsított menete az egész társadalmat gyorsabban viszi jobb rendszer felé. És kell, hogy a munkásság az ő összes különleges eszközeivel iparkodjék meggátolni, hogy a munkáltatók ne lassíthassák s ne tartóztathassák föl állami védelemmel — saját kényelmük s a munkásosztály közvetlen és közvetett kárára — ezt a fejlődést.

2. A munkásosztály politikai napi érdekei már kevésbé fontosak ama érdekeknél, amelyek a kapitalista társadalmon belül a gazdasági fejlődéshez fűződnek.

Ha a munkásmozgalommal kapcsolatban politikáról beszélnek, akkor Nyugat-Európában általában és a szocialisták is leginkább ez alatt egyet értenek: a parlamenti tevékenységet.

Úgy hisszük, fölösleges annak hosszabb taglalása, hogy a parlamentarizmus egyáltalában nem fedi a politika fogalmát. A parlamenti akció csak része a politikainak. Politika alatt ama tevékenységek összességét értjük, amelyek az államnak és szerveinek befolyásolására irányulnak. A fogalmi meghatározás szempontjából mellékes, vajjon ezen befolyásolás közvetlen vagy közvetett-e és pozitív vagy negatív intézkedést céloz-e; a lényeges az, hogy mindenkor a közhatalomról, az államról, a törvényhozás és végrehajtás szerveiről van szó.

Ezen fogalmak meghatározása egyáltalában nem szörszálhasogatás. Úgy hisszük, hogy a szindikalizmust sok tévedéstől — melyek sokszor sodorták ferde helyzetekbe — óvta volna meg, ha a parlamentarizmust, a politikát s az államot nem azonosították volna némelyek oly durva kézzel. Anarkista minta szerint a politikával elvből mítsem törődni,

*) Legutóbb Charles Rist Angol-, Francia-, Olasz-, Németországra s Belgiumra vonatkozó gazdag statisztikai anyaggal kiválóan világította meg ezen, már nem új tételt. Következtetései így hangzanak: „Bármilyen legyen is a sztrájkokról való vélemény a társadalmi nézőpontból, a gazdasági szempontból fejlődésüket kedvezőtlen tünetnek nem mondhatjuk. Sőt ellenkezőleg, épen a fejlődő ipari aktivitás jelei.” L. cikkét a *Revue d'économie politique* 1907. évi folyamában: *La progression des grèves en France symptomatique*.

mert a parlamentarizmus része a politikának, nem jelent egyebet, mint a realitásról tudomást venni — nem-akarni. De csak nem-akarni, mert a kivitelnél már más a helyzet: maga az állam — sajnos — realitás és csak oly munkásmozgalom volna arra képes, hogy lépésről-lépésre beléje ne ütközzék, amely munkásmozgalom — maga nem realitás.

A munkásosztálynak kétféle fontos érdeke fűződik a közhatalom szervezetéhez.

Minden tömegmozgalom működéséhez és munkálkodásához bizonyos mozgás-szabadságra van szükség. Még akkor is, ha célja tisztára negatív: a rombolás; de ha célja pozitív: saját intézmények alkotása, akkor bizonyos szabadság nélkül nem is létezhet. Ha minden oldalról folytonosan üldözik, ha a személyek és dolgok folytonos tökéletes bizonytalanságban vannak, ha minduntalan arra kényszerítik, hogy saját alkotásai csiráit önmaga széttagolja — akkor úgy egyes személy, mint csoportok számára csak egy út van: a lázadás.

De a modern munkásmozgalom mást is akar. Célja nemcsak rombolás, hanem építés is. Meggyőződése, hogy egy új társadalmi rend csirái már a réginek ménében kell, hogy megteremjenek. A szocialista rendszer meghatározott gazdasági elemei: a szocializált termelési folyamat, az emberi munkát pótló gépüzem stb., már ma kialakulnak a munkásosztály egyenes aktív hozzájárulása nélkül. Viszont a munkásosztály feladata, hogy e fejlődési irányzatot saját céljaira használja s hozzá alkalmazkodják. Ezt gazdasági szervezeteivel eszközli, amelyek egyrészt mintegy az ő közhatalmának szervei, amelyekkel a megjavított termelési módok és föltételek gazdasági előnyeit megszerzi, s másrészt a jövő nagy nevelő intézetei, amelyekben a munkásokat a szolidáris cselekvésre, az áldozatkészségre, magukat a közakarat alá rendelésre szoktatják és amelyekben természetes differenciálódás a különféle társadalmi funkciók szerveit a saját osztályukból kiválasztja. A modern munkásmozgalom szervezetei nem csupán lázadók pusztá nyomorból fakadt összeverődései, hanem magának a szocialista rendnek példái és kell is, hogy azok legyenek.

Ilyen munkásszervezetek keletkezését és létezését lehetetlen elképzelni a feudális abszolutizmus alatt, amely Nyugat-Európában ma már csupán emlékezetben él, de a Keleten még többé-kevésbé hatalmas. Az elemi politikai jogok: a véleménynyilvánítás, az egyesülés és gyülekezés joga nélkül alig lehetséges konstruktív munkásmozgalom, mert az állam üldözéseinek elhárítása fölemészti minden energiáját. ezek a politikai szabadságjogok az ú. n. politikai demokrácia lényeges alkotórészei. A demokrácia csikarta ki ezeket a feudális

abszolutizmustól. A politikai hatalom szempontjából ezek nem jelentenek egyebet, minthogy a közhatalom egy része a bürokráciáról az *alattvalókra* szállt; jelentik az államhatalom korlátozását.

A proletariátusnak tehát legsajátosabb érdeke, hogy ezen demokratikus szabadságokat biztosítsa magának. Mondhatnák ugyan némelyek: ugyan mennyibe veszik az uralkodó osztályok a törvényeket, az alkotmányokat, a biztosított jogokat!? Igaz: nem nagyon respektálják. De minden osztály, méginkább az elnyomottak osztálya — ha hatalmának tudatára ébred — így tesz. Nem az osztályokról, hanem az államról van szó és a burzsoázia államánál rosszabb az, amelyben a feudális-arisztokrata bürokrácia parancsol. Kérdezzék csak meg az orosz munkásokat, hogy a bürokratikus abszolutizmus elleni harcban miért áldozzák föl életüket? Mert a feudális-abszolút állam — nem törődve a következményekkel — könyörtelenül üldözi a munkásosztály minden megmoccanását, ellenben még a burzsoá abszolutizmus sem létezhet némely politikai jogok nélkül, hogy a bürokráciával szemben saját érdekeit megvédhesse. Ez a modern ipar és kereskedelem természetéből folyik.

A burzsoázia — ugyanazon érdekellentétnél fogva, amelynek következtében bizonyos politikai szabadságjogok relatív híve — a bürokratikus abszolutizmussal szemben minden képviseleti rendszert előnyösebbnek tart. Jelenleg a parlament a legalkalmasabb ellenőrző szerv az állam pénzügyi kezelésére, ami a burzsoáziát fölötte nagy mértékben érdekli. Óriási módon emelkednek a modern állam kiadásai, s ugyanolyan mértékben növekednek a bevételek is. A bevételeknek főleg két forrásuk van: a kölcsönök és az adók. A kölcsönök finanszírozása majdnem kizárólag a burzsoázia dolga, az adóteherből pedig annál nagyobb részt kell viselnie, mennél hatalmasabb a feudális nagybirtok politikai befolyása. Ezért kell utakat és módokat keresnie a burzsoáziának, hogy az állampénzek fölhasználását ellenőrizze és befolyásolja. Ezt a parlament útján teszi. —

Abból indultunk ki, hogy a szocializmusnak a kapitalizmus az előfeltétele és hogy a kapitalizmus teljes érvényesülése csak a burzsoázia uralma mellett lehetséges. Minthogy a burzsoázia nem juthat uralomra anélkül, ^ hogy ne gyakorolna döntő befolyást az államhatalomra és minthogy másrészt abszolút állam, amelyben a feudális bürokrácia az úr, kizárja a modern munkásszervezkedés létfeltételeit — ennek folytán nem tagadhatjuk, hogy a munkásosztály bizonyos érdekek fűzik a közhatalomhoz, tehát politikai érdekei vannak.

De nagyon túlbecsülnék a politikai hatalmat, ha a társadalmi eseményekre döntő befolyást tulajdonítanánk annak. Főnt kimutattuk,

hogy a legkülönbözőbb államok politikai fejlődése gazdasági struktúrájuk fejlődésével egyáltalában nem tartott lépést és hogy minden politikai forma alkalmas kifejezője lehet egy gazdasági osztály hatalmának és érdekeinek.

Bármilyen fontos is — sőt ez tulajdonképen a szocializmus kérdése — hogy a munkásosztály az ő saját gazdasági rendje fölül milyen társadalmi és politikai fölülépítményt fog emelni, oly kevésbé fogja a mai társadalom politikai szervezete az ő gazdasági szervezetének lényegét érinteni. Itt ismét csak a fejlődés gyorsításáról s biztosabb menetéről van szó.

Másrészt ép oly téves volna azt hinni, hogy a munkásosztály — ha maga venné át a burzsoázia politikai misszióját — képes volna a fejlődés menetét gyorsítani. Akárcsak a közgazdaságban, itt is nem kevésbé áll, hogy a dolgok atyja a harc. Csak a nemesség és az állam elleni harca által lett a burzsoázia politikailag is erős. Klasszikusan erősíti ezt meg Németország. Itt egy junker — Bismarck — behozta az általános választójogot és a parlamentet sokkal előbb, mintsem a burzsoázia vagy a munkásság azt kieroszakolhatta volna. De elképzelheti-e valaki a parlamentarizmus csúfosabb paródiáját, mint a német *Reichstag*? Avagy nevetségesebb konstitucionalizmust? És az összes osztályoknak parlamenti-politikai erőtlenségének oly fokát a feudális nagybirtokkal és a bürokráciával szemben? Úgy hiszem, egy példa sem bizonyíthatná világosabban, hogy minden osztálynak a maga dolgát önmagának kell intéznie. (Az államgépezet irányítása Németországban a parlamenten kívül történik.)

Így a munkásosztály az ő politikai akciójából, a közhatalom befolyásolására irányuló akciójából csak akkor húzhat hasznot, ha nem vesztegel tovább a politikai formák imádásában, ha kiszabadítja magát ama képzelődésből, hogy az államnak és a közigazgatásnak meghatározott formái az ő győzelmének elengedhetetlen előfeltételei. Jóakarattal fogja szemlélni a burzsoáziának minden komoly kísérletét saját politikai szervezetének fejlesztésére, sőt bizonyos körülmények között támogatni is fogja, de gazdasági osztályérdekeiből sohasem szabad egy politikai elv kedvéért hajszálnyit sem engednie, sohasem szabad, hogy valamely, a közhatalom befolyásolására irányuló akciójától elálljon csak azért, hogy ezáltal a burzsoáziának bizonyos politikai ideáljait esetleg meg ne sértse. Itt, mint amott, nemcsak közvetlen érdeke, hanem a társadalmi fejlődés általános érdeke is azt parancsolja neki, hogy az osztályálláshoz a legszigorúbban ragaszkodjék.

3. A munkásosztály mai érdekeinek harmadik csoportjánál, amelyet az intellektuális érdekek neve alatt foglalunk össze, nem kell soká időznünk.

Ez alatt mindama törekvéseket értjük, amelyek a tömegek intellektuális emelését, értelmének a babonák és az elavult tudományok alól való fölszabadítását s a mai tudomány megösmertetését célozzák.

Nem kell körülményesen kimutatni, hogy mily érdek fűződik mai küzdelmei szempontjából a munkásosztály intellektuális fokának emeléséhez. Mindenki tudja, hogy a műveltebb, a vallás előítéleteitől ment, tudányszomjas munkások alkotják minden munkásszervezet magvát.

És e folyóiratban *) ép oly kevésbé kell annak fontosságára reámutatni, hogy mily értéke van ama műveltségnek, amely a munkásoknak lehetővé teszi, hogy az intellektuális funkciókat már a mai társadalomban meghódítsák. Ha egyelőre nem is remélhető, hogy minden intellektuális funkciót össze lehessen egyeztetni a fizikai munkával és hogy nem kizárólag e célra képzett személyek láthatnák el azokat, és ha egyelőre nem is lehet föltételezni, hogy a munkásosztályból föl-emelkedett intellektuelek lényegesen megváltoztatnák a *tömeg* és a *szellemi vezeték* közötti viszonyt: mégsem lehet ama jelenség szimpomatikus fontosságát eléggé hangsúlyozni, hogy a munkásosztály nagyon is képes arra, hogy vezető elemeit saját köréből kiválassza. Ez nem jelent kevesebbet, minthogy a munkásosztály harca és győzelme távolról sem veszélyezteti a *kultúra* további fönnállását.

Csakhogy nem szabad azt hinni, mintha mindaz, amit közönségesen *szellemi kultúrának* vagy *civilizációnak* neveznek, a munkásosztályra nézve is az volna. Ez semmikép sem áll. Oly abszolút kultúr érték, illetve olyan, amelynek fönnállását minden jövőző idők társadalmi életében föl kell tételeznünk, igen kevés létezik. Bizonyos, a társadalmi együttéléstől meghatározott biológiai és fiziológiai tendenciák továbbra is fönnállanak majd, bizonyos általános etikai tételeket — legalább az elméletben — továbbra is követni fognak, bizonyos tudományos megismerések meg fogják tartani érvényüket, de tudásunk, természettudományi, szociológiai, bölcsészeti, etikai és esztétikai kultúránk legnagyobb része a társadalmi értékek relativitása törvényének nagyon is alá van vetve. Amint minden ideológia, mint meghatározott gazdasági forma kísérője, mint meghatározott társadalmi erőviszonyok kifejezője, meghatározott társadalmi célok eszköze százszór újra feléledt és ismét eltűnt, úgy majd annak legnagyobb része is,

*) A *Mouvement Socialiste*-ről van szó, amelyben igen gyakran volt szó az intellektuelek szerepéről a munkásmozgalomban.

amit a polgári társadalom az ő kultúrájának s az ő mindörökké érvényes kultúrájának tart, kell hogy egy új civilizációnak adjon majd helyet.

De, amennyire ez az emberi tudás mai állapota mellett lehetséges, kell hogy mindenki, aki a jövőért munkálkodni akar, jól ismerje az ember helyzetét a természetben és a társadalom mozgási törvényeit.

III.

Az előzőkben megkíséreltük a munkásosztály ama aktuális társadalmi érdekeit megállapítani, amelyek túlmenni a jobb bér- és munkafeltételekre irányuló közvetlen törekvéseken. Gazdasági téren a kapitalizmus lehető gyors fejlődésében, a politikain az államnak a burzsoázia által való meghódításában és az intellektuális téren a modern tudomány terjedésében találtuk ezt. Kimutattuk, hogy a proletariátus ezen érdekeket akkor szolgálja legjobban, ha a burzsoáziára bizza gondjukat — melynek ez a legsajátosabb dolga — és hogy nem kíméli meg semmi harctól, mely akár elődei: a feudalizmus és bürokrácia, akár utóda: a munkásosztály ellen irányul — s hogy csak akkor támogatja, ha ennek fejében gazdasági érdekeket nem kell áldoznia, de egyébként arra szorítkozik, hogy saját szervezeteit kiépítse s megvédje minden támadás ellen. Most még arra kell válaszolnunk, hogy a munkásosztálynak konkrét esetekben mily eszközökkel és mily módon kell ezen aktuális érdekeit képviselnie?

A modern társadalmak egyik legjellemzőbb tünete az államnak kimagasló szerepe benne. Ezen tény tudvalevőleg számtalanszor megállapították s a legkülönbözőbb oldalokról megvilágították. Amíg egyesek a természetes, egészséges fejlődés termékét látják ebben és a jövő képét maguknak másképp megalkotni nem tudják, mint az egyén és a társadalom minden életnyilvánulását szabályozó állam formájában, addig mások nem akarják elismerni, hogy volna az emberiségnek és jövőjének veszedelmesebb ellensége ezen államhatalomnál.

Itt, ahol a munkásosztály aktuális érdekeiről van szó, nem kell sem az egyik, sem a másik végtelmen vitába bocsátkoznunk. Nem titkoljuk, hogy nem vagyunk barátai az etatizmusnak. Mégis itt arra kell szorítkoznunk, hogy megállapítsuk azt a befolyást, amelyet az állam ma a kapitalista társadalomban a munkásmozgalom előfeltételeire és magára szervezeteire gyakorol és hogy szabályokat keressünk oly érdekekért folyó aktuális harca számára, amelyeket már jelenleg ki kell elégíteni.

Az állam mai megjelenésében mint az uralkodó osztályok szervezett erőszaka lép elénk, mint óriásilag kifejlődött szervezet, mely

belenyúl a társadalmi élet valamennyi terébe, minden valamiképp konszolidált megnyilvánulást szabályoz és szankcionált formákba szorít. Még főnnállásának saját alapja is, a gazdasági termelési folyamat és a gazdasági harc gyakran az állam közvetítésével lép elénk, minthogy az uralkodó osztályok egyáltalán nem tartózkodnak attól, hogy a társadalom központosított hatalmi eszközeit tisztára gazdaságtechnikai és gazdaságszervező célokra kihasználják.

Így a munkásosztály mozgalmában lépten-nyomon szembe kerül az állammal. Anélkül, hogy bármiképp is átlépné mai gazdasági érdekeinek szigorúan körülhatárolt területét, egy lépést sem tehet, hogy ne ütközzék össze a törvényekkel. Ha munkások csupán egyesületet akarnak kölcsönös támogatásukra alapítani, már akkor is jogi formáknak kell magukat alávetniök, el kell tűrniök a hatóságok fölügyeleti jogát stb.; ha a legbékésebb gazdasági célokért akarnak propagandát kifejteni, a törvények határozzák meg ennek a formáit, a hangot, eszközeit s határait; ha magánjogi követeléseket akarnak a vállalkozókkal szemben érvényesíteni, úgy törvény írja elő a jogokat s a jogeszközöket; s ha a munkaföltételek megjavítására nyílt harcot akarnak indítani a vállalkozók ellen, hamar tapasztalhatják, hogy a kor, amelyen belül szabadon választott harci eszközöket alkalmazhatnak, hajszálnyi pontossággal van kitűzve szuronyokkal és puskákkal.

Pedig mindezeknél csak a legközvetlenebb gazdasági érdekekről van szó. Mennyivel sokoldalúbban lép föl az államhatalom akkor, amidőn az egész gazdasági politika irányítása, az adó-, vám- és kereskedelmi politika, a világi hatalomnak az egyházzal szemben való kibővítése, a tanítás és a kultúra kérdései kerülnek napirendre!

Mindez azonban, amint már mondtuk, első sorban a burzsoázia dolga. Ami ellenben nem a burzsoázia, hanem egyesegyedül a munkásság dolga: az szervezeteinek mozgásszabadsága.

Ezen szabadságot pillanatnyilag magának a munkásosztálynak szervezett hatalma, tartósan azonban a közhatalom határozza meg. A már kivivottakat folytonosan veszélyeztetik az ellenségek: csak a közhatalom képes arra, hogy a már kiküzdött jogokat biztosítsa. Ehhez pedig szükséges, hogy a «munkásosztály a törvényhozásra és közigazgatásra némi befolyást gyakoroljon.

Ép azért, mert a törvényhozás modern formája: a parlamentarizmus a burzsoázia uralmi formája, bizonyos szuggesztív erő van benne oly irányban, hogy a burzsoázia tisztára külső jelenségnek: a képviselt pártok viszonylagos számának, tulajdonképeni jelentőségénél sokkal nagyobb fontosságot tulajdonít. Örökké aggasztja, hogy az ő szervezetét ellenséges érdekek szolgálatába hajtják.

A burzsoáziának ezen aggodalma — amelyben egyébként az egyes képviselők részéről mandátumuk féltése is nagy szerepet játszik — biztosítékkal szolgál arra, hogy a munkásosztálynak képviselote a parlamentben a politikai szabadságjogok megvonását megakadályozhatja. Ez — és csakis ez — okolja meg a munkásosztálynak a parlamentáris politikában való részvételét. A parlamentben való képviselote állandó nyomást és folytonos fenyegetést gyakorol: engedjétek békében kifejlődni szervezeteinket, különben meglátjátok, hogy romboljuk szét a ti becses jószágokat!

Ez azon szerep, amelyet a munkásosztály parlamentáris-politikai akciójának a nagy, integrális munkásmozgalomban betöltenie kell. Mindaz, ami ezen túlmegy, az ú. n. *pozitív munkához*, vagyis a burzsoázia dolgainak végzéséhez vezet; mindaz, ami ezen alul marad, szervezeteinek legegyszerűbb előfeltételeiért való folytonos harcra kényszeríti a munkásosztályt.

Nem önkényes konstrukció ez, sem pedig valamennyi árnyalat kielégítésére elővigyázatosan megállapított középút a *par excellence* parlamentáris akció és a direkt akció között. Mi nem hangoztatunk kívánságokat, hanem tárgyilagos tények alapján tárgyilagos fejlődési tendenciákat állapítunk meg. Gondoljunk csak meg:

Miként a primitív kapitalizmus korában a munkásosztály mindenütt csinál politikai mozgalmat, sőt oly államokban, ahol ezt a burzsoázia elmulasztja, maga küzd a parlamentarizmusért, úgy a fejlődött kapitalista államokban, ahol a burzsoázia uralma tökéletesen kialakult és a parlamentáris-politikai *régime*-t a burzsoázia valósította meg, látjuk, hogy egy bizonyos fokon a munkásosztály, amely addig kizárólag a gazdasági harcra és a szakegyesületi szervezkedésre szorított, a parlamentáris-politikai akcióhoz nyúl. Ez az eset ma Nagy-Britanniában s az Egyesült-Államokban, amelyekben — amint tudjuk — a legutóbbi időkben szociáldemokrata mozgalom keletkezett.

Tudjuk, hogy e két államban mily körülmények idézték elő e változást. Mindkét polgári államban a burzsoázia a munkásszervezetekkel folytatott gazdasági harcában a közhatalom kényszerítő és megtorló eszközeihez nyúlt.

Ebből láthatjuk, hogy a munkásosztály mindenütt, ahol szervezeteinek jogi lehetőségeit korlátozták vagy megvonták, ép úgy, mint ott, ahol ezeket előbb megteremteni kell, a politikai harchoz nyúl. Úgy látszik, hogy e politikai szabadságok fönállása társadalmi szükségszerűség, amely — akár akarjuk, akár nem — minden körülmény között érvényesül; És így nem térhetünk ki — bármilyenek legyenek is szubjektív kívánságaink és meggyőződéseink — bizonyos társadalmi szükségszerű-

ségek elől, melyek a *milieu* gazdaságpolitikai jelleméből folynak, amelyben az ország munkásmozgalma működik.

Nem akadályozhatjuk meg, hogy a félig feudális országokban, ahol még maga a burzsoázia sem ébredt tiszta osztálytudatra, nem hogy az állam demokratikus átváltoztatására irányuló harcot vívna, a munkásosztály — annak ellenére, hogy a burzsoáziával már gazdasági harcban áll — ne hevüljön a demokráciáért és, a parlamentarizmusért, ne alkosson szociál-demokrata pártot és hogy mint ilyen, ne áldozná energiájának legnagyobb részét s gyakran legvégső eszközeit oly, reá nézve alapjában véve kis értékű követelésekért, mint amilyen pl. az általános választójog, ily országokban a szociál-forradalmi szakszervezeti mozgalom — a szindikalizmus — alig működhet másként, mint politico-forradalmilag.

Ily országokban alig tehetünk mást, minthogy a szakszervezeti mozgalmat, mint a jövő szociál-forradalmi szervezete csiráját minden erővel fejlesszük, egyébként pedig a dolgok szabad folyását ne zavarjuk, természetesen nem anélkül, hogy ne mutatnánk rá állandóan az egész politikai mozgalom és a parlamentarizmus igen viszonylagos értékére. De egészen másképp alakul a helyzet oly országokban, ahol a burzsoázia maga vette kezébe politikai osztály érdekeinek megvédését, akár úgy, hogy demokratikus intézmények nélkül ugyan, de gazdasági kifejlődése teljességében a közhatalom kormányzásában őt megillető helyet kivívta — többé-kevésbé ez ma a helyzet Németországban — akár úgy, hogy a demokratikus reformokért ő maga veszi föl a harcot, mint talán Oroszországban.

Amíg az utóbbi esetben a munkásosztály nem térhet ki azelől, hogy ne támogassa, tevékenyen a polgári radikalizmust, addig a másik esetben ugyanaz a helyzet áll be, amelyet Angliában s az Egyesült-Államokban már megösmertünk. Nemcsak eszik a szükségszerűség, hogy a munkásosztály a burzsoázia politikai és társadalmi érvényesülésének- útját egyengesse, hanem eszik a lehetőség is, mert többé nem a feudalizmus és a bürokratikus abszolutizmus az, mely a társadalmi fejlődéssel és a munkásmozgalommal szembenáll, hanem maga a burzsoázia. Az egész vonalon a burzsoázia az ellenség. Védelműl a munkásosztály bizonyára továbbra is kell hogy használja a burzsoázia harci eszközeit. De többé nem lesz idegen, sőt ellenséges ügy harcosa. Megkezdődik a munkásosztály harca nemcsak gazdasági átalakulásáért és konszolidációjáért, hanem a végső harc összes egyéb, különleges társadalmi helyzetéből fakadó, saját érdekéért: az egész társadalomnak saját képére való átalakításáért.

És a szociáldemokrácia részére felvetődik a kérdés: vajjon megmarad-e a kitaposott ösvényen, amely nyilvánvalólag a polgári demokrácia útja volt, avagy képes lesz régi programját és hagyományos akcióját új fogalmakkal s új harcmódokkal helyettesíteni?

Ez az pont, amelyen majd *A párt és a szakszervezet* kérdése véglegesen megoldódik.

Ha sikerül az átalakulás, bizonyára igen fájdalmas lesz, annál fájdalmasabb és nehezebb, mennél fejlettebb a szociáldemokrata szervezet, mennél nagyobb a kebelében fönnálló hivatalnoki hierarchia, mennél több a képviselője. Franciaországot illetőleg kézenfekvő, Olasz- és Németországra vonatkozólag statisztikailag kimutatták, hogy a párttagok tetemes része és a pártra adott szavazatok még nagyobb része a burzsoáziához tartozik: e felemás szervezet fölbomlása hatalmas változások nélkül nem mehet végbe.

És honnan vegye a párt új fogalmait? Nyilvánvalóan nem veheti máshonnan, mint annak a társadalmi képződménynek ideológiájából és gyakorlatából, amely osztályjellegét a legtisztábban megővta, mert teljesen hozzáférhetlen a többi osztályok infiltrációjának: a forradalmi szakszervezeti mozgalomtól, a munkásosztály ezen legsajátosabb alkotásától.

A gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés mai fokán még nem tudhatjuk, mikép fog e mozgalom véglegesen alakulni. A jövő — bárha talán már a legközelebbi jövő — fogja megmutatni, vajjon kebeléből több alakul-e ki, mint a polgári társadalom megdöntésére irányuló gyakorlat: vajjon konstruktív eszmék és újjáépítő tevékenység fakadnak-e belőle? A munkásosztály politikai harca számára a franciaországi szakszervezetek új eszközöket és utakat mutattak: a direkt akciót, az antimilitarizmust. De a jövő társadalom szempontjából mindez csak negatívum, romboló erők újabb megnyilvánulásai. Franciaországnak gazdasági hátramaradottsága — amelyet mi kivált szakszervezeteinek szétforgácsoltságából következtetünk, mert koncentrált iparnak: nagy vegyes üzemeknek, kartelleknek és trösztöknek nagy központi szervezetek, és magasabb fokon már nem is tulajdonképeni szakszervezetek, hanem ipari szövetségek (*industrial federations*) kell hogy megfeleljenek — sem engedi meg, hogy oly fokra emelkedjenek, ahol már képesek volnának konstruktív munkát végezni. De nem kételkedünk abban, hogy a munkásosztály megtalálja majd a saját útját; mert az új társadalom fölépítése nem csupán az ő akaratán múlik, hanem társadalombiológiai szükségszerűség. A társadalom élete vagy halála függ ettől.

Szabó Ervin

Forradalom és ellenforradalom.

(1848—1851.)

Ha a könyvpiacra új munka jelenik meg, mely Magyarország és Ausztria történetével foglalkozik az 1848—1851 közötti időszakban, és annak megbírálására helyes irányítást akarunk nyerni, legcélravezetőbb, ha elolvassuk Marx: Forradalom és ellenforradalom c. értekezését.*

Minden újabb elolvasás meggyőz arról, hogy a mai történetírás még mindig nem érte el azt a magas nézőpontot, melyből Marx az eseményeket közvetlenül lezajlásuk után szemlélte. Már akkor is tisztán látta, hogy a bécsi, berlini és egyéb német forradalmak a burzsoázia köréből indultak ki, mely le akarta rázni a feudalizmus által a gazdasági szervezetre rótt béklyókat. Célját elérve nyugalom után vágyódott, s megrémülve a proletariátus növekedő befolyásától, készséggel vetette magát a katonai erőre támaszkodó abszolútizmus karjaiba, mely a politikai hatalmat elvonta ugyan tőle, de győzelmének gazdasági kihasználásában nem akadályozta. Azon újabb írók közé, kik közelednek Marx álláspontjához, tartozik Heinrich Friedjung is. Neve nem ismeretlen a magyar közönség előtt, mert egyik főmunkája** a Magy. Tud. Akadémia fordításában is megjelent. Ebben a könyvben szerző objektivitásának oly csillogó jelét adta, hogy várakozással tekintettünk új munkája elé, mely Ausztria történetét tárgyalja 1848-tól 1860-ig.*** Egyelőre csak az első 1851-ig terjedő kötet jelent meg, tehát időbelileg összeesik a Marxtól feldolgozott korszakkal.

Friedjung nem tartozik azon írók közé, kik a történeti problémáknak legmélyére szoktak hatolni. Viszont nem elégszik meg az események egyszerű elmondásával, s igyekszik a politikai és gazdasági események közötti kapcsolatot is megtalálni.

* Megjelent Kunfi Zsigmond fordításában, Marx és Engels műveinek Szabó Ervin szerkesztette magyar kiadásában. I. kt. 189—279. 11.

** *Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859—1866. Két kt. Österreich von 1848 bis 1860. Erster Band: Die Jahre der Revolution und der Reform 1848 bis 1851*

Elfogadja Marx alapvető álláspontját, sőt többször idézi, de azt nem viszi következetesen keresztül. Másrészt túlságos jelentőséget tulajdonít az egyes kormányzó férfiak személyiségének, kiket még külsejük és szokásaik tekintetében is részletesen rajzol. Általánosságban véve műve részrehajthatlan és objektív, de egyes részletkérdések tekintetében kicsinyes és elfogult. Ezen kor vezéregyénisége Bach Sándor, a mindenható miniszter volt típusa és kifejezője az osztrák burzsoázia 1848 után elkövetkezett pálfordulásának. Friedjung adatainak túlnyomó részét Bach hagyatékában talált irathalmazból merítvén, mintegy háladatosságból igyekszik Bach eljárását — ott ahol lehet — menteni, gyakran az igazság rovására, de ismételnünk kell, hogy az alapvető kérdésekben oly objektivitást tanúsít, minőt nem tapasztalhattunk egyetlen magyar írótól sem, ki ezen korrall behatóan foglalkozik.

Munkájának csak azon részét kívánom ösmertetni, mely szorosabb kapcsolatban áll a magyar történettel.

Metternich rendszerének vázolása alkalmából reámutat arra, amit már Acsády is kiemelt, mily tévedés hinni, mintha Metternich ellensége lett volna a magyar rendi alkotmánynak. (9., 10.) Sőt ellenkezőleg, teljes tudatában volt annak, hogy ez „a legkívánatosabb fellelő a liberalizmus igényei ellen” (10.) s később a forradalom után is ajánlotta, hogy állítsák vissza a rendi alkotmányt. Az 1848 márciusi eseményeket is elég helyesen ecseteli, túlságosan igazságtalan azonban István nádor iránt (43.), kit azzal gyanúsít, hogy teljesen a magyarok karjaiba vetette magát. Érdekes fölemlíteni, hogy viszont a magyar történetírás véleménye szerint a nádor nem volt a felelős minisztériummal szemben elég őszinte, s ez idézte elő a véres konfliktust. Tragikus, de természetesen következménye ez a mindenkit kielégíteni akaró félálláspontoknak és félrendszabályoknak! Kiadatlan források alapján mutatja ki, mint szervezte az ellenforradalmat a befolyását vesztett magyar arisztokrácia és küldte Jellasichot az ország nyakára, s közreműködött minden alkalommal, midőn valamely csapást kellett Magyarországra mérni. Az 1848. március és november közötti események előadása, művének leggyöngébb része, védelmébe veszi a liberális Pillersdorf és Wessenberg minisztériumokat, melyeknek gyáva-sága és a munkásságtól való oktalan félelme jelentősen hozzájárult az ellenforradalom diadalához. Belátja ugyan, hogy a minisztériumnak Magyarországgal szemben folytatott kétszínű politikája idézte elő a bécsi forradalom bukását (82.), de igyekszik azzal menteni, hogy a bécsi minisztérium hibás eljárása csak a magyarok által elkövetett hibák következménye volt. Bár Kossuth felől nincs a legjobb véleménynel, sohasem nyilatkozik róla ócsárló hangon, őszinte elismeréssel és csodálattal adózik a forradalmi kormány erélyének, mellyel a fegyveres ellenállást csekély anyagi eszközökkel és Windischgrätz diadalmasan előnyomuló csapataival szemben oly rövid idő alatt szervezni képes volt. Batthyány Lajost felelőssé teszi az 1848-iki eseményekért, de elítéltetését a legerősebb szavakkal bélyegzi meg (288.) s tragikus haláláról a részvét őszinte szavaival emlékszik meg. Érdekesen vázolja a konzervatívok szerepét, kik Windischgrätz seregével

visszajöttek az országba és újra elfoglalták az összes hivatalokat az ország meghódított részeiben. Friedjung, ha nem is zeng egetverő dicsőeneket a szabadságharc eseményeiről, nem kisebbíti le azokat, a győztes hatalom vérengzéseit sem igyekszik menteni, s a tisztelet lobogóját hajtja meg az aradi vértanuk előtt. Sok kicsinyes és komikus szempont is van művében, így midőn azt igyekszik bizonyítgatni, hogy a viszonyok elmérgesedését 1848. tavaszán csakis az idézte elő, hogy István nádor túltette magát a neki adott királyi meghatalmazás szó szerinti szövegén (41 — 44.), midőn Bánffy tülten tanácsadónak nevezi, mert a királyt Hentzi-szobor áthelyezésére bírta reá (208.), avagy midőn Görgeyt mindenáron a németségnek reklamálja (225.). Jellasich szereplését is nagyon elnézően bírálja, s különös fáradságot fordít annak kimutatására, mennyi kegyetlenséget követtek el a magyarok a nemzetiségeken, de azért kijelenti, hogy ezen a háború borzalmai folytán érthető cselekmények nem teszik megbocsáthatóvá a győztes osztrák kormányzat esztelen vérengzéseit.

Részletesebb és mélyebbre szántó művének az a része, melyben az ellenforradalom diadala után elkövetkezett gazdasági és politikai átalakulásokat vázolja. Itt már rendkívül közeledik Marx tanításaihoz s az események folyamatát kapcsolatba igyekezik hozni az osztálytagozódás terén beállott változásokkal. A márciusi forradalom folytán a burzsoázia úgy politikai, mint szociális tekintetben előtérbe lépett és az állam kormányzását magához akarta ragadni. (261.) Az az általános gazdasági föllendülés, mely ezen időben Európaszerte érezhető volt s melynek tulajdonítja Marx is az ellenforradalom gyors sikerét (a burzsoázia miután a hatalomhoz jutott, béke után sóvárgott, mert a kedvező konjunktúrát ki akarta használni) csak kedvezett ezen törekvésének. Az osztrák ipari és kereskedelmi tőke túlsúlyra jutása maga után vonta a centralisztikus irányzat felülkerekedését, mert csak ily kormányzat volt képes egyszerre és kíméletlenül az egész birodalom területén lerombolni azokat az intézményeket, melyek a feudális kor maradványai gyanánt a kapitalizmus kifejlődésének gátakat emeltek. Ezen munka végzésénél azonban a központi kormányzat csakis a katonai erőre támaszkodhatott, mert csupán ez intézhető egységesen és kíméletlenül az összes országokban. Azért is támaszkodhatott továbbá a hadseregre, mert — mint azt Marx kifejtette — gyűlölte a forradalmi események folytán jelentőségre jutott munkásságot, s Friedjung is kiemeli az akkori kormányzat osztályjellegét s azt, hogy mily kevés érzéket tanúsított a munkásmozgalom valódi természetét iránt. (338.) Ezen körülmények folytán a hadsereg jelentősége rendkívüli mértékben megnőtt s a szoldateszka lassanként teljesen magához ragadta az állam vezetését.

De a burzsoázia urlamát más oldalról is fenyegették veszélyek. A Schwarzenberg-miniszteriutn nemcsak azért igyekezett a jobbágyfelszabadítás és közteherviselés elvét az egész birodalomra nézve keresztül vinni, hogy a burzsoázia uralmának akadályait megdöntse, hanem mert a forradalom tanulságai nyilvánvalóvá tették, hogy a császári uralom eddigi oszlopai elkorhadtak, vagy megbízhatatlannokká lettek, s ezért új támaszokat kellett keresni. A forradalom szele

végig süvített az egész monarchián, csak Tirol német része marad tőle érintetlen, hol a jobbágyság már régen meg volt szüntetve. A parasztságban, mely Mária Terézia és József ideje óta reménykedve nézett a bécsi Burg felé, akarták ezt az új támaszt megteremteni, s épen azért a Schwarzenberg-Bach minisztérium teljes eréllyel fogott hozzá a jobbágyfelszabadítás munkájához. Ezzel azonban magára haragította az arisztokráciát, mely a burzsoázia előnyomulása miatt úgyszólván duzzogott. Féktelen dühvel fordulnak az egész akció, de különösen annak lelke Bach ellen, s vezérek Windischgrätz Alfréd herceg a császárhoz intézett beadványában így fakad ki: „A legkiválóbb (hervorragend) kommunista sem merészelte még kívánni sem azt, amit Felsőházi kormányja tényleg megvalósított.” (359) A centralisztikus irányzat németesítő törekvései elkeseredést keltettek, s a nemzetiségi értelmiség elfordult a kormánytól. A katonai párt haragját a burzsoázia pedig azzal vontta magára, hogy bár az alkotmány 1849. eleje óta fel volt függesztve, egyre kacérkodott a parlamentarizmus visszaállításának gondolatával. A feltornyosuló hullámokkal szemben a burzsoáziának más választása nem volt, mint nyíltan szembeszállani a katonai hatalommal, vagy pedig lemondva a politikai uralomról, megelégedni a változás gazdasági kiaknázásával. A burzsoázia az utóbbi megoldást, a szégyenletes és hasznos árulást választotta, s ebben elől járt képviselője és exponense — Bach Sándor — s így Ausztria vezetése teljesen a szoldateszkára támaszkodó császári bürokrácia kezébe került, mely uralma alátámasztására a klérussal lépett szoros kapcsolatba, s annak korlátlan befolyást biztosított. Ezen szentháromság uralma alatt Ausztria teljesen lesiklott a felvilágosodott abszolutizmus talajáról, szakított a Józsefi kor összes tradícióival, s átalakult oly állammá, melynek rendőri önkény, katonai gőg, a bürokrácia túltengése, a korrupció és folytonos deficit voltak a legjellegzetesebb vonásai, s melyben az előbb évek demokratikus vívmányai elvesztek vagy meghamisítottak, az arisztokrácia pedig ismét visszanyerte 1848-ban elvesztett befolyását.

Ezt a bonyolult átalakulást élénken és világosan vázolja Friedjung. Túlnagy jelentőséget tulajdonít azon kor vezérlő embereinek (Stadion, Schwarzenberg, Bach, Brück, Thun), kiknek mindegyikét kivételes zseninek tünteti fel, de azért világosan látja a kormányzat hibáit is, az erőszakos germanizálást elítéli s éles szavakkal emlékszik meg azon hálátlanságról, amit az osztrák kormány a nemzetiségekkel szemben elkövetett. Látja, hogy országokat, ahol a gazdasági struktúra, az osztálytagozódás, a történelmi tradíciók és nemzetiségi viszonyok különbözők, nem lehet egy központi séma alapján erőszakosan uniformizálni. Különösen Magyarországon kellett, hogy ez a rendszer csődöt mondjon. Szellemben jegyzi meg, hogy a Bach kormánynak azt az utat kellett volna követni, melyre a Habsburgok 1687-ben léptek, mikor összehívták az országgyűlést és alkotmányos úton töröltették el a nekik kényelmetlen törvényeket. Mihelyt ez megtörtént, az új törvények alapján, de a népeknek kedves és megszokott formák között uralkodtak tovább. „Az 1849-iki kivégzések kegyetlenek és feleslegesek, sőt ami rosszabb, haszonnélküliek voltak.” (435.) Ha

ellenben a vérengzések helyett összehívták volna az országgyűlést, ez a katonai túlerőtől megfélemlítve, bizonyára megszavazta volna az összes a centralizációnak kedvező törvényeket. Hogy ez a megjegyzés mennyire helyes, mutatják a legközelebbi múlt eseményei. Mikor a kiegyezést és magasabb kvótát Bécsből akarták kényszeríteni, a nemesség három éves obstrukcióval felelt; mihelyt azonban átadták neki a teljes hatalmat, az ezeréves alkotmány formái között sokkal többet elért a császári hatalom, mint amennyire valaha számíthatott. A centralizáció és germanizálás erőltetéséről találóan mondja: „Nem kellett volna több erőt igénybevenni a birodalmi kormányzat számára, mint amennyi szükséges volt, ha mélyebben vágtak bele Magyarország önállóságába. Az egész monarchia szenvedett a seben.” Ezen helyes felfogás mellett nem kell túlságos jelentőséget tulajdonítanunk azon kisebb elfogultságoknak és botlásoknak, melyekkel találkozunk, így pl. Haynaut azzal gyanúsítja, hogy a magyaroknál népszerűsége pályázott s ezért volt kormányzásának utolsó heteiben oly kegyes hangulatú. (406.) Objektivitásának bizonyítéka az a mód is, melylyel Bach irányváltozását vizsgálja. Alig ismerünk magyar történetírót — Acsádyt és talán Grünwaldot kivéve — aki valamely magyar államférfiúról ily részrehajthatlanul tudna ítélni. Kossuth Lajosról, néhány gyűlöletes pampfletről eltekintve, még nem mert magyar író oly tárgyilagosan nyilatkozni, mint Friedjung Bachról, pedig nagyszabású embernek tartja, intencióinak helyességéről meg van győződve, s azonfelül művének főforrásául Bach iratai szolgáltak.

Nagyon érdekes az a kép is, melyet Friedjung eddig még kiadatlan iratok nyomán a magyar arisztokrácia és gentry vezető elemeinek, az ú. n. konzervatívoknak szerepéről vázolt. Azt már említettük, hogy a magyar ellenforradalom szálai az ő kezeikben futottak össze, s a sok „kipróbált hazafi”, Jósika, Szögyény, Majláth, Almássy gróf, Károlyi Lajos gróf és Sennyey Pál báró, készséggel csatlakoztak Windischgrätzhez, ki megígérte nekik, hogy az 1848-iki demokratikus vívmányok megszüntetésével az 1847-iki állapotokat fogja helyreállítani. Gróf Dessewffy Emil, egy a konzervatívok nevében előterjesztett titkos emlékiratában helyeselte Oroszország segítségül hívását és a forradalom vérbe fojtását. (371.) A világosi fegyverletétel után a konzervatívok azt várták, hogy Haynau mellé polgári biztosnak báró Jósikát fogják kinevezni. A Schwarzenberg-kormány azonban, mint már kifejtettük, nem akart az arisztokráciára támaszkodni, a magyarok iránt pedig különös bizalmatlansággal viseltetett. Ezért az állásba báró Geringert, egy osztrák bürokratát neveztek ki. Már ez lehangolta a konzervatívokat, de azért jórészt elfoglalták az üresedésben levő állásokat s a régi vármegyei korrupció ismét annyira elharapózott, hogy Geringer egy rendeletében büntetésekkel fenyegette meg őket, mert „még most is, midőn a kormánytól tisztességes fizetést kaptak, észrevehető jelenségek mutatnak arra, hogy ismét visszaesnek a régi szokásokba.” (378.) De nemsokára nyilvánvaló lett, hogy a kormány végre akarja hajtani a jobbágy- és adótörvényeket, tisztességes és európai igazságszolgáltatást és közigazgatást tervez. A konzervatívok belátták, hogy ez az ő befolyásuk megtörésével lenne egyértelmű. Ők,

kik még 1850-iki feliratukban is magasztalják a koronát, hogy a forradalmat leverte, kik 1848-ban a király és nemzet közötti kiegyenlítést megakadályozták, most egyszerre fölfedezték, hogy ők hazafiak s követelték, hogy a kormány Magyarország önállóságát respektálja. Érezték hogy az autonóm magyar országgyűlés reájok nézve most már létkérdés, mert csak ennek segélyével tudnák a jobbágyfelszabadítás és közteherviselés művét megakasztani, vagy legalább is hatástalanná tenni s így tarthatják meg halalmukban a közigazgatást és igazságszolgáltatást Ugyanez a történelmi folyamat vitte a magyar arisztokráciát 1905-ben is a függetlenségi párt soraiba. Ezért a konzervatívok 1850-ben feliratban jelentették be a császárnak elégedetlenségüket. Az előkelőbbek és gazdagabbak visszavonultak a közhivataloktól, de azért a *kleine Fische gute Fische* elv alapján állva nem mulasztották el, hogy a kormánytól üzleti ügyekben, a földtehermentesítés és vasútépítések körül minden lehető kedvezményt ki ne eszközöljenek. Valahányszor változások szele fűdögált, mindig megjelentek a láthatáron, felajánlva lojális és olcsó szolgálataikat, nem kívánva mást, mint az 1847-iki állapotok visszaállítását. Ellenben a kisebbek, az éhesebbek, kik nem játszhatták a büszke spanyol szerepét, benmaradtak a hivatalokban, s kétségtelenül megállapítható, hogy a Bach-féle közigazgatás sötét oldalát nem az Ausztriából behozott hivatalnoksereg képezte és a kormány iránti gyűlölet jórésze a korrupt és a szegény ember iránt embertelen magyar Bach-huszárok számlájára irandó, mint azt Beksics és Acsády is elismerik.

Friedjung tárgyilagosságáról akkor nyerhetünk igazi fogalmat, ha elolvassuk Beksics Gusztávnak munkáját,* mely ezen korról írt újabb magyar művek között a legterjedelmesebb. Alig van oly érdemi kifogás, melyet Beksics a Bach-rendszer ellen emel, hogy azt Friedjungnál is fel ne találjunk. Az erőszakos germanizációt, a rendőri önkényuralmat, az oknélküli vérengzést, Magyarország öt részre osztását Beksics sem ítéli el szigorúbban, mint Friedjung. Beksics általánosságban elismeri, hogy a Bach-rendszer igazgatási formái tökéletesebbek voltak a régi magyar igazgatási formáknál, mert ezen rendszer alatt nemcsak az úr, hanem a paraszt is megtalálhatta a maga igazságát (431.), az igazságszolgáltatást pláne mintaszerűnek mondja (432.), azt is elismeri, hogy a csendőrszervezet zaklató volta dacára is jobb volt a régi pandúrgazdálkodásnál, mert „a csendőr lehet, hogy nem fogta el a zsványt, de nem volt orgazdája,” mégis úgy tünteti fel ezen időszakot, mint Magyarország leggyászosabb korszakát, mely teljesen megbénította az ország fejlődését. Az elfogulatlan vizsgálat már kiderítette, mily gazdasági fellendülés következett be az 1850—1860. korszakban, amit, — akárhogy is elítéljük a szoldateszka és rendőrurolom véres működését — okvetlenül el kell ismernünk. Beksics objektivitására vall, hogy a Bach-kormány legsúlyosabb hibáit az adóigazgatásban véli feltalálni, mert súlyos és zaklató adórendszer létesített. Vajjon milyen lett volna az az adórendszer, melyet a magyar nemesség létesít? A magyar uralkodóosztály e földig ócsárolt adó-

* Szilágyi Sándor: *A magyar nemzet története*. X. kt. 397—534.

rendszerben is megtalálta a maga hasznát, mert az alkotmány helyreállítása után is mai napig majdnem változatlanul fentartotta. Hogy mily szempontok vezetik a magyar történetírást, még oly modern és széles látókörű írónál is mint Beksics, arra jellemző a következő mondása: „A magyar közigazgatás sohasem volt demokratikus, hanem arisztokratikus a felső és nemesi az alsó fokokon A szerencsétlen Bach-korszak előnye és hátránya is, hogy a közigazgatást teljesen demokratikus alapon építette fel A közigazgatás jórészt idegen jövevényekből alakult meg A felszabadult nemzeti közszellemnek első dolga volt embereivel elfűjni a demokratikus közigazgatást. . . . Szerencse, hogy a Bach-korszaknak nem sikerült nemzeti alapon szerveznie a demokratikus közigazgatást, mert a Bach-korszak talán sohasem szűnt volna meg, legfeljebb más nevet vett volna fel. Ha a nemzeti alap a demokratikus és helyes közigazgatással összeegyeztethető lett volna, ami azonban elejétől fogva ki volt zárva,* Magyarország talán beolvadt volna a birodalomba.”

Értsük meg jól: Beksics Gusztáv mondja, hogy a nemzeti alap a demokratikus és helyes közigazgatással össze nem egyeztethető. Kétszeresen tanulságos ezen kijelentés napjainkban, midőn folyton azt halljuk, hogy nemzeti alap és becsületes választói jog összeférhetetlenek.

Beksics nézőpontjaira jellemző a következő idézet is: „A régi magyar közigazgatás rendetlen, szabálytalan s bizonyára nagyon részrehajló volt. Bach, közigazgatása sem volt ugyan ment a részrehajlástól, e tekintetben azonban mégis nagy fölényt mutatott, de a táblabírói józan ész és igazság helyére a sablont, a formalizmust tette”. Miben állt a táblabírói józan ész és igazság? Alapult Werbőczy hírhedt jobbagytörvényein, gyakorlati alkalmazáshoz jutott az úrszékek pártos ítéleteiben, s legjellegzetesebb kifejezői voltak a deres és a kaloda. Ennek helyébe jött Beksics sajnálatára a sablon, hogy úrnak és parasztnak egyformán kell igazságot szolgáltatni és a formalizmus, hogy a bíró kötve van a törvényes formákhoz.

Jellemző az is, hogy még Beksics a császárt és Albrecht főherceget kivéve, keresztvizet sem hagy ezen kor osztrák szereplő személyein, addig Friedjung a forradalom összes aktív alakjairól nobilisán nyilatkozik, s csak a konzervatívokról szól megvetően. Viszont Beksics fáradhatatlan abban, hogy ez utóbbiak viselkedését tisztára mossa, úgy tünteti fel eljárásukat, mint igazi hazafiak nemes intencióktól vezényelt, jóhiszemű, de téves irányú akcióját. Midőn pedig a császárról ír, meglep a soraiban nyilvánuló szervilis lojalitás, melyet Friedjung is maró szatírával ostoroz.

Művének azon része — melyben kifejti, hogy a Görgey-árulás legendájára szükség volt, mert ez öntött bizalmat a nemzetbe önereje iránt — egyenesen felháborító. Valóban szomorú sors jut osztályrészül oly nemzetnek, melynek önbizalmat csak ily szörnyű hazugságokkal lehetett ébrentartani! Az a szerencse, hogy erre a legendára nem a nemzetnek, hanem csupán néhány embernek volt szüksége, kik Görgey megvádolásával akarták saját hibáikat fedezni.

* A ritkítások a cikk szerzőjétől származnak.

A mostani magyar történetírás magas szempontjaira nézve jellemző az a bírálat is, mely Friedjung könyvéről Marczali Henrik tollából megjelent.* A bíráló meg sem kísérli, hogy a könyv alapelveit, a benne rejlő új tényeket és tanulságokat megismertesse az olvasóval. Belekapaszkodik Friedjung egy igen jelentéktelen közjogi botlásába, s azt igyekszik három oldalon át cáfolni. Természetesen nagy sikerrel, mert a papír türelmes. Nálunk papíron mindent ki lehet mutatni, az önálló vámterületet, önálló magyar hadsereget és jegybankot. Csak az a szomorú, hogy a való élet tényei kegyetlenül lecáfolják ezeket a szép elméleteket. Tanulhatott volna Friedjungtól, ki teljesen tisztában van a közjogi és alkotmányvédő törvények valódi jelentőségével, midőn az mondja: „Hasonló műfogások találhatók az 1867. évi alkotmányban, valamint az előbbi és későbbi törvényekben, ezen hézagok folytonos viszályokra adtak alkalmat és értelmezések aszerint történt, amint a király, vagy az országgyűlés hatalma volt túlnyomó.” (51) Marczali megvédelmezi Friedjunggal szemben a magyar főnemességet és nemességet is. Elfogulatlan történetíró persze, hogy is tehetne mást olyan időben, mikor ezek az osztályok vannak uralmon. Bírálatának további része arra szorítkozik, hogy leszegezi Friedjungnak néhány a kérdés lényegét nem érintő kisebb botlását, melyeket mi is fentebb érintettünk. Hogy Friedjung pálcát tör a győztes hadsereg kegyetlenségei, a Bach-korszak germanizáló és rendőri iránya felett, hogy zászlaját meghajtja a forradalom organizációja előtt, hogy a magyar szereplő személyekről, a konzervatívokat kivéve, tisztelettel nyilatkozik, ezt Marczali óvatosan elhallgatja az olvasó előtt. Publicisztikai felületességgel vádolja Friedjungot, holott alig van magyar történetíró, aki ellen a felületesség vádja oly megújuló következetességgel emeltetnék, mint épen Marczali ellen. Ez óvatosságot parancsolna hasonló vádak hirdetésében.

Végül szóljunk néhány szót arról, miért oly állandó még most is, ötven év után, az a gyűlölet, mely Bach alakját körülvette. Talán azért, mert liberális, sőt forradalmi múltja dacára nyíltan és buzgalommal szegődött a reakció szolgálatába? A magyar államférfiak és történetírók nem igen háborodnak fel irányváltásokon és elvtagadásokon. Mindnyájunkat érhet baleset, *hodie mihi, eras tibi*. És épen ez a pálfordulás mutatja, hogy Bach alapeszméi nem a reakció körében mozogtak, mert akkor nem lett volna szükség arra, hogy irányt változtasson. A legigazságosabban Acsády ítél felette, midőn a következőket mondja: „A bécsi forradalom vetette felszínre, a torlaszok mellől ült a miniszteri székbe, melyben a renegát vakbuzgóságával szolgálta a kényuralmat, viszont a gyűlölet, melyet ez az uralom a Habsburgok minden országában keltett, az ő személyében összpontosult. Pedig egyszerű eszköz volt, a győztes szoldateszka és papi szellem szándékainak kész végrehajtója, a régi osztrák kormányférfiak új és kétségkívül sokkal tehetesebb képmása. Nem ő adta az irányt, hanem csak végrehajtotta a háttérben maradni akarók parancsait, kik hihetetlen könnyelműséggel vezették az országot”.** A forradalom utáni vérengzésekért őt alig terheli felelősség. Abban az időben (1849—1851), míg a szolda-

* *Budapesti Szemle* 1908. szept. szám 521—329.

** *A magyar birodalom tört.* II. kt. 761. 1.

teszka még nem ragadta kezébe teljesen az ügyek vezetését, a kormányzat eléggé liberális és európai szellemű volt. De ekkor is folyton kellett küzdenie az ellentétes áramlatokkal, melyek leghelyesebb javaslatait is megakadályozták. A vezetés Schwarzenberg kezébe jutott, aki ellensége volt minden alkotmányos formának és demokratikus törekvésnek. Bach küzdött ezen irányzat ellen, de jellemének alacsony-ságára mutat, hogy midőn a reakció álarcát elvetette s nyíltan kilépett a porondra, Bach inkább elveit, mint a hatalmat áldozta fel. Még azután is a katonai párt és az újra befolyáshoz jutott feudálisok állandó bizalmatlansággal voltak iránta eltelve s állását csak úgy tudta megszilárdítani, hogy a klérus szolgálatába szegődve, megnyerte a vakbuzgó Zsófia főhercegnő kegyét, ki őt aztán minden támadás ellen megvédte. Magyarországon a rendőri és katonai önkényuralom feje nem ő, hanem a Budán székelő Albrecht főherceg volt, ki rendszerint szuverén göggel utasította vissza a parvenü miniszter beavatkozásait. Az iskolák németesítése is nem tőle, hanem Thun Leó gróftól indult ki. Van azonban az abszolút kormányzat működésének egy oly része, mely teljesen Bach nevéhez fűződik s mely megmagyarázza, miért maradt az ő neve a leggyűlöletesebb. Ő volt az, aki az 1849—1851-iki időszakban végrehajtotta a jobbágyfelszabadításnak és köztehervise-lésnek csak papíron kimondott elvét, megindította ezeket oly irányban, mely a parasztság érdekeire nézve kedvező volt. Nem ült fel a konzervatív hazafiak csábító ajánlkozásának, kik minden engedményre hajlandók lettek volna, csak hogy a reformművek végrehajtását megakadályozzák. Ő volt az, aki a korrupció és ázsiai vármegyei önkormányzatot összetörve, annak romjain modern, vagy mint Beksics mondja: „demokratikus” közigazgatást létesített. Midőn a katonai párt uralomra jutott, minden irányban meghamisította Bach kezdeményezéseit. Hogy ő mindebbe belenyugodott s tovább is vezette a közigazgatást, oly tény, ami méltó a legerősebb erkölcsi elítélésre. De ha a megindult folyamatot meg is lehetett hamisítani, visszacsinálni, az 1847-ki állapotokat helyreállítani többé nem lehetett. Ez az, amit a nemzeti történetírás, mely pedig oly elnéző a Szőgyény Lászlók, Jósika Samuk, Dessewffy Emilek iránt, kik Jellasichot, Windischgrätzet és Paskievitset hozták a magyar nemzet nyakára, Bachnak megbocsátani nem tud. Még most 50—60 év múlva is az ő emléke viseli mindazt az ódiomot, melyet a katonai abszolútizmus zsarnoki és esztelen uralma felidézett, holott a felelősség őt terheli legkisebb részben s egyedül ő volt az, aki ebben a korban komolyan tett valamit a burzsoázia és alsóbb osztályok érdekében.

Szende Pál.

Szemlék és jegyzetek.

Agrár reformtörekvések Oroszországban.*

Oroszország az utolsó előtti állam Európában, mely a jobbágyság alól felszabadította a parasztságot. A felszabadítás egy teljesen elhanyagolt, műveletlen népnek hozta meg a személyes szabadságot, e mellett meghagyva az arisztokráciának sok előjogát. A nagybirtok már mindjárt kezdetben annyira hálójába kerítette a parasztot, hogy az továbbra is rabja maradt, az adósság jobbágyává lett.** Az orosz bürokrácia minden romlottságával ránehezedett a parasztra. Már a felszabadításkor is többféle parasztzrendülés volt, mert nehéz föltételek mellett kapták meg földjeiket s az utóbbiakat is nem egyenlően.*** Míg az államparasztnak férfitagonként 7 deszjatina földet kaptak, a falusi parasztnak már csak ötöt, az urasági parasztnak csak hármat. Az urasági parasztnak a felszabadítás után még két évig kötelesek voltak robotot teljesíteni az uraság földjén és a megállapított váltságdíjat is fizetni. Hátrányos volt az urasági parasztnak az is, hogy a felszabadítás után elestek a legelő használatától és az uraság sok helyen elzárta előlük az utat és a kutat. A nép rablógazdaságot űzött, földjeit nem trágyázta, minek következtében a parasztnak által művelt terület hamar kimerült. A felszabadításkor a parasztnak 113 millió deszjatina földet kapott, míg a korona birtokában maradt 151 millió és az egyes földbirtokosok kezében 100 millió deszjatina föld. Az orosz földesurak a szolgálmányok és földmegváltás címén 500 millió rubelt kaptak.

A latifundium birodalma Oroszország is, amennyiben az európai rész 49 guberniájában 27,221.000 deszjatina föld van 924 személy birtokában. Egy-egy ilyen nagybirtokosra esik 29.500 deszjatina föld.

* E részletet szerzőnek *A parasztkérdés külföldön és hazánkban* c. művéből vesszük át, mely legközelebb megjelenik. *A szerk.*

** A. Novikov: *Das Dorf. Melnik Russen über Russenland* című gyűjteményes művében. Frankfurt, a M. 1906.

*** Alexander Kornilow: *Die Bauernfrage*. Melnik fent idézett gyűjteménye 361. lapján.

1862-től 1897-ig a parasztek a nagybirtokosoktól 12,900.000 deszjatiná földet vettek. A latifundiumból tehát igen sok került parcelálásra, de ez a sok sem volt arányban a lakosság számának erős növekedésével. 1860-ban a parasztek férfi lakosság száma Oroszország európai részében 23,125.000 volt, míg 1900-ban 43,175.000.

A nagy parasztek földvételek dacára is a parasztekérdés már a múlt század 80-as éveiben is nagyon égetővé lett. Háromféle módon akarták könnyíteni a parasztek helyzetét: 1. Megkönnyíteni akarták a bérlethez jutást. 2. A földvételt olcsó hitellel akarták előmozdítani. 3. Tervbe volt véve a telepítés az állambirtokon. A bérlet ügye sikerült, mert a reformok életbeléptetése után a parasztek által bérelt földterület 24%-ról 66%-ra emelkedett; de a siker csak részleges volt, amennyiben a bérösszeg ezen időben 58%-kal emelkedett.

A parasztság meginduló kivándorlását egyes területekről hatósági intézkedésekkel mindenáron meg akarták akadályozni. De minden zaklatás dacára a költözési vágy erőtt vett a földéhes paraszton. Az 1889. július 13-iki törvény rendezni akarja a kivándorlást. Azok, kik hatósági engedéllyel oroszországi földgazdag területre vándorolnak, 12 évi bérlet után tulajdonul kapják a földet. Szibériában örökhaszonbérül kap, az ott szokásos adó pontos lefizetése mellett, 15 deszjatiná földet a család minden férfi tagja. A települőknek 3 évi adómentességet ígértek. A telepítés az orosz bürokrácia romlottsága és lassúsága folytán nagyon nehezen ment. Sokan a kivándorlók közül visszatértek s ezek képezték a régi orosz falu valóságos veszedelmét; mert a hosszú vándorlás alatt elszoktak a munkától és megszokták a napolást és az alkohol túlságos élvezetét.

Tizenöt év óta a gazdag orosz földön évenként jelentkezik az éhség. Ennek oka nem csupán a mostoha időjárás, hanem az orosz parasztek szociális, gazdasági és kulturális elmaradottsága is. Az első tíz terméketlen évben az orosz állam az éhező parasztságnak segély és adóelengedésben 515 millió rubelt adott.

Az orosz parasztek a felszabadítás után sem nyerte meg a jogegyenlőséget. 60 éves koráig a botbüntetés régióiból nem került ki. Az orosz nép művelését az állam elhanyagolta s erejét a már magasabb kultúrával bíró népek oroszosítására fordította. És ez a ferde irányzat, mely államérdek szempontjából a kisebb népek nyelvének és kultúrájának elrablását tűzte ki célul, sehol sem boszúlta meg magát oly mértékben, mint éppen Oroszországban. Az újabban lezajlott parasztekforradalom éppen azon országrészekben volt a legborzasztóbb, hol a legkíméletlenebbül oroszosítottak — a balti tartományokban.

A lelkiismereti szabadság megvonása által az orosz szekták értékes népe mód nélküli sanyargatásnak és üldözésnek volt kitéve. E szekták között voltak szertelenkedő rajongók, kik tényleg vesztetették a néplélek fejlődését;* de voltak, mint például a stundisták,** nagyon jóra való munkástagjai az orosz parasztságnak.

* Dr. J. Gehring: *Die Sekten der russischen Kirche.* (1003—1897.) Leipzig, 1898.

** Lásd Dalton *Lebenserinnerungen*, Berlin 1907. művében a stundisták ellenzését.

A közös földbirtok is nagyban hátráltatta az orosz paraszt haladását a földművelésben. Az a tanúság, amit e tekintetben Oroszországban nyertünk, világos bizonyítéka annak, hogy a kollektív földművelés képtelenség és hogy a földművelés terén a szociáldemokrata eszmény meg nem valósítható s okvetlenül csődöt mond. Ha valahol, úgy itt érvényesül az a közmondás: közös lónak túrós a háta.* A földet csak az műveli igazán jól és eredményesen, kinek a föld tulajdona és sajátja. Az állami földművelésre csak hazánkban van példa, ahol egész Európában egyedül van még béresosztály, ahol más vidékekről importálnak munkáskezeket — amíg lehet.

Az orosz állam nagy dologra határozta el magát, amidőn behozta a szeszmonopóliumot és bezárt 80.000 korcsmát, megakarva menteni parasztságát az alkohol túlságos élvezetétől és az annak árusításával egybekapcsolt uzsorától. E népmentő akcióban, az alkohol elleni küzdelemben, csak Svédország sorakozhatik mellé.

A parasztság már az orosz-japán háború előtt több kormányzóság területén fellázadt. Így 1902-ben nagy arányokat öltött a poltavai és charkowi kerületek parasztlázadása.** A bérletek ára öt év alatt megkétszereződött, amennyiben még 1896 — 1897-ben egy deszjatina földterületért 6—8 rubel bérösszeget fizettek, addig már 1902-ben 12—14 rubelt, sőt a kerti művelés alatt álló földekért már vidékenként 60 rubelt is fizettek. A lázadás kitöréséhez hozzájárultak a parasztek között elterjedt azon álhírek, hogy a cár már a felszabadításkor azt akarta, hogy a parasztek használatában lévő mezők és bérletföldek az ő tulajdonukká legyenek. A lázadást levertek és 1098 egyén került ezúton fogságba.

Az orosz-japán háború szerencsétlen kimenetele után lezajlott forradalmi mozgalomban nagy szerepet játszik a parasztkérdés. A kormány épúgy, mint az egyes politikai pártok, a maga részére igyekszik megnyerni a parasztságot. De nemcsak ez a pártpolitikai szempont az irányadó. Minden gondolkodó ember látja Oroszországban, hogy a parasztság helyzete tűrhetetlen. Költők és bölcsészek figyelmüket egyaránt a még romlatlan parasztlélek felé fordítják. A nagy arisztokrata Tolstoj paraszttá lesz és akadnak követői a birodalom más részeiben is.***

Érdekes kép tárul elénk, ha az alkotmányosságban vajjúdó Oroszország politika pártjainak azon programmpontjait olvassuk, melyek a parasztkérdésre vonatkoznak. A sok utópisztikus javaslat és féligazság között találunk nem egy egészséges magot és a nép érdekében értékesíthető igazságot. De lássuk a különféle pártok parasztprogrammjaikat.****

A jogrend pártja (partija pravoga porjadka) azt javasolja, hogy

* Ez az álláspont tudunkkal vitatott az orosz szakirodalomban.

A szerk.

** Venkov: *Agrárni otázka na Rusi*. 1908. V. közl.

*** Tolstoj követője a főúri családból származó finn író, Järnefelt, aki jogot végzett, majd Tolstoj eszméinek behatása alatt lemondott az úri életmódról, kovácslegénynek állott be. Ma kovácsmester, földműves és író. Műveiben nagyon vonzóan írja le a nép egyszerű gyermekeinek életét.

**** Az orosz pártok földreformra vonatkozó programját A. Cerny felolvasása nyomán közlöm.

ott, ahol a parasztságnak kevés a földje, azt a szomszédos nagybirtokból, igazságos kárpótlás fejében, kikerekítsék. Ahol túlsűrű a parasztlakosság, onnan eltelepítendő. A parasztság adóterhen könnyíteni kell. A közös gazdálkodásról fokozatosan át kell menni az egyéni gazdálkodásra.

Az október 17-iki szövetség (szojusz 17 októbrja) javasolja, hogy a földszerzést előmozdítsák, a paraszt bankot reorganizálják, az állami földeket paraszttelepítésre fordítsák. Az okszerű gazdálkodást akadályozó enklavekat kényszerkisajátítással eltüntessék. Végre, ha mindez nem használna, úgy államérdekből sajátítsák ki, igazságos kárpótlást adva, a nagybirtokokosok földjének egy részét.

A progresszív gazdasági párt (progresszivnaja ekonomicseszkaja partija) fő célul tűzi ki, hogy megszüntessen minden oly körülményt, mely akadályozza a szabad átmenetelt a közös gazdálkodásról az egyéni gazdálkodásra. Támogatni óhajtja a kicsiny, tanyai kooperatív gazdálkodást. A parasztok által művelendő földterület kiterjesztendő. Állami földhitelbankot kell létesíteni. A jelzálog és bérletviszony szabályozandó.

A mérsékelt haladópart (umerenno progresszivnaja partija) követeli, hogy a proletár parasztnak földet adjanak, a törpe birtokosokat és kiscgazdákat több földhöz juttassák. Az ezen célra szolgáló földterületet, méltányos kárpótlás fejében, a kabinet, apanage, kolostori és nagybirtokosok földterületeiből az állam sajátítsa ki. A kisajátított terület az állami földalap tulajdonába menjen át. A telepítés ügyét az állam nagymérvben támogassa. A földművelést okszerűbbé tegyék. Az örökösödési törvényt terjesszék ki a földművelő munkásokra is.

Az alkotmányosan demokrata párt (konstitucionno demokraticseszkaja partija — a kadetek pártja) követeli, hogy a lakosság azon részének, mely maga műveli földjét, több földet adjanak. A szükséges földet vegyék az állami, kabinet, apanage és kolostor földekből. Szükség esetén államköltségen sajátítsák ki a nagybirtokosok földjeit, igazságos kárpótlást adva a földbirtokosoknak. A kárpótlásnál ne vegyék alapul a jelenleg felcsigázott földvásárló árfolyamot. A kisajátított földek az állami földalap tulajdonát képezzék. Azon elvek, melyek szerint ezen földeket az illető lakoságnak átadják, az illető vidék földhasználati szokásai szerint határozandók meg. Kiterjedten szervezni kell a telepítés állami segélyezését. Újjászervezni kell és befejezni a tagosítást. Törvényesen rendezendő a bérlet, biztosítandó a bérlet megújítás joga, a földjavítás és építkezés kárpótlása, a földművelő kamarák létesítése, amelyek szabályoznák a bérösszeget és elintéznék a bérlő és tulajdonos közt felmerült vitás ügyeket. Bírói beavatkozással az aránytalanul magas bérösszeg leszállítandó. A földművelő munkásokra most érvényes kivételes törvények megszüntetendők és a munkástörvények kiterjesztendők rájuk is.

A demokratikus reformpárt (partija demokraticseszkich reform), mely az előbbeni pártból kivált, programját a következőképpen állította össze: „A parasztok létének biztosítására, kik maguk művelik földjeiket, elkerülhetetlenül szükséges: 1. Földet adni a földnélküli

parasztnak és pedig mindenekelőtt azoknak, kik földet bérelnék. 2. A törpebirtokos parasztnak földjének megnagyobbítása, amennyire az egyes esetben lehetséges és szükséges és pedig törvényileg meghatározott szabályok szerint, mely szabályokat a helyszínen az arra rendelt közegek határozzák meg. Ami a teleprész nagyságát illeti, az nem lehet kisebb az 1861-ben egy-egy férfi családtagnak juttatott teleprésznél. Kisebb teleprészek csak azon esetben engedhetők meg, ha lehetetlen több földterületet kisajátítani és ha a parasztnak nem hajlandók másfelé vándorolni. Ahol csak lehet, meg kell adni a teleprész minimumot. 3. Ki kell kerekíteni a paraszttelket. E célból állami földalapot kell létesíteni az állami-, kabinet- és magánbirtokosok földjeiből (ezek között a kolostorok tulajdonát képező földekből is). A nagybirtokosok és kolostorok földjei a szükséghez mérten az állam költségén sajátíthatnak ki, kárpótlást adva a birtokosoknak, mely kárpótlást a föld jelenlegi tényleges jövedelmének tőkésítése arányában határozzák meg, tekintet nélkül a bér összegére, melyet a földszükség hajtott magas fokra. A nagybirtokra nézve megállapítják, a helyi körülmények tekintetbe vételével, vidékenként a maximumot, melyen felül minden földterület kisajátítható, tekintet nélkül arra, hogy vajjon szükséges-e azon vidéken ez a kisajátítás. A kisajátított földterület az állami földalap tulajdona. A kisajátítás alá nem esnek a kisebb földbirtokosok földjei, ha azok a szomszédos parasztagazdaságok fejlődését nem akadályozzák és ha azon önálló gazdaságot folytatnak. Az ily ki nem sajátítható gazdaságok területét országoként törvényhozásilag megállapítják, de az 100 deszjatinánál nagyobb nem lehet. Kisajátítás alá nem esnek a nyaralókhöz és ipari vállalatokhoz tartozó kisebb földterületek. A nagyobb, kiváló mintagazdaságok megőrzése végett, melyeknek kulturhivatása van, kivételesen azok számára is megadható a ki nem sajátíthatási jog, de minden esetben törvényhozási úton. Az állami földalap földjét a parasztnak kapják használatul meghatározatlan időre, törvényileg megállapított bérért. Helyi körülmények szerint átadható a föld egyaránt közös és egyéni földművelésre. Több telepnek egy kézben való csoportosítása, a fentemlített maximumon felül, meg nem engedhető. Egy személy csak egy telepet kaphat az állami földalapról. Ajánlható állami költségén való összevásárlása az oly telepeknek, melyek az 1861. február 19-iki kiáltvány értelmében eladásra kerülnek, sőt meg kell venni az állami földalap részére minden földet, melyet egyesek elakarnak adni. A parasztnak átalakítandó az állami földalap részére földeket vásárló intézetté. Szervezni kell a kisgazdák részére a földjavítást előmozdító hitelt, a hitel és kölcsönös segélyző szövetkezeteket támogatni kell, valamint az általános gazdasági ismereteket terjeszteni. A bérletre és földművelő munkásokra nézve ezen párt határozatai megegyeznek a kadét párt ilyenmű határozataival. A radikális párt (radikalnaja partija) szintén a földalap létesítésének szükségességét hangsúlyozta és pedig ezen állami földalap kisajátítás útján volna előteremtendő. A kárpótlást minimálisnak tervezi. Ki nem sajátíthatók a városok és városkák földjei. A földbirtok maximuma törvényileg meghatározandó. A földalap földjeit azoknak kell bérbe adni, kik a földet maguk művelik.

A vitás parasztpárti programról.*

Hálás tisztelettel olyasom a *Husadik Században* megszólalt véleményeket pártunkról és annak programjáról. Jól esik olvasnom a biztató és lesújtó kritikát és azt hiszem szívesen olvasnák parasztvéreim is, de sajnos még járatlanok tudományos könyvek olvasásában. Amint mondtam, szívesen olvasom a lesújtó bírálatot is, mert hát tudom, hogy mindegy, akár dicsérnek akár lekritizálnak, az igazi fegyvere a kritikának a parasztság kezében van. De hát jól esik látni, hogy tudós íróemberek észreveszik, hogy a sok mindenféle társadalmi és politikai kérdés mellett létezik parasztkérdés is. Hálás vagyok érte a *Husadik Század* szerkesztőjének, mint talán egyedüli paraszt olvasója, hogy felvette a kérdést, mit szólnak hozzá a társadalmi doktor urak? Szíves engedelmükkel én is hozzá szólok a dologhoz, habár paraszt felfogás szerint az elmondottakat csak cselekedetekkel lehet megcáfolni.

Az volna a rendje, hogy szépecskén folytassuk a parasztszervezés munkáját és amikor országosan kialakul a parasztpárt, akkor nevében szólítani a kritizálókat, hogy ám lássák az urak, hogy irodájok ablakából nem jól látták a parasztpárt dolgát. Azonban mégis csak megérdemlik a kérdést tárgyaló urak, hogy saját nyelvükön szóljon az ember, eltérve a paraszti cselekvés bevárásától, egy kis kitérőt csináljunk az elméletek világába és ott vitassuk meg a dolgot.

Nem csekély dolog felvenni a parasztságnak odavetett keztyűt s paraszti tudással, tapasztalatokon elindulva, cáfolásokba bocsátkozni nagy tudású, sokat tanult emberekkel szemben. De hát nem viaskodni készülök, hanem egyszerűen leírni hogyan látom én a dolgokat.

Nem tartom célszerűeknek a feladott kérdéseket, szerintem a következőképpen kellett volna a kérdéseket föltenni:

I. Lehetőnek tartják-e a parasztság politikai önállóságát, függetlenül a vezető osztályoktól?

II. Vajjon a mostani politikai körülmények rákényszerítik-e a parasztságot érdekeinek megvédelmezésére?

Tudvalevő dolog, hogy a parasztság volt ezideig is döntő tényező a politikai alakulásokban, de a parasztságnak volt legkevesebb része az irányításban. Amíg az uralkodó osztályok kénytelenek voltak cselekedni mindenrendű urak és polgárok érdekében: a parasztság megnyeréséhez elég volt az öblös hang, a cifra kiszólások, a parolázás, a tekintély. A városi lakosságot érdekszállaknál fogva meg kellett fogni, vagy megvenni: a paraszti csak meg kellett nyerni, ott jól kamatozott a demagógia. Ezt tudjuk és tudják az urak is, éppen azért az a kérdés, föltételezik-e, hogy a paraszti kivetkőzzék eddigi mivoltából, önálló

* A parasztpárti dolgában rendezett eszmecsere kapcsán Achim L. András úr véleményét is kikértük. Ő az *enquête*-ben való részvétel helyett, annak bírálatát választotta. Fejtegetéseit szívesen közöljük. Nemcsak azért, mert méltányos a megkritizált program szerzőjének a viszonzás jogát megadni, hanem azért is, mert a vezér gondolkozása érdekes lélektani adatokat szolgáltat a mozgalom megértéséhez.

legyen és odakiáltson a vezető osztályoknak: ohó, urak, ezután majd én csinállok politikát.

Arról nem lehet szó, hogy a gyakorló politikusok olyan programmal jöjjenek a paraszthoz, ami a parasztság érdekének megfelelően. Nincsen olyan hihetetlen paraszt álom, amit valóként meg ne ígértek volna az urak kortesbeszédeikben a parasztnak. Választások előtt a legképtelenebb álmódásokat is, mint komoly programot, magukévá tették a bármely párti jelölt urak. Hát arról nem is lehet szó, hogy milyen programmal menjünk a parasztok közé, hanem igenis arról van szó, akar-e és tud-e a parasztság mint önálló politikai tényező beleszólni a politikába. A paraszt nem hisz az uraknak és azok semmiféle ígéretének, programjának, csak az a kérdés van-e hite, bizodalma önönmagában? Erre a kérdésre kellene felelni a társadalmi doktor uraknak, hiszik-e, hogy a paraszt lerázza magáról a tanácsadóit, gyámjait? Én hiszem, becsületes hitemmel, hogy a parasztság hisz önönmagában, a sok becsapás, a bőrén üzött politikai fortélyoskodás nagykorúvá tette a parasztságot. Ismerem parasztvéreimet, tudom hogy amíg évezredes, megszokott, alázatos hódolattal hallgatja az urakat, hallgataggöggel lenézi őket. Hallgat, mert úgy gondolja, paraszt sorja a hallgatás, de hallgatása bizalmatlanságot jelent. Egymásközt nyílt, bizalmas, bizony alig van különbség a jómódú parasztgazda és a nincsentelen paraszt között. Egy osztályba tartozóknak érzik ők magukat és erre nézve alig van különbség az alföldi paraszt és a dunántúli között. A látszólagos különbséget csak a parasztságon kívül állók fedezik fel, mert egy úri emberrel másképp beszél a gazda ember és másképp a munkás, sőt egymásközt is igyeksenek a tisztességtudásnak nevezett etikettet betartani idegen előtt. Innen származik a tévhit a parasztság osztályozódásáról. Én, aki átéltem és átéreztem a parasztság öntudatának vérkeresztelőjét, aki nap-nap után érintkezem a parasztmozgalmak börtönviselt szereplőivel, tudom, hogy a parasztságnak megvan az önállósághoz szükséges öntudata, csak a politikai alakulat váratott magára, hogy az öntudatot szervezni lehessen.

De hát ez már a H-ik kérdéshez tartozik. A parasztságnak, ha meg is van a szükséges öntudata a politikai önállósághoz, nem él vele, amíg a körülmények nem kényszerítik rá. A parasztság sokkal nehézkesebb, mintsem politikai célokért mozgolódjon, amíg nem muszáj. Ha megélhetési viszonyai tűrhetők, rá bízza a politikát másokra, annak ajándékozza bizalmát, aki előbb jön érte. Meghallgatja a szépszavú embereket és rá bízza, hogy csak csinálják a politikai játékaikat.

De bizony jó ideje nem-olyan simán megy a parasztság dolga, a megélhetési viszonyok rosszabbodtak, mindig több és több parasztbirtok kerül újra. Hitte a parasztság, hogy a baja onnan van, hogy a gazdaságilag erősebb Ausztria, az iparállam okozója a bajoknak és hitt az Ausztriától valló függetlenséget hangoztató politikusoknak, hitte, hogy a parasztságtól kölcsönzött politikai hatalommal függetlenül teszik Magyarországot és érvényesülni fog az, amit az ország népe, annak túlnyomó többsége, a parasztság akar. Csalódott, ez a csalódás teszi kényszerítővé a parasztságnak, hogy mozduljon meg érdekeinek megvédelméért.

A program szinte mellékes, a program alapja, a parasztság mint osztály, politikai önállósága, melynek keretébe beilleszthetők: mindazon követelmények, melyek a parasztság gazdasági helyzetén előnyös változást ígérhetnek. Ezek a követelmények, melyek tudományos bírálatot ki nem álló egész, programot képeznek, már a parasztság helyzeténél fogva, csakis szocialisták, radikálisok, haladók lehetnek. Míg talán más országban a parasztság lehet konzervatív, mert érdeke a régi állapotot biztosítani, a magyar paraszt érdeke, minél nagyobb lépésekkel menekülni mai helyzetéből.

Faji kérdések nem szerepelhetnek programjában, mert a magyar parasztot nem más faj, hanem saját faja bántja, a fájának hivalkodó szóvivői okozzák visszamaradását. Vallási kérdések sem találhatnak helyet benne, mert a vallás a múltba tekintés, már pedig nincs mit gyönyörködni múltjában. Szóval a parasztság, illetve egy magyar parasztpárt programja lényegében: földet a parasztnak, a föld a paraszt termelőeszköze, anélkül csak félelme, irányító hatalmat az államban, a közigazgatásban, hogy biztosíthassa a parasztság fejlődését, kultúráját, iskolákat biztosítani, hogy nevelődjön egy erős paraszt nemzedék.

A program aztán felöllelheti mindazon óhajokat, melyeknek megvalósítása lehető politikai alakulás esetén. Ezek azonban lényegtelenek, mert adandó alkalmakhoz képest változók.

Becses engedelmökkel foglalkozom néhány szóval a *Huszadik Század*-ban adott kérdésekkel:

Ad I. Nem csak lehetőnek tartom, de elkerülhetlen szükségesnek életképes parasztpárt alakulását. A parasztság eszköz volt a politikusok kezében, a 48-as politikusok jóvoltából meggyőződött róla, hogy önállóan kell lennie, nem szabad bizalmát senkinek oda kölcsönözni. A nép érdekének kielégítése az állam hivatása, törvények nélkül lehetetlen a parasztmentés. Ma törvények védik a nagybirtokosok, uralkodóosztályok érdekeit, a parasztságon is csak törvényekkel lehet segíteni, ezeket a törvényeket a parasztság csak önmagától várhatja. Ha a parasztság nem volna képes lábra állani, az az ország pusztulását jelentené. Vagy hova vezethetne Magyarországon olyan politika, hol a lakosság, jobban mondva, a polgárság egy negyede érvényesítheti érdekeit, három negyedének pedig belefűl a szava a politikai mesterkedések örvényébe. Lehető a parasztpárt és pedig a legradikálisabb alapon, mert nálunk a 100-holdas paraszt is forradalmi. Az urak talán tagadják, de tagadásukat természetesnek találom, mert az urakkal rendesen csak az afféle kupecparasztkok érintkeznek, akiknek a mai állapotok adhatnak csak megélhetést. De ezek a parasztkok egyáltalán nem számítanak a parasztság tömegében.

Ad. II. A parasztpárt programja egészen jó, mert kifejezi azt az akaratot, hogy a parasztság mint külön osztály speciális érdekeit kell, hogy érvényesítse.

Elhiszem, hogy a tudományos bírálatot nem állja meg, bár a legfontosabb dolog, amit a haladás hívei joggal várhatnak tőle, megvan benne: a társadalom átfarmálását célozza.

Az urak jobban értenék a program készítést, de szerintem az

felel meg a parasztságnak, ami a parasztság gondolatvilágából fakad. Hogy egy példával éljek:

Ha kedves vendégem érkezik, meg sem próbálom kitalálni, mit enne, mit inná, hanem megkérdem tőle. Tudós doktorok, bizonyára a vendég testi térfogatából, szemének vágyakozó pillantásából, meg mit tudom én miből kiokoskodják mit enne: én parasztmód nem okoskodom, hanem megkérdem tőle.

Megkérdztük mi a baja, mi a vágya a parasztságnak és összehevenyészttünk belőle egy programot. Ez a program korántsem állandó, már az elmúlt kongresszuson vitatva lett megváltoztatása, meg lesz változtatva, helyet talál benne minden kívánság, ami felszínre kerül a parasztság körében. Nem félek tőle, ezek a kívánságok csak radikálisok lehetnek.

Látszólag jogosult az az észrevétel, hogy a program lokális érdekeket fog felszínre hozni, amik el lesznek keresztelve országos érdekeknek. Ettől azonban nem félek: a parasztság érdeke országszerte azonos. A hajdúmegyeiek követelik a Hortobágy hasznosítását, ez lokális ügy, de mikor a nagy földterületek parcellázását, azok bérbe adását sürgetjük, már országos ügy.

A program bővíthető, alakítható, éppen azért a mai valóságában jó.

Ad. III. Az egész parasztságnak egy pártban a helye, annak szervezését el sem lehet képzelni másképp. Azonban a vezetés nem lehet egységes, a vezetésnek meg kell oszlani nyelvi és lakhely viszonyokhoz képest. Egységessé teszik a pártot az egységes törekvések.

Egy pártba tartozik a munkájából élő, földetlen paraszt és a kisbirtokos: az egységes parasztérdek annyira kézenfekvő, hogy nem is kell mutatni. Hogy hol szűnik meg a paraszt és kezdődik a birtokos, azt nem a statisztika számjai határolják, hanem maga az élet.

Ad. IV. A parasztpárt haladhat egy úton az ipari proletáriátussal is, de mindig idegenek maradnak egymáshoz, de a földmíves proletárral a parasztpárt egy. Földmíves proletár és kisbirtokos között addig volt ellentét, amíg az ipari proletariátus magának igyekezett megnyerni, a parasztságtól elvonni a földmíves proletariátust. De ez az igyekezet sikertelen volt, a földmíves proletár visszatért osztálytársai közé a parasztpárt kebelébe.

A földmíves proletár eszménye nem a magas napszám, hanem a föld. Egy kis födecskére vágyik, ami alapot nyújtson megélhetéséhez, aztán mellé kiegészítőnek, napszám munkát.

Ad. V. A parasztpárt—igyekezni fog barátságos viszonyban állni más politikai pártokkal, de megmarad megközelíthetetlennek. A jövőben lesznek esetek, hogy szinte bántólag fog hatni a parasztság semlegessége az őt nem érdeklő politikai kérdésekben, viszont a legélesebb ellentét, harc fog megnyilvánulni, ha a parasztság érdekéről lesz szó. A parasztpárt összetételénél fogva sohasem fuzionálhat semmiféle párttal, ha odáig menne a dolog, akkor inkább megszűnnék. Együttműködés igenis lehetséges, sőt szükséges minden olyan kérdésnél, ahol más párttal való érdekközösség áll fenn. Ezzel részemről el is intéztem volna a vitát, azonban néhány sorban foglalkozni óhajtok a vélemények

jellemző részeivel. Az adott vélemények a magok összességében azt bizonyítják, hogy az emberek nemcsak királyi, vagy udvari tanácsosok szeretnek lenni, hanem szívesen és díjmentesen lesznek tanácsadói a felséges népnek is. Ha parasztról van szó, minden cipőtviselő ember, ha mindjárt az elemi iskolában faragja a padokat, ha csak akkora, már is bizonyos fölényvel ad tanácsokat a bátyám uramnak, a parasztnak. Mint megszokott dolgot nem is hibáztatom, csak óvakodom, hogy én is abba a hibába essek. Azonban én most a véleményekről akarok szólni. Návay Lajos úr volt, ha jól tudom, az első, aki hozzá szólt a dologhoz, jó indulatú előkelőséggel napirendre tér a parasztpárt felett. Gavallér voltára vall, hogy néhány bókot mégis csak juttat részünkre. Azt írja, hogy mozgalmunk azonos az agrárszocializmussal és hogy programmunk nem új, mivel azonos programot vallanak a külföld, közte Dél-Franciaország parasztjai.

Mi is azt állítottuk, mikor agitálni kezdtünk a parasztpárt érdekében, hogy az agrárszocializmusnak a parasztpártban kell kifejezésre jutni. Igazán jól esik hallani, hogy programmunk nem légből kapott agyrém, hanem a külföld parasztjai által is szankcionált program, bár minden sora magyar termék.

Utal Návay úr rá, hogy a parasztság elég okos, hogy fölismerje hol a helye. Hát bizony mink is csak ebben bizakodunk.

A második hozzászóló, ha jól tudom, egy tolnamegyei birtokos ifj. Leopold Lajos úr volt. Elsősorban vitatja, hogy paraszt mint politikai fogalom nincs, nem létezik. Ajánlom vegye elő Magyarország történelmét, olvassassa és meg fog győződni, hogy a paraszt létezett a politikában és ma is létezőnk.

Majd azt vitatja, hogy pártalakulás vallási vagy faji indulatokból keletkezhetik. Tagadom! Tanúm rá Marx Károly, hogy gazdasági érdekek is idézhetnek elő politikai alakulást. Igyekszik kimutatni a parasztpárt földrajzi határait, bizony felesleges igyekezet, erről meg fog győződni Leopold úr, ha majd a tolnamegyei parasztok is kezdenek mozgolódni. A program nem lehet lexikon, hiányai fokozatosan pótoltnak a párt terjeszkedésével. Ami pedig azt illeti, hogy az általános választói jog sallang a programban, elismerem, hogy nem alapvető része, de kell, mert nélküle a program megvalósítása szinte lehetetlen; ha majd meglesz az általános választói jog bizony nem fogunk oltárt emelni tiszteletére, csak élni fogunk vele, de hogy sallang volna, mégis csak túlzás. A közlemény többi része némi tájékoztatatlanságot sejtet; Szántó Kovács János halála nem okozhat akadályt pártalakulásnál, már csak azért sem, mert bár Szántó Kovács János meghalt, a népe él.

Majd Lippay Zoltán úr vitatta, hogy hiányzik az anyagi szükség-szerűség a pártalakuláshoz. Bizony kár volt elárulni Lippay úrnak lakhelyét, mert oda fognak vándorolni az egész ország parasztjai, ha ott hiányzik a kényszerítő szükség a szervezkedésre, az a kényszerítő szükség mely évente 10—15 ezer birtokos parasztot űz ki, Amerikába.

Bizony, bizony nem kell pártot alakítani, a szükség a legjobb pártalakító és már toborozza a parasztságot a parasztpárt zászlója köré. Lippay úr tagadásával szemben állítom, hogy a parasztpárt poli-

tikai szervezése igenis lehető, sőt egyedül a parasztság van predesztinálva rá, hogy Magyarországon politikai tényező legyen.

Nem új dolgok, amiket Lippay úr mond az érdekkülönbségekről, de ha ezen az úton haladnánk, nem lehetne parlamentarizmus, mindenki csak önmagát képviselhetné, mert teljes érdekazonosság nincs. Amint az élet mutatja, az érdekek mégis csak találkoznak. Ne méltóztassanak a parasztot valami elvont lényként elemezni, hanem csak úgy venni, amint az életben van.

Tiltakozom Lippay úr azon igyekezete ellen, hogy Beksics Gusztáv segedelmével helyhez kösse a parasztmozgalmat. A parasztmozgalom országos, a mozgalom központja az Alföld, így természetes, hogy ott érezni legerősebben annak lüktetését. Tarczai Lajos és Jócsák Kálmán közreadják a szociáldemokrata párt véleményét. Ezzel a véleménnyel már találkoztunk a párt lapjaiban, bár kissé barátságatlanabb hangon megírva. Ők lehetetlennek tartanak minden oly szervezést, mely függetlenül történik a szociáldemokrata párttól. Már pedig ez a párt, mely összetételénél fogva igazi szakszervezeteken alapszik, nem hivatott a parasztság vezetésére.

Egy 48-as anonim úr, nem találja azonosnak a parasztpárt programját a 48-as követelményekkel; hát én sem. Én épen azért jószok jövőt neki. Ha más téren is létre lehetne hozni ily korcsalakulatokat, szét morzsolódnának a politikai malomkövek között.

Vlád Aurél úr átmenetileg helyesli a parasztpárt alakulását, amíg egy radikális polgári párt alakul.

Csalódni fog Vlád úr, ha radikális polgári-pártra számít, a radikális pártalakulás csak városokból indulhat ki, már pedig a városi polgárság társadalmi körülményénél fogva, érdekszálakkal oda van kötve a fennálló rendszerhez. Önálló és szabad a paraszt, az nincs lekötve, az független. A jövő jobb társadalmát pedig, csak független emberek vívhatják ki. A hevenyészett program átoldozásáról Vlád úr is fog tudni, jelen volt, mikor el lett határozva.

Nagy Emil úr jóindulattal veszi pártfogásába a kérdéseket, csak kárhóztatja a parasztság radikális hajlamát és magát a pártalakulást. Elismerem, hogy igaza van Nagy Emil úr állításainak, hogy a mai parlament parasztpárti, sőt mondhatnám parasztbarát, hiszen nincs egyetlen mandátum, mely a parasztszavazatoktól szűz lenne. Barátkoznak a mai parlament tagjai a paraszttal, úgy választás előtt, de cselekvéseik, törvényhozásuk, no, az paraszttellenes. Hiába, a parlament ott a dunapárti cifra házban bizony a nagybirtokosok barátja. Ez megmagyarázza a nagy birtokosok elleni ellenszenvet, ami a programból kiviláglik, hogyne, mikor a törvényhozás, a kormány a nagybirtokosoké van. Bérlőszövetkezetekkel foglalkozunk, de el fogja Nagy Emil úr ismerni, hogy az nem képezheti egy politikai párt programját. A nagybirtokosok áldó, segítő jobbójából nem kérünk, az a jobb eléggé sújtott bennünket egy évezreden át, hogy szabaduljunk tőle, már csak azért is kell a parasztpárt.

Ghyczy Elemér úr nem tartja elég műveltnek a parasztságot a politikai önállóságra. Ez volt a vezető intelligencia mindenkor tromfja a parasztság ellen. Ha módomban állna statisztikát csinálni, bemutat-

nám, hogy a parasztság aránylag műveltebb, mint a vezető intelligencia. Nem tehetem, hát hallgatok. Ghyczy úr is felhossa érvül az ellentétet a módosabb és a szegény paraszt között. Kérem, ismerje el, hogy mindkettő paraszt és elismeri vele, hogy tévedett.

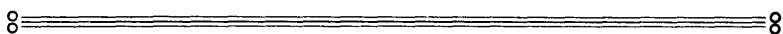
Zigány Zoltán úr meglepő hozzáértéssel taglalja a kérdést, remélem, hogy még találkozni fogunk a szervezés munkájánál. A proletariátust illető kételyei elosztatására megemlítem, hogy a parasztpártnak speciel Nagyváradon 1000 napszamos munkás tagja van. Minden Demosthenesnél szebben beszél a tett, vagy mondjuk a tény.

Hodza Milán úr, ha elméleteit átviszi a gyakorlatba s a nemzetiségi parasztság szervezéséhez hozzá lát, úgy találkozni fogunk a nagy munkában, mely Magyarország felszabadulását fogja jelenteni a feudális, gentry, papi uralom alól.

Ráczy Gyula úr ügyes példázata szépen megvilágítja az utat, amelyen haladnunk kell és hogy azon az úton haladunk, arról meggyőződhet Ráczy Gyula úr, ha figyelemmel kíséri pártunk működését.

Ismételten köszönetet mondok a bírálatokért és kérem a bíráló urakat, érvényesítsék tudásukat a parasztság között, oktatni kell a népet, helyrehozni századok hibáját, mulasztását. A parasztság megmozdult, történhetik bármi, talán még egy választáson sikerülni fog vízre vinni a parasztságot, de az önálló parasztsztyál kialakulásának nem állhatja útját semmi.

Az urak kifogásolták a programot, pedig hej, nem egy jól elkészített programtól függ a parasztság szervezése, hanem szervező erő kell hozzá. Bármennyire predesztinálva van a parasztság a szervezésre, valakinek alakot kell hozzá adni, ami bizony nem könnyű munka, tekintettel a magyar gyülekezési szabadság szolgabírók kezelésére. Ahhoz agitátor kell és itt a bökkenő. Itt volnánk néhányan, akik vállalkozhatnánk erre a háládatlan munkára, de minket, jó magunkat is fogva tart az ekeszarva. Ha ez az akadály nem volna, az egész ország visszhangzana a szervezkedő parasztság harci zajától. De bizony az meg lesz az akadályok dacára is. *Achim L. András.*

A nürnbergi pártviszály.

A német szociáldemokrata-párt idei kongresszusán megint összeütköztek a forradalmárok és a reformisták és az immár tíz éve folyó testvérharcnak újabb jelenetét játszották el. Minden kongresszuson óriási többséggel győztek az orthodoxok. Nürnbergben is ők győztek s mégis minden évben újra föltámad a kérdés, az egyetlen, az összes pártviszályok nyílt vagy rejtett hátterét képező kérdés: szabad-e, helyes-e, hogy a munkásosztály parlamenti képviseltek útján résztvegyen a mai, a kapitalista állam kormányzásában?

Egészen bizonyos, hogy semmiféle kongresszusi határozat ezt a problémát a szociáldemokrata pártok életéből ki nem parancsolhatja. Amikor Bernstein szenzációs könyve tíz év előtt megjelent és a gyakorlati demokratikus munka útjára utasította a német pártot, azt vetették ellene, hogy angol illúziók áldozata lett. Nos, azóta bebizo-

nyosodott, hogy a Bernstein problémája épen nem az ő személyes tévedése vagy bogara, sem nem speciális német kérdés, hanem minden ország szociáldemokrációjának közös baja, az egész Internacionálénak általános betegsége.

Valóban, bármily nagy szerepet játszanak ezekben a belső küzdelmekben a személyes ellentétek, akárhány vezért szólítson harcba az egyéni érvényesülés vágya, a hiúság, az érdek: itt a szociáldemokrata-párt valamilyen organikus, létének és lényegének alapjaiban levő hibát kell keresnünk, hogy megérthessük a tízesztendős kínos válságot. Ha nem így volna, akkor a sok szép kongresszusi határozat régen meg kellett volna, hogy oldja az ellentéteket.

Nekünk úgy látszik, hogy az a látszólagosan intranzigens álláspont, amelyet az orthodoxok nemzeti és nemzetközi kongresszusokon annyiszor diadalra vittek, ugyancsak látszólagos forradalmi jelleme ellenére ugyanazon az elvi alapon épül fel, amelyre a reformisták is alapítják az ő konciliánsabb és gyakorlatiasabb taktikájukat. A különbség közöttük csak logikájukban vagy a gyakorlati lehetőségek különböző megítélésében van, semmiképpen sem elvi differencia. És mi mindjárt be is valljuk, bár távolról sem szítunk hozzájuk: egyedül a reformisták gondolkoznak logikusan ezekben a kérdésekben.*

Hogy mi az a közös alap, azt — bizonyára akaratlanul — magának a német párt mai orthodox többségének egyik vezéralakja tárta föl, amikor a május elseji ünnep dolgában (amely kérdés egyébként is igen jellemző és a valóságos erőviszonyoknak és tendenciáknak sokkal hívebben megfelelően csoportosította a szavazókat) a következőket mondta: „...Und wenn die Regierungen versucht haben, diese Frage zu einer Machtprobe zu gestalten, so haben wir das immer abgelehnt. Machtproben sind unsere Wahlkämpfe, da stellen wir unseren Mann ...”

Machtproben sind unsere Wahlkämpfe! Erőpróbáink a választási küzdelmeink! Ez a nemzetközi szociáldemokrácia minden világának a nyitja!

A szociáldemokrata-párt, amióta a londoni nemzetközi kongresszuson végleg kizárta az anarchistákat és antiparlamentáristákat, elsősorban és főként választási párt. Bebel és Guesde és Ferri számára csakúgy, mint Vollmar, Jaurés és Turati számára. Valamennyien teljesen egyetértenek abban és valamennyien tisztára arra koncentrálnak a párt erejét, hogy minél több szavazatot és a képviselőknek minél nagyobb számát hódítsák meg. Mert *Machtproben sind unsere Wahlkämpfe*. Ezzel szemben mindaz a vitatkozás miniszterializmusról és

* Ezzel nem akarjuk mondani, hogy a nürnbergi pártviszály tárgyában is logikusak voltak. Arról volt tudvalevőleg szó, szabad-e az állami költségvetést megszavazniok. Ez a kérdés — azt hisszük — sehol a világon nem vetődhetett volna föl, Németországon kívül. Minden ország parlamentáris gyakorlata szerint a budget megszavazása a legáltalánosabb és legerősebb bizalmi nyilatkozat, hisz ezzel adják a kormánynak a kormányzás legfontosabb eszközét, a pénzt. De a németeknek sejtelmük sincs a parlamentarizmusról, En meg nem találkoztam német szociáldemokratával, aki megütöközt volna például azon, hogy a miniszterek a *reichstagnak* nem felelősek. Ilyen parlamentáris *nonsens* — tisztán a polgári parlamentarizmus szempontjából is — a délnémetországi szociáldemokraták szavazata is.

forradalomról, szocializmusról és demokráciáról, osztályharcról és szolidaritásról, vagy naiv illúzió, megszokott, ellenállhatlanul beidegzett frázis, vagy ennél sokkal rosszabb. Mert lehetetlen, biológiailag és fiziológiailag lehetetlen, hogy élő szervezet, amelynek egész szerkezete, minden életműködése valaminek meghódítására van berendezve és ennek a valaminek meghódítására fölládozza minden erejét és energiáját, hogy ez a szervezet akkor, amikor fáradtságának, sokszor valóban hősi harcának gyümölcseit élvezhetné, hirtelen lemondjon ez élvezetről. És fáradjon nem egyszer, de százszor és harcoljon százszor és lemondjon mindannyiszor. Az életben így csak aszkéták és fanatikusok cselekesznek; a tömegek normálisan sem az aszkézisre nem hajlandók, sem nem fanatikusok.

A valami, amit a szociáldemokrata pártok folytonosan ostromolnak, amiért erőpróbáikat kifejtik, amiért léteznek, élnek, halnak — a parlament és a képviselőség. A parlament pedig — százszor és ezerszer épen az orthodox marxisták írták és mondták ezt — a polgári társadalom alapvető berendezése, polgári intézmény, a polgári társadalom hatalmi eszköze, a burzsoázia fegyvere. Elképzelhető-e — ismételve utalunk a kérdés biológiai és pszichológiai oldalára — elképzelhető-e, hogy valaki — egyes vagy párt — minden erejét ezen polgári fegyver meghódítására fordítsa és amikor megkerítette, hüvelybe dugja a fegyvert, vagy eldobja, hogy újból kezdje a sziszifuszi harcot? Ez normális viszonyok közt és hosszabb időre teljesen képtelen föltevés.

Ez a nagy szocialista válság egyetlen kulcsa. A szociáldemokrata párt — Marxnak és tanítványainak vezetése alatt — a munkásság tiszta osztályképviseletének indult, de parlamenti párt lett belőle, sokhelyt ugyanazok vezetése alatt. Vagyis egyrészt a munkásság osztályképviselete, másrészt parlamenti, tehát polgári párt. Ha Marx osztályharc-elmélete igaz — és épen ez a krónikus válság bizonyítja, hogy igaz — akkor a kettő: munkásosztályképviselet és parlamenti párt szükségképpen összeférhetlen. Az összeférhetlenségét a parlamenti párt szempontjából nem is lehet másként megszüntetni, minthogy őszintén bevallják: mi demokrata-párt vagyunk, nyíltan a demokráciáért küzdünk és ezen harc összes gyakorlati követelményeit vállaljuk. Ami Olaszországban már meg is történt, Franciaországban is egyesek szívesen megtennék, Németországban pedig bizonyára nemsokára megteszik.

Akkor a helyzet tisztább lesz a szocializmus számára is. Ezen a helyen nem szólhatunk a kérdés oldaláról bővebben, minthogy ugyanezen számban nagyobb cikkben foglalkozunk vele; de úgy látjuk, hogy a szocialista munkásmozgalom nemzetközi válságát csak ilyen heroikus kúra gyógyíthatja meg. Azután kezdődik csak új és szerényebb alapokon, az igazi harc a szocializmusért. Ebből a harcból szükségképpen ki lesz küszöbölve az az egész probléma, amely az orthodoxok és reformisták Eris-almája; mert végleg ki lesz belőle küszöbölve, mint elintézett kérdés, a demokrácia kérdése. **sz. e.**

Kortörténeti jegyzetek.

A nemzetiségi kérdés lélektanához. — A magyar klerikalizmus. — Igazságosság.

A nemzetiségi kérdés napról-napra jobban kiélesedik és nem kell hozzá nagy politikai bölcseség, hogy az ember megjósolja annak még súlyosabb elmérgesedését a jövőben. Mert erre a kérdésre az agrárfeudalizmusnak annál inkább szüksége lesz, minél jobban nyilvánvalóbb — még a szüklátókörü polgárság előtt is — uralmának durva osztályjellege. A nemzetiségi veszedelem kitűnő eszköznek bizonyul arra, hogy a szocializmus mellett még egy új „közös ellenség” legyen, amely ellen való éktelen lárma és dühöngés elfeledtesse a becsapott tömegekkel, hogy hazafias fegyvertársa, a birtokarisztokrácia, azalatt vidáman klerikalizálja az oktatást, sikkasztja el az önálló vámterületet, megfordítottan progresszív adót csinál, vámrendszerével elviselhetlenül megdrágítja az élelmiszereket, az általános választójogot meghamisítja és annyi sok más „nemzeti” jótéteményben részesíti a szövetséges katonaságot és népséget.

A nemzetiségi kérdésnek ezt az oldalát különösen éles világitásba helyezték a közelmúlt hetek eseményei. Így mindenekelőtt a Zsilinszky Mihály esete. Tudvalevő, hogy ez a bátor ember az ágostai egyházkerületi közgyűlésen fulmináns beszédet intézett a harcos klerikalizmus ellen s állásfoglalásának kiváló politikai és tudományos múltja különös súlyt és jelentőséget adott. A reakciós sajtó haragjában dült és fült, de mivel érvei nem voltak, hát egyszerűen megtette pánszlávnak azt a férfiút, akinek egész élete a magyar kultúra becsületesebb szolgálatában telt el. Elkezdték nevét — óh! rettenetes büntetés — „i”-vel szedni és a legostobább hazaárulási gyanúsításokkal álltak elő. A recept tehát mindenütt ugyanaz. A vármegyékben a kellemetlen nemzetiségi tisztviselőket, mint „dákorománokat” vagy „pánszlávokat” szokták kibuktatni, hogy helyükbe éhes és képtelen gentry-csemetéket válasszanak. Zsilinszky Mihállal is ezt a kis stiklit akarták volna elkövetni.

Egy idő óta azonban nemcsak veszedelmes pánszlávizmus és dákorománizmus, hanem ép oly veszedelmes pángermanizmus is van Magyarországon. Még pedig nem a gazdag és öntudatos szászokorról szól legújabbban az ének, hanem a jámbor és hazafias dunántúli svábokról. Mert néhány község, hol a lakosság nem tud magyarul, azt követelte, hogy templomaikban magyarul prédikáljanak, több magyar lap sietett egyes hazaárulási komédiát rendezni. A soproni *Radikal* ezt írja az esetről s tudósítása minden kommentárnál ékes-szólóbban beszél:

«Mostanában pángermán bűjtogatásokról suttognak a koalíció által megvett összes lapokban és ugyan melyik lapot nem vettek meg? Rémülettel beszélnek el ott a legszörnyűbb történeteket. Egy községben a svábok német prédikációt kívánnak, mivel nem tudnak magyarul, de a káplán úr makacsul ragaszkodik a magyar nyelvhez, bármennyire is mondogatják a szegény parasztok, hogy nekik nem kell olyan isten, amit nem értenek meg. Azután az énekesek kara egy német dalt énekel s azonnal »hazaárulást« követ el és így mennek a dolgok *in infinitum*. Mit jelent ez a pokoli lárma?»

Magyarország: csakugyan olyan törekeny alapon áll-e, hogy egy négy hangból álló német ének fölfordíthatja? Oh, nem! Minderről nincs szó. Mindössze néhány darab koalíciós mandátum van veszélyben. Számos német fálusi népességű választókerületben a parasztok elhatározták, hogy ezentúl saját vérükből fognak követeket választani. Ez az egész kiabálás oka. Aki a mandátumokat veszélyezteti ‚hazaáruló’, ez lévén a legegyszerűbb eszköz a politikai ellenség ártalmatlanná tevésére.

De a nemzetiségi kérdés még egyébre is jó: bukófélben levő hatalmasságok pozícióját megerősítheti s általában bő forrása a jutalmaknak hazafias stréberek számára. Így van Szatmármegyében egy Széchenyi-társulat, mely eddig néhány selejtes tánccal egybekötött szépirodalmi estélyen kívül mit se csinált. A közunalom vele szemben olyan nagy volt, hogy még ez a „kulturművelődés” is pangásnak indult. Egyszerre azonban fölélenkültek a „száraz ágon csüggedt madarak”. Talán bizony új kulturáramlatok keletkeztek körében? Talán észrevették a nemes urak a szomszédos magyar falvak rettenetes lelki aléltságát? Talán népies könyvtárakat vagy tanítókursusokat akarnak rendezni? Semmi ilyesféle. A hazafiak ilyen bagatell üzletekkel nem foglalkoznak, ők csak nagyarányú „hazamegmentésekben” utaznak. Minthogy legutóbb az *Astra* nevű román kultúregyesület Szilágy-somlyón közgyűlést tartott, melyen a hazai románok csöndben és komolyan tárgyalták meg nyelvük, irodalmuk és színházuk fejlesztésének ügyeit: a hazafiak kontraünnepelet fognak csinálni és le fogják verni a nemzetiségi veszedelmet. Egy egész csomó, jobbára ismeretlen és a magyar kultúrára közömbös „kultúregyesület” már csatlakozott a mozgalomhoz, s természetesen Rákosi Jenő és Széll Kálmán is, aki — méltóztatik tudni — ama Deák Ferenc „utóda”, ki nemes lelkével és okos elméjével úgy utált minden erőszakos magyarosítást és hazafias lármát.

Tehát nonsokára a szatmármegyei honmentéstől és a gaz nemzetiségek üldözésétől hangos lesz az ország; nemzeti kultúráról fognak analfabéta stréberek kurjongatni, kik ép oly kevésbé törődnek a magyar népnek, mint a nemzetiségeknek művelődésével mihelyst egyszer mandátumaikat kiszarolták; s az egész liberális sajtó tapsolni fog a nagy államférfiú „klasszikus liberalizmusának”.

És ez még csak a bevezetés. Tulipánia nem volt, hanem lesz.

A nyolcadik keresztes hadjárat is lezajlott a szokásos időben: nagy fénnel és lelkesedéssel jöttek a katolikus kongresszusra, de úgy látjuk, kevés szellemi zsákmánnyal tértek haza.

Pedig talán most áll expanzív képességeinek dolgában legjobban a magyar klerikalizmus. Most, a szervezetség tetőpontján s az uralomrajutás hajnalán.

A *Ne terriere* csalhatatlan szerzője büszke lehet Mária országára, mert az ellenreformáció óta nem volt olyan hatalmas fekete serege, mint napjainkban.

Gazdasági, szellemi és politikai katholicizmus: ez a klerikalizmus magyar térfoglalásának és szervezetségének a rendje. Elkezdődik az egyházpolitikai küzdelmek nyomán felsarjadzó ellenállással és a szövetkezetek megerősítésével. Folytatódik a nagy ellenreformátorral,

Prohászkaival és az ő divatjával. Végződik most, a néppárt politikai prepotenciájával: a Barkóczyinak jutott éljenekkel. Hidegkút és Budakeszi sváb népe szolgáltatja hozzá a szükséges nyájat. Az alsó papság stréberei és szentimentálisai a szükséges szellemi erőt.

Fönn, az emelvényen, méltóságteljesen helyezkedik el a nagyméltóságú püspöki kar. Most már nemcsak az őt „darabontpüspök”, mint a (tavalyi pécsi nagygyűlésen, hanem a többiek is: a *Ne temere* buzgó kihirdetői. Újabb időben a történelmi családok gyermekei sem vetik meg ezt a pályát, melyhez a grófi korona, vagy legalább is a gentry származás most a legfőbb kvalifikáció. A Zichy, Széchenyi, Batthány, Majláth, Hornig, Hunyady családok így képviseltetik magukat az egyházban. A kiválóságok számára jó a más elem is, az egyház demokratikus szelleme megtűri, hogy szükség esetén Prohászka, Giesswein, Hock legyenek szolgálatára. Aminthogy a régebbi idők kimagasló egyházi nagyságai sem voltak fajmagyarok: Haynald, Schlauch és Császka jut hamarosan eszünkbe.

De már a küzdő anyaszentegyház, a referálok sora hemzseg a Krüger, Bernolák, Kmetykó, Wildfeuer, Friedrich, Blandl, Szieberth, Czeizel, Dudek, Auber mann, Fieber ismerős-ismeretlen fajmagyar nevektől. Ezek mind készen ontják szellemi kincseiket (s nem kétélem, vérüket is) a vallás és tanulmányi alapok rendeltetése s az egyházi vagyoni jogosultsága érdekében.

Olvassák el önök a megnyitó ülésen, a keresztény-szocialista gyűléseken, a népszövetségi, sajtóegyesületi, szövetkezeti, közművelődési, Pázmányegyleti, vagy egyéb gyűléseken és szakosztályokon elhangzottakat: szó sem esett ott a nemzeti ügyről, melynek vállain ők idáig emelkedtek. A haza virilistái és kisajátítói, a német és tót klerikális élclapok buzgó propagálása mellett megfélekednek arról a földről, amelynek sajátos járadék-alkulása néhol elégedett és vallásos hívőkkel ajándékozta meg őket. Hiszen az a magyarság most jó kezében van. Valóban szerencsésen tudják ők mindenkor megválasztani az — ellenségeiket. Ime, Rakovszky fölveszi a feléjük dobott keztyűt és a magyar protestantizmussal csak akkor hajlandó jó barátságban lenni, ha az olyan, mint a Darányié, vagy a Tiszáé. (Jó szerencse, hogy Tiszának a pápai beszéde egy héttel később hangzott el.) Nem lehetett ez a nagygyűlés igazi képe a magyar katolicizmusnak.

Az autonómiáról csak óvatosan beszélhetnek, mert az némi demokratikus szellemet vinne az egyházba. Ez is szomorú magyar különlegesség: az 1848 utáni klerikális akciók mind egytől-egyik demokratikus jellegűek, csak a magyar nem az. A katolicizmus szellemi termőereje, a reformmozgalmak megtermékenyítő áramlata a latin államokból Délnémetországba húzódott, ahol (a bajor sör után) a demokratikus szellemnek köszönhette azt a kevés eredményt, amit föl tud mutatni. Nálunk nemcsak a politikai, hanem a szellemi mozgalmak is a felső papság szolgálatában állanak.

A jámbor és tanulatlan, de amellet jóhiszemű és buzgó hecckaplánok serege, mely annak idején sajtóban és egyházi összejöveteleken, az ú. n. koronákon olyan vehemenssen támadta még egy évtizede is a Paxot és annak udvarát, amely kultúrharcot, szekularizációt

és üldözést kívánt, hogy a magyar katolicizmus is újjáéledjen, mint a német és a svájci: ez a fiatal paptípus azóta vagy néppárti képviselő lett, vagy vörös cingulust kapott (sohasem vitulus nélkül) és most — hallgat. A klérus annyiaktól óhajtott differenciációja abba maradt s a keresztény-szocializmus megrendszabályozva és félve húzódik meg a nagygyűlés programpontjai között. A magyar klerikalizmus nélkülözi a demokratikus színezetet s teljesen a feudális főpapi szolgálatban áll.

Ha sem nemzeti, sem demokratikus irányban nem épített a nagygyűlés, (ó jaj, hogy az előbbit nekünk kell észrevenni, akik nem az ő recipéjük szerint szeretjük a hazát), hát akkor talán a vallási téren kell keresnünk azt az eredményt, ami miatt napokig készenlétben kellett tartani a székesfőváros rendőrségét? Valóban, az eucharisztikus körmenet nagy pompája és a nagygyűlés legkiemelkedőbb beszédei mintha erre mutatnának. Talán a gondolkodó és liberális, de herezisre nehezebben hajló magyar papi tudományosság ezen a gyűlésen segít egy lökéssel az egyház szellemi kátyúba jutott szekerén?

Csakugyan, a legmagasabb nivójú szellemi tornára a magyar püspöki karnak egyik kimagasló alakja áll ki: Prohászka Ottokár.

A sokat tanult egyetemi tanár, aki főpapi székbe jutva, onnan intézi a katolicizmusnak szellemi csatáját az akkori idők modern eretneksége ellen, már háromszáz év előtről ismerős nekünk. Pázmányt, Bellarminnak nagy tanítványát is nemzeti küzdelem idején, hiperdinasztikus befolyás juttatta a főpapi székbe. Az is a nők papja volt, mint emez, kiváló szónok és buzgó térítő.

A különbség csak az, hogy ma már nehezebb dolga van egy jó apologetának, mint Pázmány Péternek volt. A támadás nagyon sokféle téren éri az egyházat. Ezekkel szemben a szentírásmagyarázat és apologetika nem egyéb, mint óvatos és fedezett visszavonulás. Sok ember kell hozzá, különböző szakbeliek. És ennek az óvatos visszavonulásnak az útján, úgy elszóródnak a hitvédelem katonái a különböző védelmi területeken, mint a napóleoni csatákon az ellenség falanxai a kifejlődött rajvonala előtt. De kevés a természettudományos kifejezésekkel dobálózni tudó, filozófiailag is képzett hitvédő és azért van nagy keletje Prohászkanak.

Kétszeresen nagy dolog tehát az ő defenzívájukban, ha olyan szellemi csatáruk van, mint Prohászka, aki (bár felületes szemmel) át tud tekinteni az egész ellenük kifejlődött rajvonala fölött. Ez már mngtanulja az összes divatos tudományok — terminus technikusait s büszkeséggel tölti el hallgatóit, amikor az evolúcióról, biológiáról, szociális világrendről s ilyenféléről beszél, amit ők eddig csak profán „társadalomtudományi” szájából hallottak. Merészsége néha aggodalomba ejti a saját hiveit is, akik tudják, hogy milyen könnyen lesz a gondolkodó katolikus ember manapság — Erhardtta vagy Loisyvá. Merész hidakat épít a természettudományos és a hívő világnézet között, melyek csak az ő ékesszólásának pillanatnyi fényével takarják el a kettő között tátongó mélységet. Konferenciabeszédeire épen úgy tódul a hallgatóság, mint a Nemzeti Szalon hősnének böjti prédikációira.

A modernizmusról most tartott beszéde is azt a gondolatot ismétli, amit már konferenciabeszédeiben únos-untalan hangoztatott, hogy a kritikai és filozófiai modernizmus csak túlságba hajtva ellenkezik az egyházzal . . . A dogma fejlődhetik, lehetnek új dogmák, de a hit azért a régi marad. (Hogy mikor ellenkezik valamelyik izmus az egyház tanaival, azt a római pápa dönti el. Háta mögött a szent írásbizottság csinálja a *Rückwärtskonzentrierung*-ot ha baj van.)

X. Pius pápa a *Pascendi dominici gregis* című enciklikájában a modernizmus tanaiban hármast talál: az agnoszticizmust, az immanentizmust és az evolucionizmust. Nem kell hozzá a középiskolainál több filozófiai képzettség, hogy belássuk, mennyire nem csalhatatlan a római pápa a modern filozófiai irányok ismerete és osztályozása dolgában . . . Minálunk Prohászka ennek a konzervatív ideológiának a legékesebben szóló prófétája. Eleinte őt sem hagyták hidegen a reformkatholicizmusnak a mozgalmi, de később, amikor a modernizmus néven minden olyan dolgot herezisnek nyilvánítottak, ami Rómában nem tetszett, jobbnak látta az apológiájának színterét a könyvek és hírlapi cikkek kelyett ájtatos konferenciabeszédekre és nagygyűlési programbeszédekre áttenni.

A modern időknek ez a Pázmánya abban is hasonlít háromszáz év előtti nagy elődjéhez, hogy teljesen hidegen hagyják a nacionalizmusnak hullámverései. De hiszen Pázmány sem volt — Martinuzzi. Amellett azonban néha van egy-két kacér pillantása cserbenhagyott kedvese, a demokrácia felé, mintha sejtene, hogy az még magasabbra is viheti. Vajjon mi lesz ott belőle? Széchenyi Pál vagy — Kollonich?

Ez a katolikus nagygyűlés is mind jobban megerősít bennünket abban a gondolatunkban, hogy a *juste milieu* minden téren, gazdasági, szellemi politikai téren egyre jobban kipusztul. Közeledik a két véglet küzdelme. Az arany középért pedig különösen minálunk nem kár, mert úgy sem volt egyéb, mint Konzervativizmus ő felségének a leghívebb ellenzéke . . .

(B. D.)

A napokban magzatelhajtás büntetével vádolva egy orvost fogtak el. A sajtó és tudományos világ csöndes nyugalmát e tény egyáltalában nem zavarta meg. Vádlott kétszeresen ügyetlen volt: megölte a nőt és a bekötött szemű Igazság keze ügyébe került; senki sem sajnálja ezért tőle a 15 évig terjedhető fegyházat. Egyidejűleg vígan folyik a tejhamisítás és ennek következtül (bélhurut, ragályos betegségek) sok apró gyermek életét oltják ki. A tettenért méregkeverők „kihágást” követnek el és pár napi elzárással, meg néhány korona pénzbüntetéssel lakolnak. Az olcsó szerrel menekülő *Kohn Jakab & Tsa* aligha sejtji, hogy ez az eltérő bánásmód a keresztény vallással áll némi okozati összefüggésben.

St. Fulgentius, a VI. században üzőtt tanítása szerint a keresztesség nélkül meghalt gyermekre és méhmagzatra a pokol örök kínjai várnak (*De Fide* 27.). E nézetet vallja Tertullianus (*Apologeticus* 9.) és St. Ágoston, ki az *embryo formatusnak* lelket tulajdonít (*Quest.*

in *Exodum* 80), tehát megköveteli számára mindazt, ami nélkül az eredendő bűnben leledző ember elkárhoznék. E mély tudományosságra valló nézetek kifolyása II. Henrik francia király 1556-ban kiadott ediktuma, mely halállal bünteti azt, ki gyermekét „egyrészt a keresztiség szentségétől, másrészt a keresztények nyilvános és megszokott temetésétől fosztja meg”. I. James angol király, majd később V. Károly német császár a kisebb fejedelmekkel együtt követte e dicséretes példát. A gyermekölést mihamar az egész kereszténység arra való tekintettel bünteti, hogy a méhmagzat vagy csecsemő lelkét örök kárhózatba dönti. A középkorban az emberölést többnyire csak pénzbüntetéssel sújtják; a szülő a XV. századig gyermekét szabadon adhatja el rabszolgának, de magzatelhajtásért élve való eltemetés, megégetés és más hasonló megtorlás jár.

Vallásos befolyás nyomait hordják tehát korunk művelt nemzeteinek megfelelő büntetőjogi határozatai. Ezt a történeti előzményeken felül két módon igazolhatjuk: 1. Az úgynevezett pogányok törvényei és a keresztény befolyástól ment 1791-iki francia kódex az anyát nem sújtja. (Merlin: *Rep. univ. et raisonné de jurisprud.* I. 431.) 2. A törvény nem felel meg adott társadalmi viszonyainknak. E föltevést néhány példa kellően igazolja.

A „viceházmesterné” 5 év alatt 4 gyermeket szült. Gyakori terhesség és az egyidejűleg végzett nehéz munka testét elnyomorította. A nő korai halál elé megy, férje pedig még időközben megunja az emberi ronscot és házasságon kívül keres nemi kielégítést. A társadalom tudtommal ritka esetben gondoskodik terhes nők ellátásáról és kezeléséről; nem tartja el őket, ha férjük hűtlenné lesz, sőt még a fogantatás megelőzésére alkalmas eszközök ismeretét sem terjeszti. Mi joga avatkozik tehát abba, ha az anya az állandó születéseket és különösen azok következményeit megunja? Említett házmesternének az Úr már előzőleg 4 gyermeket ajándékozott. Számuk tehát jelenleg kilenc; a tizedik útban van. A család pinceszobában húzódik meg. Minden új jövevény egy kis levegőt, egy kevés helyet, egy darab kenyeret rabol el a már meglévőktől és ezzel életüket, testi épségüket veszélyeztet. Lehetetlen, hogy a család 10 gyermek kellő neveléséről és fentartásáról gondoskodjék. Tudomásom szerint ebben az állam szintén nem segítkezik. Egyikünk nyugodt álmát vagy emésztését sem zavarja az a valószínű tudat, hogy 4 fiú közül pár esetleg fegyházba, a 6 leány közül pedig néhány bordélyházba kerül. Talán valamelyikük szerencsésebb és „úriember” szeretőjévé lép elő. Élete kellemes, jó addig — míg teherbe nem esik. Barátja elhidegül, majd faképnél hagyja. Az éhség kopogtat ajtaján. Születendő gyermekére még rosszabb jövő vár: amikor már annyira felnő, hogy érezni és szenvedni tud, iskolába adják. Itt veszi észre azt a különbséget, mely társaitól elválasztja. Ő másfajta lény. Tanárai szánakozással vegyes tartózkodással kezelik: társai rövid időn belül egy vagy más módon, de biztosan megtudják, hogy nincs apja. Nincs apja! Számukra érthetetlen fogalom, de azért elég ok az állat bárdolatlan ősi ösztönének: kegyetlenségi vágynak kitörésére. Kerülik. Ha mégis találkoznak vele, úgy gúnyolják; védekezés esetén ütik, bántalmazzák. A szerencsétlen egyre

hallja: nincs papája, nincs papája E szavak mélyen belevésődnek a lélekbe; féltékké teszi azt, kinek kétszeres bátorság kellene. Az iskolai tanítás befejezése után a szerencsétlen gyermek — ki már árva, bár apja, anyja él — idegen városba, talán egyetemre megy. Óvatosan kerül a régi pajtásait, új társaságot keres, mivel ez talán nem ismétli titokban e borzasztó szót: fattyú. Évei rettegésben telnek el. Egyre takargatja az ártatlanul viselt Kain-jelet, mely azért előbb-utóbb napfényre kerül Katonáskodás alkalmával ismétlődik a kínszenvedés; házasság előtt pedig eléri legnagyobb fokát. Szeret, becsül és érzéseit viszonzozzák; ezideig talán sikerrel takargatta hibáját, de most be kell azt vallania. Ki tudja mi lesz az eredmény

A társadalom keresztlevélbe foglalja az élethossziglan tartó szenvedés ítéletét; vajjon meglepő-e, ha az anyai szív könyörületesebb és idejekorán megöli méhmagzatát? Nem használok szólásmódokat hatáshajhászás céljából, csak feljegyzem: Magyarországon egy év alatt 4 férfit és 79 nőt ítéltek el magzatelhajtás miatt. Ez utóbbiak nagy része anya volt, kinek szeretetet parancsol az ösztön. Franciaországban 65 magzatelhajtással vádolt nő közül 23 hajadon, 30 férjezett, gyermekkel már „megáldott”, 7 férjezett gyermektelen, 4 gyermekkel bíró özvegy és egy gyermektelen özvegy volt. Tehát a bűnt többnyire gazdasági kényszer, avagy társadalmi megvetéstől való félelem váltotta ki.

Ezek a számok egyszersmind mutatják a társadalmi hipokrizis nagyságát. Mert ki az a naiv lélek, aki elhinné, hogy egy év alatt csak 83 magzatelhajtás fordult elő Magyarországon és 65 Franciaországban? Ki hiszi el, hogy az évente több mint 11.000 halvaszületés mind természetes okok eredménye? Ki ne tudná, hogy az anygalcsinálás művészete, kezdve a fővárostól le a legutolsó faluig, szinte üzletszerű foglalkozás tárgya? (Gondoljunk csak a debreceni bába leleplezéseire!) És ha a Catók mindenek ellenére is helyeslik, hogy néhány szegény és nyomorult ember életével bűnhődjék azért, amit százak meg százak büntetlenül cselekszenek: a moralista még kevésbé fogja érteni ezt a mai erkölcsnek nevezett álszenteskedést, ha tovább gondolkodik ekképen: Ha a csírázó élet elpusztítása immoralitás, akkor erkölcstelenség mindaz, ami a fogamzás megakadályozására történik. Ha a szóbanforgó erkölcsi megütközés alapja a társadalomnak népesedési érdeke volna, akkor annak elsősorban a meddő gazdagok ellen kellene irányulnia, holott csaknem mindig a szegények és nyomorultak ellen irányul. Ha oka a gyilkossággal szemben való általános borzalomban volna keresendő, nehéz volna megérteni (eltekintve attól, hogy a méhmagzatnak önálló, érző, szenvedő egyénisége nincs), hogy az az erkölcsi közvélemény csak a mütökéssel, még pedig a szerencsétlenül dolgozott mütökéssel szemben háborodik fel, de az ugyanezt a célt szolgáló *massage*-on és forró fürdön nem. Ha oka a nő testi épségének védelme, csodálatos, hogy ez a finom érzelmű társadalom nem védi a halálra dolgoztatott anyákat és leányokat, nem sújtja a nemi betegségek lelkiismeretlen terjesztőit stb. stb. Mindezek a megfontolások mutatják, hogy ez az erkölcsi szabály, mint annyi más, irracionális.

Végső elemzésben tehát vallásos babonák maradványainak hatása alatt büntetjük a magzatelhajtást. Másrészt a társadalom nem terjeszti a fogantatás megelőzésére alkalmas eszközök ismeretét, nem istápolja a terhes nőt, nem tartja el és nem neveli a gyermeket, ellenben megvetéssel sújtja a törvénytelen szülötteket. Ily ellentmondások láttára valóban sajnálnunk kell a „bűnös” nőt. Orvosa esetleg pénzvágtyból cselekszik, tehát nem bírja rokonszenvünket. De e téren is a józan ész hiányát kell fájlalnunk: a tilalom nem apasztja az esetek számát, csak drágítja a beavatkozást és fokozza annak végzetes esélyeit, mivel szakavatott segély helyett remegő kezű bűnösök vagy tudatlan öreg asszonyok végzik drága pénzen a műtétet.

A jelenleg még uralkodó valláserkölcsei irány így bánik dédelgetett kedvenceivel: a családi tűzhely szentségével és a magasztos női hivatással. Látjuk, mennyire védik mindkettőt. Ép ezért félünk, hogy a vallás ma még túlnagy, a valódi erkölcs pedig túlkicsiny mértékben uralkodik.

(H. E.)

Rövid könyvszemle.

Achille Loria: *La crisi della Scienza.* Discorso inaugurato degli Studi nella Reola Università di Torino, letto il 4 Novembre 1907. Fratelli Borca, Torino, (1908. 41.)

A nagynevű szerző súlyos és aggasztó jelenségeket vesz észre a mai tudományosság minden ágában, melyek a képzelhető legnagyobb ellentétben állanak azokkal a törekvésekkel, melyek vagy harminc év előtt a tudományos világban uralkodtak. „Amaz időkben a tudomány mindenekelőtt belsőleg át volt hatva a jelenségek objektivitása vagy a törvények fogalmától, mely változhatatlanul bennrejlik a dolgokban és független az emberi hajlandóságoktól és akaratoktól ...” (6.) Ezen objektivitás mellett a tudomány egyetemes volt, azaz meg volt győződve a legtávolabb eső dolgok összetartozásáról is. Végre szakítva a metafizikai okoskodásokkal, ez a tudomány kizárólag pozitív és kísérleti volt. Ezen objektiv, pozitív és egyetemes tudománynak reprezentatív embereit Müiben, Spencerben és Renanban látja.

A mai tudományosság *quantum mutatus ab illo!* kiált fel Loria, mert az lényegében antiobjektív, aszintétikus és antipozitív. (9.) És itt mindenekelőtt Goethére hivatkozik, aki azt vitatta, hogy a visszaesés és felbomlás korszakai szubjektívek, míg a fölfelé törekvőket az objektív irány jellemzi. De vajon tényleg ráillik-e ez a három jelző napjaink tudományosságára? Loria azt hiszi, hogy kétségtelenül. Ime néhány jellemző tény. „Míg ... a klasszikus nemzetgazdaságírók dinasztija kizárólag a megfogható gazdagságok termelésének, forgalmának és eloszlásának folyamatait tette vizsgálatá tárgyává, vagyis a dolgok konkrét megnyilatkozásait: addig a modern közgazdaság, bár a matematikai analízis exaktabb módszereivel dolgozzék is, kizárólag azokkal az érzésekkel (*sensazioni*) operál, melyeket a dolgok fogyasztása az emberben kelt, avagy az öröm és haszon ama különböző fokával, melyet az azoktól való tartózkodással ér el. Az érték, a modernek szemében, többé nem objektív kifejezése annak az aránynak, amely a különböző termékekre fordított munkamennyiségek között fennáll, avagy a bennük rejlő tényleges termelési költségeknek, hanem annak mértéke egyesegyedül az egyéni hasznosság mérlege-lése, avagy a különböző árúk kellemetessége. (10.) Ez az irány odáig dülta fel a tudományt, hogy egyik előkelő képviselője, Sombart, azt merte állítani, hogy egy gazdasági elméletnek nem az a feladata, hogy az igazságot tüntesse fel, hanem hogy egyszerűen szép legyen”. (11.)

Hasonló tünetek egyéb tereken. Az antropológiában a Broca és Galton exakt és objektív kutatása helyett „His és Rüttimeyer azt állítják, hogy a leg-tipikusabb antropológikus jellemvonásokat nem lehet számjegyekben kifejezni, hanem egyedül a megfigyelő szeme bírálhatja el”. Sergi pedig odáig megy, hogy a „koponyatípusokat intuitív formák szerint kell felismerni és hogy a koponyafarmák mérése a kutatásnak csak kiegészítője ...” (11, 12.)

Még az exakt természettudományok képviselői is ezt a szubjektivizmust hangoztatják. Mach elveti a tömeg és az anyag realitását és „a mechanikai fizika helyére egy fenomenológikus fizikát állít”. (12.) Poincaré is azt állítja, hogy „a matematika összes alapvető ismeretei nem az egyetlen igazat fejezik ki, hanem csupán az intellektuális kutatás gyakorlati szükségleteinek felelnek meg, így megy végbe „az igaznak átváltozása a hasznosba, a jelenkori tudomány jellemzetes jelszava”. (13.)

Hasonló változás a „legfőbb tudományban”, a filozófiában. Ez mindenekelőtt a kauzalitás elve iránti ellenszenvben nyilvánul: „az oknak ezt a fogalmát, mely a tudományos kutatás dicsősége és elemzéseinek összehasonlíthatlan eszköze, ellenzi és elhagyja ez az új filozófia, mely az emberi gondolatnak kódexét egy hallatlan szabállyal gazdagítja: „a kauzalitás keresése tiltva van”. (14.) Ez az új irány, melyet szerző mutualizmusnak szeretne elnevezni, azon ürtügy alatt, hogy minden hatás maga is okká válik, a kölcsönös visszahatásoknál mélyebb törvényeket nem ismer: „S míg a múlt nemzedék írói izgalmas vitákat folytattak a társadalmi kauzalitás problémája körül s emlékezetes csatákat vívtak egymás között aszerint, amint a társadalmi rend alapjait a gazdaságra, a jogra, vagy a vallási és erkölcsi jelenségekre vezették vissza: az új filozófusok el akarják fojtani a vitát amaz általános és színtelen állítással, hogy a természeti és társadalmi tények örökös szövevényében nincsenek okok és eredmények, hanem csak a hatások és a visszahatások szüntelen kölcsönössége. Felfogás, mely valójában nem új, mert már Schopenhauer is ostromozta, mint szellemi eltévelyedést (*Ungeданke*), de amely csak ma lett a gondolkodók egy egész társaságának credo-ja”. (15.)

Ezek mellett ugyanezt az általános irányt képviselik a finalisták (Windelband, Dilthey, Stammler), kik az ok fogalma helyett a célt fogadják el s „az események szükségszerűsége helyébe az egyéni szándékok és célok szabadságát hirdetik”. Azután jönnek az esetlegesség és a nominalizmus filozófusai, kik nem törvényeket látnak a tudományban, hanem a tudós mesterséges és önkényes megállapításait. (Leroy, Bergson s részben Mach.) Mindezeknél messzebb mennek a pragmatisták, akiknél „a tudomány többé nem az ember fáradtságos és érdekmentes harca az ismeretlen ellen, hanem ama teorémáknak általános igazságként való fölvétele és elfogadása, melyek az elmélkedő pillanatnyi hajlandóságainak jobban felélnék meg; más szavakkal; az emberi boldogság eszköze, mely addig tart, amíg annak hasznára van, de amelyet eldobunk, mielőst alkalmatlan erre a célra”. (16.)

Ezeket a tudományos hajlandóságokat nyomon követi a metodológiai kérdéseknek örökös és meddő hánytorgatása a pozitív kutatások helyett. Tgy a nagy tények és összefüggések termékeny kutatása helyett „Lindner az eszme, a szükséglet és a történelem indító oka felett fantazirozik: Breysig formulázza a történelmi módszer 24 kánonját és Lamprecht a saját sémája 6 paragrafusába zárja a föld összes népeinek történelmét”. (17.)

Ugyanez a változás a statisztikában, melyet Albert Lange egykor a legforradalmibb tudománynak nevezett el. „Szegény nagy filozófus! Szava ma már mint kegyetlen gúny hangzik a statisztika jelenlegi sorsával szemben, mely teljesen elfordult a nagy emberi problémáktól és egészen elmerül módszereinek tökéletesítésében, finomításában és kicsinosításában a tények csoportosítása, elrendezése és magyarázata számára. (19.) Ekként a tények valószínűségi rengetegét gyűjtik össze, anélkül, hogy ezt valaki a tudomány számára hasznosítaná. Mindezekkel az irányzatokkal párhuzamosan halad a kutatások szertelen szétaprózódása a tudomány minden terén. A hatalmas, nagy, rendszeres problémák helyett a kutatások minden téren apró és jelentéktelen, kiszakított kérdésecskékké foglalkoznak. A lelkek ez az általános hajlandósága a szocializmust is uralmába ejtette, mert itt „is elhallgattak az egykor oly lelkes viták a tulajdon és a tőke alapjairól, hogy apróleKos eszme-cseréknek adjanak helyet a szabad cseréről, az államnak többé-kevésbbé óhajtható beavatkozásáról, a munkásszervezetek jogi elismeréséről, a kötelező békebíró-ság-okról, a munkaközvetítő hivatalokról le egészen a fogyasztási szövetkezetekben az ellenőrzési jegyek szétosztásáig és a gázfogyasztás ellenőrzéséig a municipális gazométerekben”. (27.)

Mindenütt ugyanaz a szörnyű aránytalanság az elfogyasztott tudományos energia és a szegényes eredmények között!

Mindez a meghalt metafizikának újra feltámadására vezet, mely a képzelhető legnagyobb ellentétben áll a naponkint fejlődő dús laboratóriumokkal. „Újra beszélnek formális logikáról, mely a megismerés kezdete óta uralkodik; a láthatatlan és érinthetetlen lényegről . . . újra felépítik a konkrét tárgy ideális momentumát, mely őt lényegében alkotja s amelynek univerzális logikai értéke van; újra beszélnek a kategória és az intuíció közötti transzcendentális viszony-

latról . . .; azt állítják, hogy a logikai formák általánosságában rejlik a tudás utolsó alapja; újra felemelik az önmagában igazságosnak szétesett oltárait, az univerzális jogi archetípusnak; egyszóval szabad folyást engednek a dialektikus kéjelgésnek, a szillogisztikus perverzitásnak és a skolasztikus betegségnek; végezetül az a metafizikai frázis könyv, melyet már kitörültnék gondoltunk az emberi tudás szótárából, visszanyeri a legújabb tudomány oltalma alatt a polgárjogot és az uralkodást.” (29, 30.)

Es mindennek érzelmi velejárója a tudomány lenézése, az emberi ész tehetetlenségének hirdetése és a Renanok és Messedagliai diadalmas optimizmusát a Brunetiérek és Bergsonok szava váltja fel *de incertitudine et vanitate scientiarum*.

Míndezeket a tüneteket Loria múltó természetűeknek tekinti, melyek megfelelnek a társadalmi fejlődés egy újabb fázisának. Ugyanis a múlt század közepéig az új technikai fölfedezéseknek (melyek az egész termelést átalakították) érezte az emberiség elkerülhetetlen és megmásíthatatlan nyomását. Az emberi akarat tehetetlenül állott a könyörtelen gép változhatatlan ritmusával szemben. Innen a tudomány determinizmusa és objektivitása. De a század második felében a társadalom technikai fölszerelése a viszonylagos egyensúly állapotába jut: inkább mennyiségi, semmint minőségi változások történnek benne. Ennek megfelelően az emberek, akik eddig a társadalmi dráma néma szemlélői voltak, egyszerre annak tudatos intézői lesznek. Az átgondolt munkásmozgalmak és általános szervezkedés korszaka következik be. Ezzel együtt a tudomány is szubjektív lesz és a társadalmi dolgok esetlegességét hirdeti.

„A jelen tudományos krízis tehát, véleményem szerint, nem más, mint a történelem ama szakának esetleges és múltó terméke, melyben megszűnik az ember tétlen belenyugvása a fejlődés kikerülhetetlenségében és első ízben lép közbe a jelenségek folyamának megváltoztatására öntudatos, akaratos és kezdetben viharos mozgás okkal; és szükségképpen meg fog szűnni abban a pillanatban, midőn ezek a mozgások egyre inkább fegyvelmeztékké és szabályosabbakká válván, ők maguk is úgy fognak jelentkezni, mint a szükségszerű rendszerességtől áthatottak, vagy kikerülhetetlen törvények által kormányzottak. „ (38.)

Bernard Levergne: *Le régime coopératif*, Paris, Rousseau, 1908. (560.)

Szerző a szövetkezeti mozgalomra vonatkozó tényeket gyűjtötte egybe (de csak Európára nézve) s könyve hasznos repertórium lesz mindazok számára, kik e fontos kérdéssel foglalkoznak. Emellett a szövetkezés általános elméletét is igyekszik összehasonlító alapon megállapítani. A szövetkezésben a munkásosztály sajátos mozgalmát látja s összefüggést konstatál az ipari fejlődés és a szövetkezeti gazdaság között.

Eugene Fournière: *La crise socialiste*. Paris, Charpentier, 1908. (381.)

A krízist szerző a francia szocializmus forradalmi és dogmatikus szellemében látja, melyet a szocialista párt és a *Confederation générale du travail* vetélykedésére vezet vissza, mert mindegyik magának akarná a munkástömegek vezetését biztosítani. A krízis orvoslása a helyes munkamegosztásban állana: a szocialista párt csak mint polgárokat, a szindikalista mozgalom pedig csak mint termelőket szervezze a munkásokat. Ez az exkluzív szervezés túlzásaitól megóvná a mozgalmat.

G. Mazzarella: *Les types sociaux et le droit*. Paris, Doin, 1908.

Szerző két alapvető társadalmi típust különböztet meg: a gentilist és a feudálist. „Az elsőt a „hierarchikus rétegződés hiánya, a másodikat annak jelenléte jellemzi. Mindegyik típus bizonyos számú változatot mutat.” A jogi intézmények végeredményben e két típus különbségére vezethetők vissza. A két típus olykor az intézményekben együtt is felfalálható és ilyenkor meg kell állapítani, hogy azokban melyik az uralkodó. A családi intézmények magyarázatát is szerző ezen az alapon keresi. Végeredményként csodálatos megegyezést talál a szociológiai kutatás és az etnologikus jogtudomány eredményei között. A szociológiai kutatások kimutatták, hogy a társadalmi fejlődés kezdetein és még ma is számos vad törzsnél az emberek egységes hordákban

élnek, melyeknek szervezetét a társadalmi rétegződés és az egyéni földtulajdon hiánya, valamint a kötelmi jog gyér kifejlődése jellemzi. Ezek a gentilis típus jellemvonásai. Midőn a föld elfoglalása és a győztesek leigázása folytán az állam megszületik, a győzők politikailag szerveződnek, az uralkodók és a legyőzöttek két heterogén csoportja két szigorúan megkülönböztethető társadalmi réteget alkot, a földet felosztják, a győztesek között, a leigázottak rab-szolgaságra jutnak és kényszerítettek, hogy a földet a győzők javára megműveljék, így alakul ki a föld egyéni tulajdona, az osztályok rétegződése és az urak s a legyőzöttek közötti viszonylatokból a kötelmi jog. Ezek a feudális típus jellemvonásai. Az állam jogi rendje mindkét típus nyomait viseli: a gentilis törzsbe befészkelődnek a feudális intézmények. Emiatt nem lehetett egy tiszta feudális típust találni.

B. Kidd: *The two principal laws of Sociology.* Rivista di Scienza, 1907. vol. II. no. IV. és 1908. vol. III. no. V.

Azok a törvények, melyeket a társadalom urai, „számszerint kevesek és minőség szerint dinamikaiak”. Ama látens, de aktív küzdelemből lehet felismerni azokat, mely a társadalom valamennyi formájában lefolyik.

Kidd első törvénye így szól: „A társadalmi folyamat az egyénben nem azokat a tulajdonságokat fejleszti ki, melyek a saját maga hatékonyságát emelik a vele hasonlókval való harcban, hanem azokat a tulajdonságokat, melyek a társadalom hatékonyságát alkotják szüntelen fejlődésében mindig magasabban organizált típus felé.” A társadalmon kívüli életben a létért való küzdelem az egyéne kedvező tulajdonságokat erősíti, a társadalmi életben ellenben a társadalmi fejlődésre kedvezőket. A felebaráti szeretet kezdetben csak a családra vonatkozott, majd a törzsre, azután a községre, a nemzetre és így egyre tovább, mindig szélesebbkörű csoportokra terjedt ki, melyek az organizáció mind magasabb fokait jelentik.

Második törvényét így formulázza Kidd: „A társadalomnak fejlődése organikusabb stádium felé a Kollektív öntudat fejlődésétől függ. Ezen fejlődés hatásaként az összes emberi összeütközések úgy jelentkeznek mint harc, a tisztán jelenlegi javításra irányuló érdekek között és azok között, melyek nem hanyagolják el a jövő jóllétét.” A törzs kollektív öntudatától, mely minden idegent „természetes ellenségnek és lehető prédának” tekintett, a katonai állam öntudatához jutunk el, melynél az erőszak és a hódítás elve uralkodik, melyek a közvetlen vágyak kielégítésére irányulnak. A kollektív öntudat legutolsó fejlődését a nyugati nemzeteknél szemlélhetjük, melyeknél az emberi testvériség egyre inkább megerősödik, átlépve a fajok és a politikai területek határait. Az összes konfliktusok, a gazdaságiak is, nem egyebek, mint harc a kevésbé organikus érdekek között, melyek a jelenlegi jóllétre vonatkoznak és azon érdekek között, melyek a jövőbeli jóllétet képviselik. A kollektív öntudatnak eme progresszív fejlődésével a társadalmi organizmus többé nem szorul az államra, hanem a „civilizációra” és az egész „emberiség” felőlelésével fog végződni. A társadalmi integrációnak ez a folyamata, mely lassan és biztosan halad előre, nem az ember terméke, hanem „a társadalmi folyamat az, mely az emberi elmét átalakítja.”

A. Vierkandt: *Das Problem der Familien- und Stammes-Organisation der Naturvölker.* Zeitschrift für Socialwissenschaft, 1908. fasc. II.

A családi és gentilis szervezet kutatásában két módszer érvényesül. Az egyik általános hipotéziseket állít fel (Wundt, Lang: *The secret of the Totem*), a másik lépésről-lépésre halad előre a tények gondos gyűjtésével. Ezt az inductív irányt két kutató képviseli: Gräbner, *Wanderung und Entzickelung socialer Systeme in Amerika* c. könyvével és N. W. Thomas, *Kinship Organizations and Group Marriage in Australia* c. munkájával.

Az összes ausztráliai társadalmak két, négy vagy nyolc osztályra oszlanak. A két osztály rendszerében a nép két csoportra oszlik, melyeket Thomas fratriáknak nevez. Ezek a csoportok az exogamiát alkalmazzák és a fiúk az anya csoportjához tartoznak. Emellett minden nép néhány *totem-re* oszlik. A totemeknél is az örökösödés anyai ágon történik.

A négy osztály rendszere valamivel komplikáltabb. A négy osztály két-két csoportba egyesül, melyeknek rendszerint közös nevük van. Ez a rendszer is ismeri a totem-felosztásokat, de tekintet nélkül az osztályokra. Az exogamia jobban kifejezett, a házassági akadályok bonyolultabbak. A nyolc osztály rendszere még teljesebb differenciációt jelent. Egy alosztály csak egy másik alosztállyal köthet házasságot; a fiúk mindig az anya frátriájához tartoznak, de különböző alosztályhoz.

Vajon ezeket a felosztásokat úgy kell-e tekinteni, mint az eredeti egység szétadarabolódását, avagy mint már szétszórt ágak egyesülését? Wundt az első véleményen van, anélkül, hogy erre megfelelő bizonyítékai volnának; Lang az ellenkezőt állítja egy komplikált elmélet alapján. Thomas tényeivel Lang elméletét támadja s nem hajlandó a matriarchatust általánosan elterjedt intézménynek elismerni. Ellenben valamennyi szerző tagadja a primitív promiszkuitás hipotézisét.

A. Ghide: *Le mobilisme moderne*. Paris, Alcan, 1908. (292.)

A vallásos dogmatizmus és a racionalizmus egyfórmán tarthatatlan. „A racionalizmus önmagától szégyenlős theológia, mely ezt nem vallja be”. Az isten vagy az Esz, mely előtt meghajolnak, egyaránt üres fogalmak. Ellenben a mobilizmus úton van: Hegel, Darwin után Bergson és Boutroux veszik fel, kik a változatlan Eggyel szemben az egyetemes véletlenség (*contingence*) jogait védelmezik.

Ferdinand Toennies: *Das Wesen der Soziologie*. Dresden, Zahn & Jaensch, 1907. (28.)

Az emberi cselekedeteket három szempontból lehet tekinteni: biológiai, lélektani és szociológiai szempontból. Szociológiai szempontból két *a priori* tétel van forgalomban: az egyik szerint az ember természeténél fogva szociális volna, a másik szerint egoista. Ez a két tétel a realitás egy-egy oldalát fejezi ki, de a szociológiának el kell hagyni ezeket az általános tételeket és magát a realitást kell vizsgálnia. Erre nézve három utat ajánl. Először a társadalmi kapcsolatokat tanulmányozni, vagyis amaz erkölcsi és jogi viszonylatokat, melyek az emberek között alakulnak ki; másodsor a társadalmi akaratókat, vagyis az emberi csoportok különböző céljait, melyek külsőleg az erkölcsökben, szokásokban, vallásban, hitben, közvéleményben nyilvánulnak; végül az emberi társulás formáit. Toennies két formát különböztet meg (*Gemeinschaft und Gesellschaft*, 1887). Az egyik elnyomja az egyéniséget (*Gemeinschaft*), a másik felszabadítja (*Gesellschaft*). A szociológia ekként konkrét realitásokat fog vizsgálni, akárcsak a biológia.

Rudolf Leszner: *Glaube und Wissenschaft*. In *Weltanschauungsfragen*. Band 3. Stuttgart, Gesellschaft „Neue Weltanschauung”, 1908. (102.)

A kis füzet nyolc essay gyűjteménye (Istentelen nézetek, Hasonlóság istenhez, A lélek halhatatlansága, Csoda, Vallás, Szocializmus és vallás, Felvilágosítás, A világ teremtése) jobbára a haeckeli monizmus szellemében. Világosan és vonzóan megírt fejtegetések, melyek igen alkalmasak a vallásmentes világnézet népszerűsítésére. Szerző azonban nem egyszerű magyarázója a nagy német biológusnak. Tud önálló lenni vele szemben is, így meleg védelmezője a szocializmusnak, melyet egyenesen a jövő vallásának tart. A befejező fejezet összefoglalja az új világnézet alapelveit.

Héberlin-Darcy: *Esquisse d'une société collectiviste. Étude sociologique*. Preface d'Anatole-France. Jussey, Albert Fournier, 1908. (80.)

Egy amerikai ember, buzgó keresztény, nem volt hajlandó a szocializmushoz csatlakozni addig, míg pontról-pontra ki nem fejtik előtte annak végleges alkalmazását.

Mielőtt elfogadta vallását, kérdezte tőle Stanford szocialista, követte-e ön hogy megmutassák önnek a Paradicsom térképét?

Mindazonáltal az a különbség, hogy mi nem vallási tényt követelünk, hanem ésszerű csatlakozást.” A. France azt hiszi, hogy az a kis füzet alkalmas lesz erre a célra. Tényleg sok érdekes és eredeti ötletet tartalmaz.

Otto Frhr. v. Dungern: *Der Herrenstand im Mittelalter*. Papiermühle S. A. Gebr. Vogt, 1908. (487.)

Kutatások a középkori német nemesség eredetére, tagozatára, jogi helyzetére és genealógiájára vonatkozólag.

Az olvasó gyakran fog érdekes adatokat találni a könyvben, nagyobb, tudományos átlátásokat ritkán.

Rudolf Goldscheid: *Entwicklungswerttheorie, Entwicklungsökonomie; Menschenökonomie*. Leipzig, Werner Klinkhardt, 1908. (218.)

Eddig csak a moralisták látták, hogy társadalmi tevékenységünk célja az ember tökéletesedése. A gazdasági életnek sincs más célja. A kapitalista gazdaság az emberben csak gazdasági értéket lát. Oly gazdaságot kell teremteni, mely az embernek fejlődési értéket tulajdonít.

L. Pohle: *Die Entwicklung des deutschen Wirtschaftslebens im 19. Jahrhundert*. Zweite Auflage. Aus Natur- und Geisteswelt, 1908. (150.)

Öt igen hasznos és tanulságos előadás, melyekben szerző a legújabb kutatásokat, főleg a Lamprechtéit és a Sombartéit összefoglalja. Az első előadás az agrár államból az ipariba való átmenetről szól; a második a mezőgazdaság átalakulásáról a szaporodó népesség nyomása alatt; a harmadik a kézműipar és a háziipar helyzetéről; a negyedik a nagyiparról és a munkáskérdésről; az ötödik a közlekedésügy átalakulásáról. Szerző jól választja ki a legjellemzőbb tényeket és a legfontosabb statisztikai adatokat.

Heinrich Herkner: *Die Arbeiterfrage*. Eine Einführung. Fünfte, erweiterte und umgearbeitete Auflage. Berlin, Guttentag, 1908. (XX, 761.) A munkásmozgalom elméletének és gyakorlatának talán legkimerítőbb összefoglalása ez a mű, mely most ötödik kiadásában? jelent meg. Különösen érdekes a modern pártok ismertetése a munkáskérdés szempontjából. A legújabb szindikalista fejleményekkel is foglalkozik. Ha szerző álláspontja és kritikája gyakran nagyon is vitatható, kétségtelen, hogy a munkásmozgalom és szocializmus minden kérdésére vonatkozólag hasznos útmutatót talál benne az olvasó.

Camille Jacquart: *Essais de statistique morale. I. Le Suicide*. Bruxelles, Dewit, 1908. (106.)

Vizsgálat belga és összehasonlító statisztikai adatok alapján. Az öngyilkosságok száma az utolsó ötven évben emelkedőben van Belgiumban. Az öngyilkosságok görbéjének emelkedő pontjai összesnek az ipari és kereskedelmi krízisekkel. Az ipari fejlődés legérzékenyebb barométerének az öntvények gyártását tekintve (a modern gépgyártáshoz), úgy találja, hogy az öntvénygyártás emelkedése összesnek az öngyilkosságok csökkenésével és megfordítva. Az öngyilkosság főleg a nagy városokban és az ipari kerületekben növekedett. Az ipari, kereskedelmi és szabad pályák azok, melyekből a legtöbb öngyilkos kikerül.

A katolicizmus immunizáló erejét Durkheim igazolva látja.

Simon N. Patten: *The new basis of civilisation*. New-York, Macmillan, 1907. (VII, 220.)

„Társadalmi átöröklésünk két radikálisan eltérő erőből ered, melyek kezdetül fogva hatottak ránk. Az egyik a régi világ általános deficitjéből és szegénységéből fakad. A másik ama javak újabb tömegéből jön, melyek társadalmi fölösleget létesítettek. Azokat a szálakat, melyek a régi társadalmat egyesítették a háború, éhség, a kínálat rendszertelensége és az általános kezdetleges szegénység egyéb okai létesítették, amelyek az embereket a nélkülözés uralmát túlélő csoportokba kényszerítették, míg szabad egyének elpusztultak volna. Terror és szenvedés társadalmi szolidaritást létesített jóval előbb, semmint az emberek intellektuálisan érettek lettek volna az összeműködés gazdasági értékének felfogására.

Betegség, elnyomás, rendszertelen munka, korai öregség, faji gyűlölködés jellemzi a deficit eltűnő korát; élelmiszerbőség, oltalom, a tőke, az embe-

rek és dolgok biztonsága és mozgékonyága jellemzi a felesleg korát, melyben élünk.

A régi szellemi örökségek azonban tovább élnek, dacára a forradalmi dasági változásoknak: „a népies hiedelmek a természet deficitjének elmúlt korát tükrözik vissza, míg amaz emberek cselekedeteit, kik ezen hiedelmeket vallják, főleg a fölösleg kora határozza meg, melyben élnek.”

Megkülönbözteti a *service*-altruizmust és az *income*-altruizmust. Első beköti a sebeket, bocsánatot hirdet és vigasztalja az áldozatokat anélkül, hogy a bajok okait támadná meg; a másodiknak van pénze és ereje az állapotok megjavítására.

Roger Picard: *La Philosophie sociale de R enouvier*. Paris, Marcel Rivière, 1908. (335.)

Renouvier gazdasági és politikai tanainak ismertetése. Ez a szociológia a jognak és a kötelességnek, az igazságnak és a szabadságnak racionális morálját uralja ...” A tőke és a munka viszonyának javulását nem a kényszerből, hanem a nemesebb tehetségek fejlődésétől várja. A társadalmi haladás alapja a nevelés és a társulás.

Albert Reibmayr: *Die Entwicklungsgeschichte des Talentes und Genies*. München, Lehmann, 1908. (517.)

Egy legalább három kötetre tervezett munka első kötete. A tehetség és lángész az ősök vérkeveredésében keresendő. Az emberi kultúra hordozói tisztán övták meg vérüket. A szükség vezetett a kiváló emberek tenyésztésére (uralkodók, papok, orvosok). Szerző igyekszik a tehetségeket és lángelméket osztályozni s azok természetrajzát adni. Behatóan foglalkozik a tehetséges és zseniális családok történetével.

K. Schwegler: *Die österreichische Socialdemokratie*. Eine Darstellung ihrer geschichtlichen Entwicklung, ihres Programms und ihrer Tätigkeiten. 3. verm.

Auflage. Graz u. Wien, Styria, 1908. (250.)

Kimutatja, hogy Ausztriában is a szigorúan marxista elméleti programmal ellentétben áll a gyakorlati rész követelményeivel. A gazdasági és a politikai mozgalom egysége teljes. A szövetkezeti mozgalom újabb keletű. Külön fejezet szól az osztrák szociáldemokrácia álláspontjáról a vallás, az erkölcs, a feminizmus és a nemzetiségi mozgalom kérdésében.

Friedrich S. Krauss: *Das Geschlechtslehen in Glauben, Sitte und Brauch der Japaner*. Leipzig, Deutscher Verlags-Aktiengesellschaft, 1907. (161 oldal és 80 tábla.)

Különösen a *phallus*-kultuszt és a homoszexuális szerelmet tárgyalja szerző. E célból nagy anyagot dolgoz fel. A táblák japán művészek alkotásai után a szerelmi élet eseményeit és eszközeit tárgyalják. Nagy súlyt helyez szerző a nemi élet és a vallás összefüggésének kimutatására.

Friedrich Meinecke: *Weltbürgertum und Nationalstaat*. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates. München und Berlin, R. Oldenbourg, 1908. (498.) A nemzeti gondolat elméleti és kritikai fejtegetése után a német egység kialakulását rajzolja meg. A törekvések az egységes állam alakítására eredménytelenek voltak, Poroszország ellenállása miatt. Ezért választotta Bismarck az *Einheitsstaat* helyett a *Bundesstaat*-et. Mégis a fejlődés tart tovább s az egységes nemzeti gondolat egyre inkább előtérbe nyomul az alkotmány revíziója nélkül is.

Theodor Brinkmann: *Die dänische Landwirtschaft*. Jena, Fischer, 1908. (197.)

Dánia mezőgazdaságában a nemzetközi verseny föllépte óta tökéletes átalakulás állott be. Azóta a mezőgazdaság súlypontja a szemtermelésből az állattenyésztésre és az állati termékek értékesítésére ment át. Ez csak a mezőgazdasági szövetkezeti ügy kiépítésével volt lehetséges. A mozgalom termelési és értékesítő szövetkezetekkel kezdődött. (Nem hitelszövetkezetekkel, mint Németországban.) Szerző ismerteti a tej- és vágóhid-szövetkezeteket, a sertés-

és tojáskivittelt. Ez a szövetségzeti mozgalom helyreállította a dán mezőgazdaság versenyképességét. A szövetségzeti mozgalom elsősorban a kisüzemnek volt javára.

K. Jowanowitsch: *Die Heimstätte oder die Unangreifbarkeit des ländlichen Grundbesitzes.* Tübingen, Laupp, 1908. (123.)

Az intézmény történelmi okainak vizsgálata után szerző annak kritikáját adja. Nagyon kétes értékű rendszabály. Csak addig van némi jogosultsága, míg a gazdasági- és hitelviszonyok fejletlenek. A kultúrállamok viszonyai között az intézmény teljesen alkalmatlan az agrár feladatok megoldására. Minden hitelmegszorítás ma már többet árt a kisparasztnak, mint amennyit használhat. A parasztbirtok fejlődését csak akadályozhatja.

Ernst Hasse: *Weltpolitik, Imperialismus und Kolonialpolitik.* München, Lehmann, 1908. (71.)

Szerző német politikájának második kötete. Az első a belföldi politikával foglalkozott, a harmadik a gyarmati politikát fogja tárgyalni. Szerző az imperializmus mellett tör lándzsát. A német birodalom *Bundesstaat* alkotmánya az expanziót inkább lehetővé teszi, mint a merev egységes államkapcsolat. Ki fog alakulni a középeurópai vámszövetség, mely a német világhatalom gazdasági alapja lesz. Ez a gazdasági hatalom későbbi állami hatalommá fog átalakulni.

Josef Graf Mailáth: *Hungariae res.* Berlin, Hermann Walther, 1908. (95.)

A könyvecske a berlini interparlamentáris kongresszus házi használatára készült. Három részből áll: *I. Die Nationalitäten in Ungarn, II. Ungarn und Österreich, III. Ungarn und Kroatien.* Elég lesz itt az első fejezetről egyet-mást elmondani. Nincs benne ugyan semmi új: a *Budapesti Hirlap* ismert frazeológiája kissé európaiasabb s udvariasabb köntösben. Persze a magyar nemzetiségi politika minta liberalizmus, nemes nagylelkűség, ellenben a nemzetiségek hazaárulók, kik az államot szét akarják darabolni és idegen országokhoz kapcsolni. Bizonyítékok: Farkas Pál füzeté, Tolsztoj arcképe szegény tótjainak kunyhójaiban, a román miniszter automobilkirándulása Erdélybe, az a bizonyos Bánffy által szabályozott egyházi patronátus stb. A magyar liberalizmus koronatanúja ellenben a nemzetiségi törvényt, melyet a gróf bőségesen idéz, de egy árva szóval sem említi, hogy ezt a törvényt rendszeresen meghamisították, soha végre nem hajtották a gróf úr pártjának és sajtójának zúgó lelkesedése közben. Azt is le merete írni: „Minthogy a hivatalok betöltésénél a tehetőség az irányadó, senkinek nemzetiségét nem lehet akadálynak tekinteni valamely állás és méltóság betöltésénél”. (32.) Ki törödnék azzal, hogy ez a mondat kettős valótlaniságot tartalmaz, mert a magyar gentry és arisztokrácia nemcsak a nemzetiségeket, de a magyar demokráciát is kiközösíti a „jobb” hivatalokból, mint ezt Mocsáry a nemzetiségekre nézve statisztikailag is kimutatta.

Szóval e kis füzet minden tekintetben az ismert honmentő brosúrák jellegét viseli magán. Csak az az egy vonás különbözteti meg a sajtóiroda jól fizetett (többnyire zsidó) zsoldosaitól, hogy valami furcsa, gögös naivitás van benne, mely jellemző a feudalizmus lélektanára. Így már az első mondatban a magyarokat és a németeket közös csatára hívja, a közös veszedelem ellen: „Nemcsak Magyarországon, de Németországban is vannak publicisták, kik úgy látszik teljesen elfeledték, hogy jelenleg Európában két nemzet él a többitől izoláltan, két nemzet van a szláv és a latin népfajok harcán belül egymásra utalva: a német és a magyar”. A jeles szociológus megfélekedzik az egész germán népcsaládról, mintha ez is csuvasz, cseremis vagy más ilyen értékes rokonság volna. Az is nagyon mulatságos, mikor a nemzetiségek törekvéseit így intézi el: „Csak egy olyan jogot mutassanak nekünk, melyet a magyar nemzet jelenleg küzd s mely ne nyugodnék régi törvényeinken. Már pedig minden ember, kinek jogérzete van, kénytelen lesz elismerni, hogy más dolog új jogok megszerzése érdekében küzdeni és ismét más oly jogokat megvalósítani akarni, melyek régi törvényeken nyugodnak, s melyek a jogfolytonosság elve alapján még mindig érvényesek”. (21.)

Ugyanilyen grófi naivitás, mikor ami nemzetiségeinket a porosz pózeni politikával fenyegeti meg, mintha arra elég volna törvényt hozni.

Azon az interparlamentáris konferencián nemcsak porosz junkerek voltak, hanem nyugateurópai demokraták is. Azok olvasva ezeket a fajmagyar szociológiai bölcseségeket, bizonyára így kiáltottak fel: *Grattez un peu le liberal hongrois et vous sentirez tout de suite le hobérou.*

Hermann Schumacher: *Die Ursachen der Geldkrisis.* Neue Zeit- und Streitfragen Herausgegeben von der Gehe-Stiftung in Dresden. 5. Jahrgang, 6. und 7. Heft. Dresden, Zahn & Jaensch, 1908. (65.)

Az amerikai pénz- és hitelszervezet kritikai ismertetése, mely az 1907. krízishez vezetett. A pénzkrízis oka nem az aranytermelésben keresendő, hanem az amerikai pénzpiac merevségében, megfelelő *disconto* politika hiányában és a börzespekulációban.

Friedrich Muckle: *Henri de Saint Simon.* Die Persönlichkeit und ihr Werk.

Jena, Fischer, 1908. (IV, 384.)

Élénk lélektani rajza e nagy egyéniségnek. Rendszertelen írásaiból igyekszik teljes képét adni gazdasági és politikai elveinek. Érdekesen mutatja ki hatását Comtera, Marxra, Carlylere. Új világosságot vet a Saint Simon és tanítványai közötti viszonyra. Megvizsgálja a Saint Simon történelembölcselete és a történelmi materializmus közötti összefüggést és Marx teljes eredetiségét konstatálja.

René Meunier: *Vie religieuse et vie économique.* Paris, Giard & Brière, 1908. (80.)

Szerző a munkamegosztás kezdeteit vizsgálja és bizonyítani törekszik, hogy ama hedonisztikus elv, mely a mai gazdasági bölcselet alapját képezi, az egyéni érdek a gazdasági fejlődésnek csak késői terméke. Adam Smith óta azt tanították, hogy a munkamegosztás oka az az előny volt, mely a specializációból eredt. Szerző ezzel szemben azt mutatja ki, hogy a munkamegosztás alapja nem volt sem az egyéni érdek, sem pedig a természetes különbségek által adott célszerűség (pl. munkamegosztás a nemek között).

A munkamegosztás eredete vallási fogalmakban keresendő. Mindenekelőtt a *tabu*-ban, mely az asszonyra, az általa érintett dolgokra és így az általa végzett munkára is vonatkozott. Később, midőn a „gazdasági élet laicizálódott”, bizonyos kollektív érzelmek depotizmusa szabta meg a munkamegosztást. Szerző konklúziója:

„Nem az egyének számításai és vágyai képezik a gazdasági cselekedetek és intézmények rejtett rugóit, hanem a Társadalom állapítja meg, tartja fenn és szentesíti azokat”.

Erasmé de Majewski: *Le science de la civilisation.* Prolegomène et bases pour la philosophie de l'histoire et la sociologie. Paris, Alcan, 1908. (335.)

Nagy és bizonytalan általánosítások, régi gondolatoknak többé-kevésbé szerencsétlen új kiadása. Egyike ama mindent felölelő, kaotikus filozofálásoknak, melyeket a kelet egyre nagyobb mértékben kezd termelni.

Hugo Herz: *Verbrechen und Verbrechertum in Österreich.* Kritische Untersuchungen über Zusammenhang von Wirtschaft und Verbrechen. Tübingen, Laupp, 1908. (320.)

Vizsgálat az osztrák kriminálstatisztika alapján. Az osztrák nagyobb jövedelmű *Kronland*-ok kriminalitása nem kedvezőbb, mint a szegényebb vidékéké. A durva és erőszakos vagyon elleni bűntények ma is közvetlen függőségben állanak az élelmiszeráraktól. A hazugságon és csaláson alapuló raffinnalabb deliktumok ellenben a modern gazdasági élethez alkalmazkodnak. A gyermekeknek és nőknek fokozott részvétele a gazdasági életben megnövelte a kriminalitást. A földjüktől elragadott elemek és a tönkrement kisiparosok a kriminalitás legalacsonyabb formái felé hajlanak. A bűnös cselekedetek által okozott vagyonrongálás a nemzeti jövedelem 0,84%-át teszi ki. Ez a vagyonrongálás 60%-ában magukat a vagyontalanokat sújtja.

Laurent Dechesne: *L'événement du régime syndical à Verviers*. Paris, Larose et Tenin, 1908. (551.)

Verviers, belga város, szakszervezeti mozgalmának monográfiája. Csak 1893-tól kezdve lehet szó komolyabb szervezésről, de a mozgalom 1906-ig nagyobb jelentőség híján volt. Ebben az évben azonban hosszú, fontos és gyakran véres sztrájkok következtek be, melyek valóságos szindikalista lázba hozták a munkásokat és a mozgalom erőszakos jelleget öltött, mely ellentétben áll a belgák nyugodt természetével. Vagyis a szindikalista mozgalom nem fejeződött ki fokozatos és folytonos módon, jóllehet az iparnak már régóta kapitalista jellege van Verviersben, hanem csaknem hirtelen született meg egy erőszakos krízisből, mely a helyi ipar súlyos gazdasági válságának következménye. E tekintetben a verviersi tapasztalat tipikusnak tekinthető és mutatja, hogy a szindikalizmus bizonyos körülmények között nem az ipari fejlődés természetes eredménye, hanem egy súlyos krízis kitörése.

Gerhart von Schulze-Gävernitz: *Marx oder Kant*. Rede bei der Übergabe des Prorektorats der Universität Freiburg i. Br. Freiburg u. Leipzig, Speyer & Kaerner, 1908. (56.)

„A marxizmus politika akar lenni; ehhez az erkölcsan alapjára van szüksége. Nincs ethika a lét és az érték dualizmusa nélkül. Mert a létben nincs meg az értékeknek sem a mértéke, sem kötelező volta. A materialista vagy spiritualista monizmus (Marx, Hegel) helyett a szocializmusnak dualista etikára van szüksége, mely miként Kant etikája, a változó erkölcsi törvények és pártprogramok kötelező voltát bírálja és megállapítja úgy, miként a logika a gondolkodás kellekeit.”

VII. deutsch.-östrerr. Volksbildungstag, Wien 1908. (52.)
A német-osztrák népnevelési egyesületek VII. közgyűlésének jegyzőkönyve. Tárgyalásra kerültek a következő referátumok: A felső osztrák népművelődési egyesület története és mai tevékenysége; a ponyvairodalom és az ellene való küzdelem; népies utazások a népnevelés szolgálatában; vándorszónokok és vándortanárok; kerületi tanítók és iskolai könyvtárak; a központi szövetség szervezetének kiépítése.

Handbook to the Tariff Question 4th and revised edition. London, Free Trade Union, 1908. (206.)

Agitációs könyv a szabadkereskedelem szónokai és publicistái számára. Az érvekkel, történeti és statisztikai adatokkal dúsan felszerelt, a problémát minden oldalról alaposan megvilágító könyv ékes tanúsága annak, hogy Anglia közvéleménye mily követelő azokkal szemben, kik őt a politikai kérdésekben vezetni akarják. Mily silány és szánalmas ezzel szemben pl. az a propaganda, mely nálunk a bankkérdésben vagy az önálló vámterület dolgában történik! Nagy argumentum ez a füzet a politika tudományos irányú fejlődése mellett. Úgy ezen szempontból, mint a könyv tulajdonképeni céljánál fogva ajánljuk a vámkérdés iránt érdeklődők figyelmébe.

Jerome Dowd: *The negro races: a sociological study*. Vol I. New-York, Macmillan, 1907. (XXIII. 493.)

A kötet foglalkozik *a)* az afrikai negritókkal, beleértve a busmanokat és hottentótákat, valamint a pigmeusokat; *b)* a nigritiánokkal, vagyis a nyugati, közép és keleti Szudán népeivel; *c)* a fellatasikkal, berber és néger keveréknéppel, mely egész Szudánban szerte van szórva. További két kötet a keleti és délafrikai négerfajokkal, az amerikai indiánokkal és mongolokkal, valamint számos kaukázusi néppel foglalkozni. Jelen kötet túlnyomó részben a szudáni népekkel foglalkozik, akik a mai amerikai négerek ősei. Ratzellel egyértelműleg kiemeli, hogy „figyelemreméltó a négeret illetően magas gazdasági és alacsony erkölcsi állapota”. Bár nem hivatkozik a történelmi materializmusnak, mégis a családi, kormányzati, sőt a vallási élet főváltozásait túlnyomó részben gazdasági okokkal magyarázza. Szerző nem bízik a faji kereszteződésekkel operáló magyarázatokban és azt tartja, hogy a kérdéses tünemények mind a környezet változásaira vezethetők vissza.

A testi alkatot illetőleg inkább az alkalmazkodás, mint a kiválasztás tényezőjével operál. Így a néger lúdtalpúságát azzal magyarázza, hogy a faj súlyos terheket hordott fején. Szerző a néger faj kihalását jósolja egyes vidékeken.

Rudolf Steinmetz: *Die Philosophie des Krieges.* Leipzig, Barth. (XVI, 352.)

Szerző, ki több kisebb dolgozatot írt e témáról, most nagy, rendszeres munkával áll elő. A bevezető fejezet általános tájékoztatása után a többi 12 fejezet foglalkozik a szándékos és nem szándékos hadi károkkal, a háború lényeges feladataival, kollektív kiválasztásával, kontraszelektórius hatásaival, az emelkedő hadi budgetek ércetörvényével” jövő háborúk esélyeivel, a háborús szellem állítólagos csökkenésével, a békekongresszusokkal. Értékes bibliográfia zárja be a könyvet.

Szerző a háborúban nagy organizatorius erőt lát, mely munkaszerveződéssre, a vérbosszú államosítására és államalakulásra vezetett. Ő az, mely a megteremtett államkapcsolatok karbantartásáról gondoskodik.

A háború emberáldozatairól szólva megállapítja, hogy bár az egyes csaták abszolút véressége növekedik (mivel a résztvevő haderő nagyobb lett), a relatív veszteség, a népesség számához viszonyítva, kisebb lesz. A modern háborúk áldozatainak Tolsztoj és Lapouge által adott statisztikáját rettenetesen túlzottnak tartja és hangsúlyozza, hogy az újabb háborúk (pl. az 1870/71-iki) által okozott emberáldozatok száma kevesebbet tesz ki, mint az általános halandóság normális hullámszámai egyik évről a másikra.

A „krónikus hadiköltségek”, vagyis a hadi budget fejtegetésénél szerző kiemeli, hogy a németeknek a hadsereg és a haditengerészet 13,4 márkába kerül évenként és fejenként, ellenben az alkoholfogyasztás 37,21 márkába.

A háború alapfunkcióját mint „világítéletet” fogja fel, az államok versenyében bíró és végrehajtó. Szó sem lehetne komoly világversenyről, ha a háttérben nem állana a háború. „Nincs olyan tulajdonság, olyan haladás, olyan győngesség, olyan hiba, vagy olyan előny, mely a népek küzdelmében itt hatás nélkül volna.” A háború kimenetele mindig olyan, aminőnek az erőarány követeli.

Nagy jelentőséget tulajdonít szerző a háború ama hatásának, mely az altruisztikus érzelmek erősítésében állana, minthogy a kollektív heroizmust a végletekig fokozza.

A háborús főlényt három tulajdonságcsoporthoz tulajdonítja: a) azoknak, melyek az egyesek békés együttélését biztosítják (becsületesség, rokonszenv, igazságszeretet); b) azoknak, melyek a közösség fentartását közvetlenül biztosítják (hazaszeretet, polgári öntudat, politikai érzék); c) azoknak, melyek a népesség szaporodását biztosítják (melyek tehát a természetes egoizmust legyőzve, családalapításra vezetnek).

A kollektív kiválasztás háborús folyamata ma is működésben van és nemsokára Európának Ázsiával fog kelleni megvívnia élet-halálharcát s ennek eldőlte fogja meghatározni azt az arányt, melyben a jövő emberiség európaiakból és ázsiaiakból fog állani. Afrikában sem fog elmaradni az európaiak harca a leigázott színes bőrűekkel.

A háború által gyakorolt hatás az egyéni kiválasztás terén kedvezőtlen, de ezt a veszteséget a kollektív kiválasztás alapvető funkciója busásan kárpótolja.

Didran Aslanian: *Les principes d revolution sociale.* Paris, Alcan, 1908. (275.)

Nehézkes és zavaros, jobbára pusztán ideologikus fejtegetések halmaza ez a „könyv a módszerről, a haladásról, az ösztönről, az utánzásról, a szolidaritásról, az életről és sok egyéb dolgokról. Az egésznek jellegerőll tájékoztat ez a konklúzió: „A fejlődés megfelel a folytonos haladás elvének egy objektív rendben, vagyis annyiban, hogy a kultúra központjai a forró vidékekről a hideg vidékekre helyeződnek át. Amely mértékben a fejlődés ezen úton előrehalad, a feltaláló képesség fejlődik, a civilizáció messzebb és kiterjedtebb lesz, a szabadság gyarapodik, a demokrácia erősbödik, a homogenitás és a szolidaritás fejlesztésének eszköze gyorsabb lesz hatásaiban, a béke és a gazdagság perspektívája gyarapodik időben és térben. De mindig szükséges, hogy

a népek megvédelmezzék függetlenségüket, mert létezik egy valódi antagonizmus, mely szükséges minden további fejlődés számára. Minden fejlődés alkalmazkodás, mely inkább a körülményektől, mint szándékoktól függ: kollektív, öntudatlan alkalmazkodás” (281).

Philip Snowden: *Socialism and the Drink Question.* London, Independent Labour Party, 1908. (205.)

Az alkoholizmust többé nem lehet a *temperance*-mozgalomra bízni, hanem a társadalmi probléma egy fontos részét kell látni benne. „A reformok terveit, melyek mellett e kis kötetben szót emeltünk, nem úgy állítottuk fel, mint javaslatokat egy tökéletesen absztinens utópia megvalósítására. Ezek a tervek a tényeket és a körülményeket olyanoknak veszik, mint amilyenek és azokat a módszereket alkalmazzák rájuk, melyeket a tapasztalat javasol. Ilyen nagy kérdésben a legbölcsebb ember is közöttünk csak tanonc. Bölcsek politika lassan sietni, a tapasztalat által vezérelve; s mindaz, amit javaslataink számára követelünk, annyi, hogy azok együttvéve a mértékletességi reform egybehangzó és tudományos rendszerét alkotják, mely különösen gyakorlatias. Ha keresztyül visszük, nagyobb lehetőségek számára nyitunk utat.” A praktikus javaslatok mellett érdekes tényeket és adatokat fognak találni a kötetben az antialkoholista mozgalom barátai.

Congrès anarchiste tenu a Amsterdam Août 1907. Paris, Delesalle. 1908. (116.)

Az a befolyás, melyet újabb időben az anarchista tanok a szocializmusra gyakorolnak, indokoltá teszi az anarchista propaganda tüzetesebb figyelemmel kísérését. Képviselve, voltak a kongresszuson: Hollandia, Olaszország, Németország, Egyesült-Államok, Argentína, Anglia, Lengyelország, Belgium, Csehország, Oroszország, Szerbia, Bulgária, Franciaország, a francia Svájc. Megvitatásra kerültek a következő kérdések: Anarchizmus és szervezés, az internacionále megalakítása; szindikalizmus és anarchizmus; szindikalizmus és általános sztrájk; az orosz forradalom; az antimilitarizmus, mint az anarchia taktikája; alkoholizmus és anarchizmus; a termelő szövetkezetek és az anarchizmus; a gyermekek integrális nevelése; a modern irodalom és az anarchizmus: anarchizmus és vallás; az anarchizmus, mint egyéni élet és tevékenység; az eszperantó.

Függelékül tudósítást közöl a kötet arról a két gyűlésről, melyeket a kongresszusra jött forradalmi szindikalisták külön tartottak.

Jules D'Auriac: *La France d'aujourd'hui et la France de demain.* Nouvelle édition revue et augmentée. Paris, Berger-Levrault & Cie, 1908. (182.)

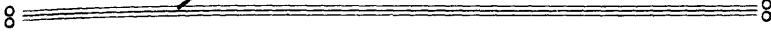
Annak a tételnek bizonyítása, hogy „a mai Franciaország nem valószínű demokrácia; de azzá lehet és azzá kell lennie. Azzá fog lenni egy okos és progresszív decentralizáció által, mely a *département*-nak vagy az ahhoz körülbelül hasonló kerületnek autonómiát fog adni külön közigazgatással, mint aminő az Északamerika államaié”. A központi kormány csak a külügyekre, a hadseregére, a haditengerészetre és a közlekedésügy fentartására fog szorítkozni. A decentralizáció meg fogja törni a pénz uralmát, mely a mai Franciaországot plutokráciává teszi.

Karl Theodor von Inama-Sternegg: *Neue Probleme des modernen Kulturlebens.* Leipzig, Duncker & Humblot, 1908. (VII, 314.)

A nagyevű osztrák szerző 16 újabb dolgozatát gyűjtötte e kötetben össze, melyekről azt tartja, hogy az élet és a tudomány számára elvi jelentőséggel bírnak. „A külső és belső nemzetgazdaság közötti megegyezés szükségese, az imperializmus veszélyei, a világ gazdasági megegyezés alapjai a messze keleten, világ gazdasági tanulmányaim keretébe tartoznak; kis párhuzamom Japán és Mexico gazdasági föllendülése között azt az alapvető jelentőséget hangsúlyozza, melyet a népesség az állam fejlődésére gyakorol. Értekezéseim Schaffléról, Schmollerről, Leroy-Beaulieuról és v. Mayrról a methodologia elvi kérdéseivel foglalkoznak. A modern kultúrellet egyes oldalairól általános fejtegetéseket tartalmaznak a város és a vidék ellentétéről, a technikáról, mint kultúr-hatalomról, a világkereskedelemtől és a fizetési mérlegről szóló dolgozatok.

Új feladatokra utalok, melyeket korunk az állami hatalomra és a közéletre ró, a városi telekpolitikáról és a nemzetközi agrárpolitikáról írt fejtegetekben. A nagy statisztikai főlvételek céljára vonatkozó kérdés a közérdek uralmának nagy problémáját érinti az állampolgárok tisztán magánérdekkörei felett, mely a közélet semmi más terén nem lép ily élesen előtérbe. Végül a nemzeti gazdaságra vonatkozó fejtegetésekben oly gondolatokat követtem tovább, melyeket már évek előtt kifejeztem, a pénz- és tőkepiac jelen helyzetét illetőleg és általuk a mai gazdasági helyzetnek általános jellemzését törekedtem megrajzolni.”

A nagyérdékű munkát szerző fiainak ajánlja „buzdításul és útmutatásul az állammal és társadalommal szemben kötelességeik teljesítésére.”

Folyóirat-szemle.

The American Journal of Sociology. (May, July 1908.)

Ross: Rational Imitation; Thomas: The significance of the orient for the Occident; Commons: Is class conflict in America growing and is it inevitable? Perkins Gilmen: A suggestion on the negro problem; Craig: The voices of pigeons regarded as a means of social control.

Archiv für Sozialwissenschaft und Socialpolitik. (Mai, Juli 1908.)

Vandervelde: Der Generalstreik; Fabbri: Die historischen und sachlichen Zusammenhänge zwischen Marxismus und Anarchismus; Troeltsch: Die Soziallehren der christlichen Kirche; Heiman: Antikartelle; Michels: Die oligarchischen Tendenzen der Gesellschaft; Leo: Die Frage des Streikrechts in öffentlichen Betrieben.

Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie. (Mai, Juni 1908.)

Tschermak: Der moderne Stand des Vererbungsproblems; Zierner: Genealogische Studien über die Vererbung geistiger Eigenschaften; Schallmayer: Der Krieg als Züchter.

Die Neue Zeit. (Juni-September 1908.)

Totomjanz: Die Organisation der Landarbeiter in Italien; Davidsohn: Zweiseelenpraxis in der Literatur; Mansholt: Ein Normalarbeitstag für die Landwirtschaft; Kloth: Zum Gewerkschaftskongress in Hamburg; Hue: Die Väter des Sprachenparagrafen; Boudin: Die amerikanische Krisis; A. K.: Der sogenannte urchristliche Kommunismus; Stepanek: Die Arbeiterbewegung in Bosnien und der Herzegowina; Vogel: Die Reichsveränderungen; Kautsky: Verelendung und Zusammenbruch; Maletzki: Der bürgerliche Liberalismus in der russischen Revolution; Vandervelde: Das ländliche Genossenschaftswesen; Bruhus: Polenfrage und Sozialdemokratie; Sachse: Zur Frage des Frauenwahlrechtes in England.

Sozialistische Monatshefte. (Mai—September 1908.)

Bernstein: Klassenpolitik und Gefühlspolitik; Döblin: Tarifvertragspolitik und Klassenkampf; R. Schmidt: Jugendbildung; Fröhlich: Zur Psychologie der Technik; Girbig: Die Flaschenmaschine in der Glasindustrie; Leuthner: Junker und Jude; Heine: Vom neuen Mittelstand; Bernstein: Der Freisinn und unsere Presse; Streltzw: Die Aussichten der russischen revolutionären Bewegung; Heine: Terrorismus; Vandervelde: Die Veranschaulichung des Bodens; Bissolati: Der revolutionäre Syndikalismus und Landarbeiterstreik in Parma; Hitch: Josef Dietzgen und Henry George. Légien: Jugendorganisation oder Organisation zur Erziehung.

Politisch-Antropologische Revue (Mai — September 1908)

Sofer: Zur Antropologischen Stellung der Juden; v. Gerhardt: Der Niedergang arischen Rasse; Feblinger: Geschlechts- und Eheleben in Japan; Christ: Physischer Rückgang der Appenzeller Bevölkerung; Draste: Grundlagen der Soziologie; Bieder: Die alldutsche Frage im Altertum; Wieth-

Kundsen: Rassenkreuzung und Fruchtbarkeit; Kühner: Lamarck, Kant, Pauly; Savorgnan: Die politischen Wirkungen des allgemeinen Wahlrechts.

Rivista Italiana di Sociologia. (Marzo-Giugno 1908.)
 Tamburini: La pazzia nell'evoluzione della civiltà; Cunningham: Il cristianesimo e i moderni ideali sociali; Bonfante: Tendenze e metodi recenti negli studi storici; Solmi: La diffusione della civiltà romana e della civiltà britannica; Mazzarella: Le fonti dell'antico diritto indiano; Gumpłowicz: La sociologia ed il suo compito.

Revue internationale de sociologie. (Mai—Septembre 1908.)
 Sighele: Eugene Sue et la psychologie criminelle; De la Grasserie: Des intermédiaires sociaux; A párisi szociológiai társaság vitája: Les types sociaux; L'homme de science; Xénopol: L'histoire est eile une science? Pichon: La civilisation de l'élite.

Les Documents du progrès. (Juin—Septembre 1908.)
 Salland: La crise financière en Amérique; Hutchinson: Socialisme d'Etat en Australie; Sombart: La depopulation des campagnes en Allemagne; Broda: L'avènement du collectivisme; Gerlach: Le peuple allemand et le militarisme; Hervé: Antimilitarisme; Margueritte: Le divorce; Bertillon: L'influence des lois sur la fréquence des mariages; Broda: Le mariage de l'avenir.

Le Mouvement Socialiste. (Juillet, 1908.)

Merrheim: L'organisation patronale en France; Griffuelhes: L'organisation ouvrière en France.

Társadalomtudományi Társaság.

A Társadalomtudományi Társaság szeptember hó 21-én a közönség nagy érdeklődése mellett ülést tartott, melyen Pikler Gyula elnöke alatt, Furnemont Léon képviselő tartott előadást a *A többes választói jog hatása Belgiumban* címen. Előadó mindenekelőtt a mai belga választójogi rendszer történelmi és társadalmi előzményeit vázolta. Hazájának alkotmánya nem régi, de eredetében az akkori korhoz viszonyítva elég liberális. Már 1830-ban örökös főrendiházi tagokat, avagy a főrendiházi tagságoknak rang és kinevezés szerint való betöltését nem ismerték. A választás mindig közvetlen volt. A külföld jótékony hatása 1830-tól kezdve a polgári jogok kiterjesztését eredményezte. A francia forradalom hatása alatt a választójog előfeltételét a 21. életévben és 20 hollandi forint egyenes adóminimumban állapították meg. Majd a francia császárság száműzöttei Belgiumba menekültek és ott különösen az ifjúságot hódították meg a progresszív eszmék számára. E kis lelkes minoritás 1882-től kezdve hatalmas segítőtársra tett szert a szervezett munkásságban, mely ebben az időben jelenik meg a politikai küzdőtéren. 1892-ben a közvélemény igen erős nyomása s az általános sztrájk hatása alatt elhatározták a választói törvény módosítását. E célból új országgyűlést hívott össze az uralkodó. Mivel egyik párt sem kapott a választásoknál abszolút többséget, az alkudozás terére kellett lépni. Ekkor merült föl a női választójog eszméje, melyet úgy értelmeztek, hogy a családapa, mint felelőségének helyettesítője 2 szavazattal bírjon. Mikor így egyszer a pluralitás álláspontjára helyezkedik valamely nemzet, nincs többé megállás, mivel hasonló álokoskodásokkal bármennyi szavazatot is ruház-

hatnak egy emberre. E káros következtéseket mutatja ki előadó, amikor a most érvényben lévő választói törvény leírásához fog. Az alkotmányi alaptörvény 47. §-a értelmében minden 25 évet betöltött férfinak egy szavazata van (még a közsegélyezésre utalt szegényeknek is). Ez elég liberális, mivel nem köti a politikai jogokat semmi néven nevezendő megszorításhoz. Sajnos, ezt a helyes elvet meghamisítja az a további intézkedés, mely szerint ezen felül még egy szavazattal bír az, akinek 2000 frank évi jövedelmet hozó ingatlana van, vagy aki 35 éves családapája és legalább 5 frank személyes adót fizet. Az érettségi-vizsga szintén 2 szavazatra ad jogot. Mind e szavazatok halmozhatók, úgy, hogy egyugyanazon személynek különböző jogcímen több szavazata lehet. E rendszer gyászos következtéseit súlyosbítja az a körülmény, hogy a választói listákat a község állítja össze. A törvény szövevényes volta módot ad tehát kedvezésekre, sőt hamisításra és csalásokra is. A klerikálisok élnek is ezzel az alkalommal. A községi választásoknál ugyanis szintén a pluralitás elve érvényesül, még pedig oly módon, hogy a maradiságnak fokozott mértékben kedvez. A községben ugyanis csak az választ, aki 30 éves, 3 évig egyfolytában az illető helyen lakik és legalább 15 frank adót fizet. Ezen felül a nagyobb birtok számára még 3 szavazatot biztosítanak, úgy, hogy a társadalmi helyzeténél fogva maradi osztályok tagjai összesen 4 szavazattal bírnak. („*Lois des quatre infamies*”). E rendszer fonák és következtelen volta szembeötlő: míg az ország ügyeinek intézésére hivatott képviselőt minden 25 éves férfi választhat, addig egy kis helység tanácsába csak az küldhet képviselőt, aki 30 éves és a község terjedelme szerint, 10—15 frank adót fizet. A 3 évi ott lakás követelése pedig az ipari munkások többségét kizárja a községi választásból. Így történik, hogy a község kormányzása nagyon gyakran a klerikálisok kezébe kerül. Ezek pedig ezer módját ismerik annak, hogyan lehet saját pártjuk híveinek az országos választásoknál több szavazatot, az ellenfeleknek lehetőleg keveset juttatni. E csalásokat előadó sok mulatságos példával illusztrálja. Így pl. gyakran előfordul, hogy a klerikálisok fiktív ingatlan-átruházások által szaporítják plurális szavazataikat. Majd rátér annak kiemelésére, hogy a választói geometria szintén hozzájárul az ország közvéleményének meghamisításához. A progresszív kerületek nagyok, viszont az ország maradi lakossága aránytalanul több képviselőt választ. Így történhetik meg azután, hogy az egész országban leadott szavazatokat véve, a progresszívek többséget mutatnak fel, a tényleg megválasztott képviselők közt pedig mégis a konzervatívok bírnak többséggel. Így történt ez az utolsó választások alkalmával. Előadó végül a belga választási rendszer gyászos társadalmi következtéseit festi ékes szavakkal. A plurális választójog módfelett kiélesíti az osztályellentéteket; kész szolgálja a reakciónak és számos csalásra ad okot, melyek a közérkölcsiséget szállítják le. Csak egy igazságos, logikus, egyszerű és könnyen alkalmazható rendszer létezik és ez az általános, titkos, egyenlő választói jog.

Miután Harkányi Ede e nagyon tanulságos előadást magyarul összefoglalta, Pikler Gyula elnök fejezte ki az előadónak a Társadalomtudományi Társaság köszönetét és háláját.

A Huszadik Száznak a következő új könyveket küldték be.*

- Georg Simmel: *Sociologie.*
Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Leipzig, Duncker und Humblot, 1908.
- Erekly István: *A magyar helyhatósági önkormányzat.*
Vármegek és községek. II. kötet. A vármegyék. Budapest, Grill, 1908.
- Kovács Gábor: *A népesedés elmélete.*
Debrecen, Hegedűs és Sándor. Ara 6 K.
- Többen: *Az igazságügyi orvosi tanács munkálatai.*
II. és III. kötet. Budapest 1907, 1908. Ara 5 ill. 4 K.
- Bartha Miklós összegyűjtött munkái.*
I. kötet. Szépirodalom. Budapest. Benkő. 1908. A hat kötet ára 40 K.
- Jelentés a magyar királyi postatakarékpénztár 1907. évi működéséről.*
Budapest, Pallas, 1908.
- Kárpiss János: *Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természet-tudományi egyesület tizennegyedik évkönyve.*
Gyulaféhérvár, Püspöki Lyceum, 1908.
- Nemere Béla: *Az uszora törvényjavaslatról.*
Különlenyomat a magyar jogászegyleti értekezésekről. Budapest, 1908.
- Good Pál: *Erkölc és erő.*
fordította Hopke Ödön. Budapest, Benkő, 1908.
Ara 1 kor.
- Fenyves Ferenc: *A differenciál és integrál, számítás elemei.*
Budapest, Kilián, 1908. Ara 1 K 50 fill.
- Auer Pál: *Becsület és becsületsértés.*
Budapest, Deutsch Zs. és Társa, 1908. Ara 1 K.
- Antal Sándor: *A Holnap.*
Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula s Miklós Jutka versei, Nagyvárad, a „Holnapi irodalmi társaság kiadása, 1908.
- Josef Graf Mailáth *Hungariae res.*
Berlin, Hermann Walther, 1908.
- Tamás Károly: *A polgári iskola és a társadalmi kérdés.*
Beszterce, 1908.
- A kassai kir. jog- és államtudományi kar évkönyve*
1907—1908-ról.
Huszonharmadik évfolyam. Kassa, 1908.
- M. kir. közp. Statisztikai Hivatal:
A magyar áruforgalmi statisztikai állandó értékmegállapító bizottság jelentése a magyar szent korona országainak 1906. évi külkereskedelmi forgalmáról.
Budapest, Pesti könyvnyomda r.-t, 1908. Ara 6 K.
- Finkey Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi.*
A jogbölcsészet, mint alapvető és összefoglaló (általános) jogtudomány kézikönyve egyetemes fejlődéstörténeti alapon. I. kötet. Bevezetés és a jogbölcsészet kifejlődésének története. Budapest, Grill, 1908. Ara?

* Eme munkák közül azokra, melyek szemlénket közelebből érdeklík, még visszatérünk.